

Ino. 648

Sign. IV Q 4

PJESMA O NAMA

IMPERIJALISTIMA STARE AUSONIJE

Pitate nas, tko smo?

Mi smo potomci i djeca pastira i ratara;
radnika, ribara i mornara...
Oh, mnogo mi volimo vrela slavonska žita,
vitke bosanske bukve, mirisnu kadulju s našeg krša
i sokove s otočkog trsa;
mnogo mi volimo pjenušave morske talase,
zatone, uvale i drage.

Mi ponosni smo na to, i ne stidimo se toga.
Ali mi, mi smo raskrinkali tog vašeg boga
i sve vaše okrunjene laži...

Nama su poznati svi zakoni te vaše džungle!
Svejedno gdje su i na čemu napisani:
na bronзанom spomeniku ferarskog kondotjera
ili pod krilom lagunskog lava;
na zagonetnom osmijehu loretske čudotvorke
ili u mraku vatikanskih konklava.
Da, čujete li! — svejedno gdje:
preko pozlaćenih prstiju milijunaških metresa
ili oko vrata malih, pjemonteških princesa.

Hej, gospodo, ne zaboravite:
mi smo učenici velikog Lenjina!

Tiše! Šutite! Ne govorite...!
Ne razmahujte se previše rukama,
jer još nisu izbrisani tragovi krvi
u Splitu, po Crnoj Gori, Lici i Sloveniji;
još majke naše pričaju o zvjerstvima i mukama.

Dosta nam je bilo tih vaših kleveta!

Pitate nas, tko smo?

Čujte! U našoj zemlji poštuje se ime Leonarda;
pod našim krovovima
čitaju se stihovi i apeninskog barda.

Ali mi znamo i za divlje kohorte,
blještava koplja i mačeve,
što su godinama — po noći i danu
srljali prema Balkanu . . .

Pred našim očima vječito lebde rasporene utrobe
i osakaćene dječje ručice.

Da, nama su poznate nezasitne ralje
stare, rimske vučice!

Petnaest krvavih stoljeća gasili smo lomače,
gradili popaljena sela i ognjišta,
prali rane od olujnih najezda sa Zapada i Istoka.

Na stotine smo puta dizali brane i gromače
braneći se od stranih ratnika,
lupeža i provalnika
i njihova bijesna fijuka.

Da, mi smo djeca pastira i ratara,
ali još nisu kod nas pogašene ustaničke buktinje.

Upamtite: još kod nas zveče i ječe
udarci motika i pijuka!

O, previše mi volimo svoju zemlju:
ovaj kamen, vrletne staze,
rodne doline, potoke i vrela . . .

Da, mi smo djeca ratara i pastira.

Ali znajte! Globus je igračka u rukama naših pionira.

Naši trećaši crtaju precizne karte

Afrike i Polinezije,

a pjesma hercegovačkih brigadira

odjekuje po prašumama Burme i Indonezije.

Dosta nam je bilo tih vaših kleveta!

Umuknite . . .!

Jer istinite i pobjedne legende o Kozari,

Prvoj, Drugoj . . . Četvrtoj . . . i Sedmoj ofan živi,

Neretvi i Sutjesci

pišu naši trudbenici.

Gospodo, ne zaboravite:

mi smo učenici velikog Lenjina!

IVO ŽIC - KLAČIĆ

KAKO ĆEMO ISTRU ŠTO VIŠE PRIBLIŽITI RIJECI i ZAGREBU

PROBLEM PROMETNIH VEZA ISTRE S OSTALOM HRVATSKOM

TONE PERUŠKO

Istra je okrenuta izrazito k zapadu; gorski lanac na njenom istočnom rubu u smjeru sjever—jug s visokim brdima (Lisina 1185 m, Šija 1234 m, Planik 1273 m, Učka 1396 m, Perun 881 m, Sisol 833 m) otežavaju prolaz iz Liburnije i Kastavštine, a time i iz Rijeke te ostale Hrvatske, u Istru preko Učke, koja je ne samo po svom položaju, već naročito po svom reljefu, izrazito periferna pokrajina. Takav reljef zajedno s poluotočnim položajem uvjetuje i raspored oborina, a s time u vezi i poljoprivrednu strukturu; i oborinski pojasi idu u smjeru sjever—jug¹⁾. U tom se smjeru protežu i biljno-geografska područja.

Takav je reljef uvjetovao u prošlosti dobrim dijelom i političku pripadnost Istre. Putovima sa sjevera, kroz Postojnska vrata (609 m), zagospodarili su srednjom Istrom Nijemci. (Pazinska grofovija), a morskim putovima sa zapada pokorili su zapadnu, južnu i jugoistočnu Istru Mlečići. Kasnije je Austrija zagospodarila cijelom Istrom, a iza nje Italija.

I jedna i druga razvijale su u Istri prometne putove, da bi je što jače povezale sa svojim središnjim oblastima i sa centrima, kako bi ta periferna pokrajina, u kojoj većina stanovnika nije pripadala vladajućoj naciji, bila što prije i što jače spojene s ostalim teritorijem tih država. Na taj je način ne samo konfiguracija tla, već naročito politička pripadnost Istre, diktirala i stvaranje prometnih veza najprije u smjeru jug—sjever, a zatim u smjeru zapad—istok.

Austrija je počela povezivati Jadran s Bečom vrlo rano: najstarija željeznica na našem državnom teritoriju je puštena u promet 1846.—1849.

od Beča do Ljubljane, a 1857. god. pušten je u promet dio od Ljubljane do Trsta. Rijeka je dobila spoj s tom prugom 1873. god. (Št. Peter na Krasu, odnosno Pivka—Rijeka u dužini od 56 km), a 1876. puštena je u promet pruga Divača—Pula (122 km). Austrija je time povezala s Bečom i sa svojim centralnim oblastima najveću pomorsko-trgovačku luku, Trst, i najveću ratnu luku, Pulu. U to vrijeme sagrađena su i dva polutransverzalna odvojka, ali od sredine na zapad, i to odvojak Kanfanar—Rovinj 1876. god. (21 km) i Hrpelje—Kozina—Trst 1887. god. (20 km). Sve te pruge diktirale su ekonomske, političke i vojničke potrebe Austrije, pa je zbog toga i danas Istra vezana relativno dobrim vezama sa sjevernim dijelovima naše zemlje, Ljubljanom i ostalom Slovenijom, a tek posredno s Rijekom (preko Pivke) i s ostalim krajevima Jugoslavije (preko Ljubljane i Rijeke).

Pruga sjever—jug ide kroz krajeve naseljene isključivo Slovencima i Hrvatima, ali ne zato, što bi Austrija bila htjela povezati željeznicom hrvatske i slovenske krajeve, već samo zato, što se Slovenci i istarski Hrvati nalaze na najkraćem putu Beč—Jadran.

Tadašnja vladajuća talijanska buržoazija u Istri, koja je zahvaljujući kurijalnom sistemu imala većinu u Pokrajinskom saboru, htjela je što veći dio Istre povezati sa zapadnim gradićima s talijanskom većinom, a sve to skupa sa Trstom i Pulom, i to u prvom redu iz političkih razloga. Iako su postojale dobre pomorske veze zapadne obale s Trstom i Pulom, ona je, uviđajući utjecaj željezničke veze na ekonomsku i političku gravitaciju, uspjela u svojem upornom nastojanju, da se zapadna Istra poveže s Trstom, pa je 1902. god. puštena u promet uskotračna (76 cm) pruga Poreč—Trst, sagrađena uz trošak od 9,600.000 kruna, a u projektu je bilo i povezivanje te pruge s onom normalnog kolosijeka u Kanfanaru, pa bi tako bila povezana cijela zapadna Istra od Pule do Tr-

1) Tako na pr. u čičariji pada prosječno 1600—2500 mm kiše, u pojasu od Buzetske kotline do ušća Raše 1200—1600 mm, u središnjoj Istri od Trsta do Proštine 800—1200 mm, a u zapadnoj Istri do rta Kamenjaka na jugu 600—800 mm. — Melik: »Jugoslavija«, str. 136, izd. »školske knjige« — Zagreb 1852.

sta. Iako zračna linija Poreč—Trst iznosi manje od 50 km, ta je pruga bila duga 153 km, ali ne zato, što je teren diktirao toliko zaobilazanje, već zato, što su tom prugom htjeli povezati u prvom redu sva naselja, gdje je bilo makar nešto Talijana, a u drugom su redu nastojali obuhvatiti što više hrvatskih i slovenskih sela i usmjeriti ih na Trst i zapadne obalne gradiće s talijanskom većinom. Tako je na pr. pruga išla iz Buja na Završje, Oprtalj, Livade, Motovun, Karojbu, Vižinadu, Labince, Višnjani i t. d., pa je u tim krajevima, zahvaljujući i toj pruzi, denacionalizacija Hrvata bila uhvatila najviše korijena. Kada im ta pruga nije više bila potrebna iz političkih razloga, tada su je ukinuli: povadili su tračnice i zajedno s voznim parkom 1936. god. prenijeli sve u — Abesiniju.

Italija je usmjeravala promet Istre i cijele tadašnje Julijske Krajine na Trst. Tome su služile dvije autostrade: Pula—Trst i Rijeka—Trst te brzi motorni vlakovi (»litorine«) na pruzi Pula—Trst i električna »litorina« Rijeka—Trst. Za povezivanje Istre s Trstom, a preko Trsta s Italijom, značenje tih motornih brzih vlakova bilo je veliko. Motorni vlak Pula—Trst (preko Hrpelje—Kozina, 130 km) uveden je 1935. god. i polazio je u oba pravca svaka dva sata. Mogao je primiti 80 putnika, a vozio je prosječno 75 km na sat, tako da je put Pula—Trst prevaljivao u manje od 2 sata. Cijena je bila kao i na običnim vlakovima.

Dobre autobusne veze i taj motorni vlak proširili su »Veliki« Trst²⁾ duboko u srednju Istru (do Buzeta i Roča, odakle su mljekarice svako jutro odnosile mlijeko u Trst, a i ostali su ljudi svoje potrebe podmirivali u Trstu), a od Boruta i Pazina na jug osjećala se, iako slabija, gravitacija Pule. Na taj je način Istra imala dva velika gradska centra, Pulu i Trst, i cijeli se ekonomski život odvijao u sferi ta dva grada, ali pretežno u sferi Trsta.

Grad je u isto vrijeme vršio i jak kulturni utjecaj. Potrebe sela za oblicima gradske civilizacije naglo su se povećavale. Italija, zemlja s razvijenom lakom industrijom, mogla je uz relativno niske cijene zadovoljiti sve jače potrebe sela: od uređaja kuće (štednjaci, kreveti, zastori i t. d.) do nošnje (obuća, umjetna svila i ostali tekstil), zatim prehrambeni proizvodi (riža, tjestenina, voće, pa kava i sl.), sve je to približavalo hrvatsko i slo-

2) Pridjev »Veliki« (Veliki Trst, Veliki Zagreb i t. d.) označuje najšire područje grada, sa kojeg dolaze ujutro ljudi u centar (na posao, na trg i t. d.) i naveče se vraćaju kući. To područje se širi isključivo kao posljedica prometnih veza stvorenih u prvom redu iz ekonomskih razloga, ali — kao što je bio običaj u Istri pod Italijom — politički su razlozi u prvom redu diktirali uspostavljanje takvih prometnih veza, kako bi gradovi Trst, a i Pula, pojačali što više utjecaj na selo, koje je bilo hrvatsko i slovensko i politički suprotno tendencijama vladodržaca, koji su se oslanjali na nacionalno pretežno talijanski grad.

vensko selo talijanskom gradu. Selo je bilo osuđeno da gubi najprije kulturnu i nacionalnu orijentaciju, zatim malo pomalo i nacionalni osjećaj, pa i jezik. Hrvatsko je selo poprimilo i gradska, talijanska imena za svoju djecu (Aldo, Emilio, Vittorio, Silvana, Luciana i t. d.); uspostavljale su se i rodbinske veze s gradom, i dalje, s Italijom. Sve to skupa, zatim smišljena denacionalizatorska politika, pa vojska, uredovni jezik, natpisi, štampa i sl., sve je to — naročito u neposrednoj okolici grada i u selima na prometnim putovima — stvaralo, pogotovo kod mlađe generacije, jednu određenu, u većini slučajeva nesvijesnu, talijansku kulturnu orijentaciju i onda, kada se u kući i u selu govorilo hrvatski. Ali taj hrvatski jezik naglo je siromašio; svi novi pojmovi izražavali su se talijanski (»luče« za električnu, »polverin« za prašak u apoteci; »šteura« za porez, »makina« za automobil, »čine« za kino i t. d.), a hrvatske su riječi nestajale. Mlađa generacija, koja je prošla kroz talijanske škole, vojsku, rad u fabrici ili rudniku (Labinština), rad na brodovima i u prometu uopće, lakše se izražavala talijanski. Ako je još k tome u familiju ušla žena, koja nije znala dobro hrvatski, ili nije htjela da govori, tada se već i s djecom govorilo talijanski: stariji među sobom hrvatski, a s djecom talijanski. To sve još nije značilo, da su već postali Talijani, ali oni nisu više bili ni Hrvati, naročito jedan dio omladine. Tradicija se gubila, o Hrvatskoj i Jugoslaviji nisu znali ništa, a i ono što su znali bilo je krivo, svijesno iskrivljeno i od strane učitelja i u štampi i svuda; hrvatske knjige ni novine nisu vidjeli, a o Italiji i njenoj »slavi« znali su i previše! Prije rata je dr. Mijo Mirković u nizu feljtona »Istra se mijenja«³⁾ plastično i sugestivno prikazao taj proces i na koncu izrazio misao, da će kretanje u tom smjeru u nekom velikom zbivanju biti prekinuto.

To se — u Narodnooslobodilačkoj borbi — i zbililo, i mlada istarska generacija, zajedno sa starijima, usprkos 25 godišnjih fašističkih napora, našla je sebe i svoju domovinu.

*

Strana dominacija, a naročito četvrtstoljetna fašistička, ostavila je u Istri duboke tragove. Mnogo se za Istru i u Istri učinilo nakon Oslobođenja, da se teško naslijeđe prevlada i odstrani. Mnogo je učinjeno za ekonomiku Istre, mnogo na kulturno-prosvjetnom polju. Najteže je, međutim, ispraviti nepovoljno naslijeđe prošlosti u sistemu prometnih veza Istre s Rijekom i ostalom Hrvat-

3) Miho Krvavac (Dr. Mijo Mirković, Mate Balota): »Istra se mijenja« u zagrebačkom tjedniku »Istra« 1937. god. (br. 37-40, 42-43, 45-46 i 48) i 1938. (trobroj 14., 15. i 16.). Feljtoni br. 5. i 7. bili su zaplijenjeni. U posljednjem »Moja nećak Aldo Emilio« zaključuje:

»Aldo Emilio se rodio u vrlo nesretnom vremenu. Ali dok on poraste do motike i kose, tko zna što će od svih nas, i od cijele ove jalove civilizacije, koja je i tebi, moj jedini nećaku, dala tako nepojamno glupi lik«.

skom, u prvom redu zbog teških prirodnih prepreka (gorje uz istočni rub Istre), a i zbog naslijeđenog prometnog sistema. Longitudinalni smjer (sjever—jug) trebalo bi nadopuniti transverzalnim (istok—zapad), kako bi se Istra tako reći »okrenula« od zapada na istok. To znači, svladati nepovoljni geografski faktor (Učku) i u Istru proširiti gravitacionu silu Rijeke i Hrvatske, a umanjiti gravitacionu moć Trsta. Jednom riječju: približiti Istru Rijeci i Zagrebu. Praksa je iza Oslobođenja pokazala, da Ljubljana, koja je praktički najbliži naš veliki grad, nema gravitacione snage za Istru od Buzeta na jug, a Rijeka, koja je u zračnoj liniji tek oko 40 km od geografskog središta Istre, Pazina, praktički je dalje nego Ljubljana.

Jedini transverzalni putovi, koji povezuju Hrvatsku preko Rijeke i istočnog obalnog ruba Istre, Liburnije, s ostalom Istrom, drugorazredne su ceste. Cesta Rijeka—Pazin (56 km) i dalje na Poreč ide preko Učke, ali je ta cesta zimi neprolazna zbog snijega i poledice; cesta Rijeka—Vodice—Lupoglav—Buzet i njena varijanta od Vodica preko Sluma na Buzet zaobilazna je. (Zračna linija Rijeka—Buzet 39 km, a cestom preko Lupoglava 90 km). Jedina relativno dobra cesta je cesta Rijeka—Plomin—Labin—Pula (117 km), ali tek kada se dovrši njena rekonstrukcija Mošćenička Draga—Brseč to će biti dobra cestovna veza.

Ceste, međutim, pa bile i najbolje, ne mogu, u slučaju Istre, napraviti radikalni preokret u

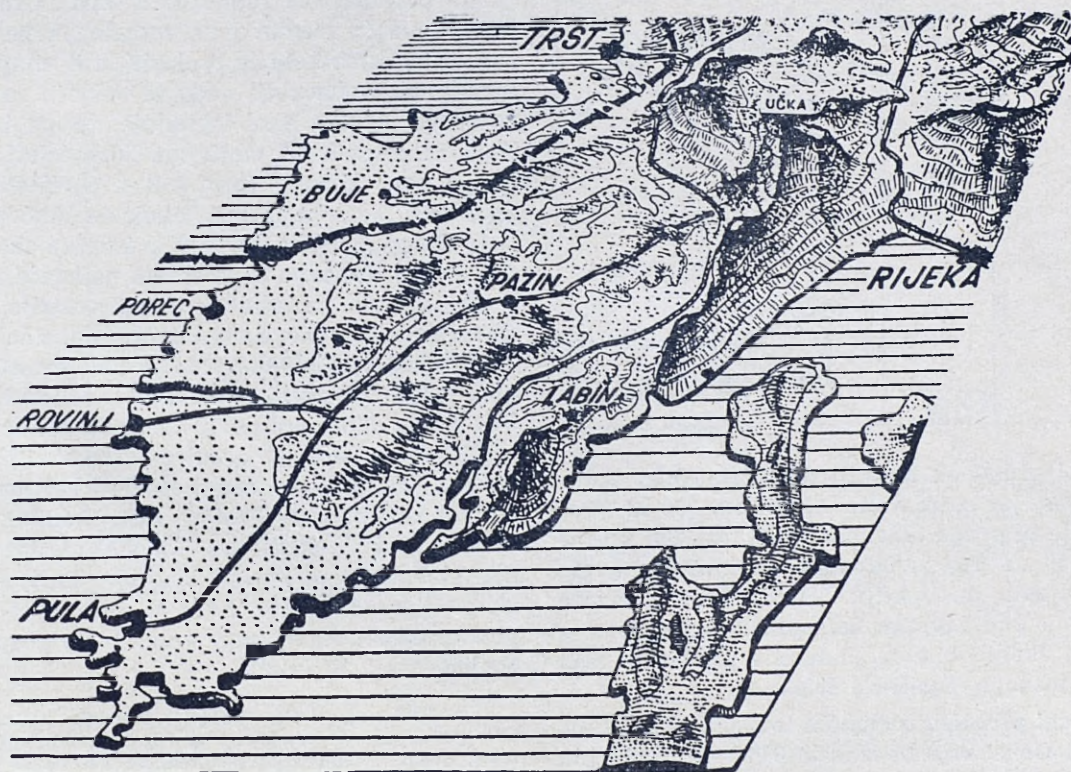
njenom usmjeravanju, a bez radikalnog zahvata Istra će ostati izrazito periferna pokrajina s jasno naglašenim izdvajanjem iz narodne i državne cjeline. Njen će prirodni gravitacioni smjer ostati prema zapadu, konkretno prema Trstu, i to u prvom redu zbog konfiguracije tla i postojećih prometnih veza, a tek u drugom redu po tradiciji, t. j. po tome što je stoljećima, a naročito posljednjih sto godina, prirodni veliki centar za Istru bio Trst, a napokon i po tome, što je imperijalistička i raznarodjavačka politika Italije smišljeno usmjeravala sav život Istre na Trst i preko njega na Italiju.

Željeznička pruga Lupoglav—Štalije (54 km), izgrađena prošle godine, ima velik ekonomski značaj za Istru, jer povezuje Labinski ugljenokopni bazen s našom željezničkom mrežom: ona ima i velik kulturni, nacionalni i politički značaj za Labinštinu, ali ni ona ne rješava osnovno pitanje, jer je tek odvojak prometnih veza sjever—jug.

*

Jedino radikalno rješenje, koje bi Istri dalo velik i prirodan gradski centar i koje bi stvorilo uslove za što brže i što potpunije stapanje periferije s centrom, Rijekom, a time i osjetno smanjenje, pa i ukidanje, gravitacione moći Trsta, bilo bi svladavanje nepovoljnog geografskog faktora, Učke.

Željeznička pruga Zagreb—Rijeka—Pula duga je 431 km, Zagreb—Ljubljana—Pula 367, dakle za

Relijef Istre

64 km kraća. Uzimajući polaznu stanicu Rijeku, kao jedini mogući velik gradski centar za Istru, odnos je još nepovoljniji: današnja pruga Rijeka—Divača—Pula duga je 202 km. Od Matulji do Lupoglava u Istri pruga iznosi 120 km, a zračna linija — 17 km. Ta razlika od 103 km između dužine željezničke pruge i zračne linije na potezu Matulji—Lupoglav, odnosno Vranje, to je osnovni nesamo prometni, već i ekonomski, kulturni i nacionalno-politički problem Istre.

Budući da se pruga Pula—Divača približuje na 17 km zračne linije pruži Rijeka—Divača na liniji Matulji—Lupoglav (odnosno Vranje na pruži Lupoglav—Štalije), to treba na tom potezu tražiti i rješenje, a to znači: svladati masiv Učke. Taj masiv je moguće svladati jedino tunelom, da pruga bude što kraća. U tom slučaju bi dio pruge Matulji—Lupoglav iznosio 22 km, pa bi se današnja pruga Rijeka—Divača—Pula skratila od 202 na 104 km, t. j. za 50%. I željeznička udaljenost od Rijeke do Trsta skratila bi se na taj način za jednu trećinu, jer sada, preko Divače, iznosi 129 km, a preko Matulji—Lupoglav—Herpelje—Kozina iznosila bi 89 km.

Slijedeća tabela pokazuje razliku u dužini između jedne i druge pruge polazeći sa Rijeke:

Do stanice	Od Rijeke sadašnjom prugom	Od Rijeke tunelom kroz Učku	Napomene
Divača	80	82	
Herpelje-Kozina	92	70	
Buzet	116	46	
Roč	122	40	
Lupoglav	130	32	
Borut	138	40	
Cerovlje	144	46	
Pazin	151	53	
Žminj	168	70	
Kanfana	172	74	
Vodnjan	194	96	
Pula	202	104	
Raša	184	71 *	* Rijeka-Vranje-Raša
Trst	119 ¹⁾	89 ²⁾	¹⁾ Preko Divače ²⁾ Preko Herpelje-Kozina

Ta bi pruga od Matulji do Vranje bila skoro bez uspona, jer se Matulji nalaze na 290 m, Poljane, gdje bi pruga ulazila u tunel, na 300, a Vranje na 280 m. Taj bi odvojak, osim ostaloga, bio koristan i zato, da Opatiju i cijelu rivijeru poveže neposredno s državnim željezničkom mrežom, a ne bi joj škodio bukom, dimom i sl., jer bi išao iznad Voloskoga, Opatije i Ičića.

Ključni problem u cijelom tom projektu je tunel ispod Učke, koji bi iznosio 6.700 m. To bi bio najduži tunel u našoj zemlji, izgrađen poslije Oslobođenja. Međutim, početkom ovog stoljeća izgra-

đena su u Sloveniji dva slična tunela, i to Bohinjski, dug 6.339 m, dakle skoro jednak tunelu kroz Učku, i onaj ispod Karavanki dug 7.976 m, dakle 1276 m duži od tunela kroz Učku. »Oba ova tunela građena su u osobito teškim geološkim prilikama, mnogo nepovoljnijim nego što se mogu očekivati u tunelu kroz Učku, pak sa punom sigurnošću možemo očekivati, da će i njegovo građenje u poređenju s građenjem navedenih tunela biti mnogo jeftinije«⁴⁾. Kraj toga ne smije se zaboraviti, da se u posljednje pola stoljeća, koliko je prošlo od građenja ta dva velika tunela, tehnika razvila, a što je naročito važno, naši su radni ljudi »stekli i znanja i iskustva u gradnji sličnih objekata poslije Oslobođenja.

Da li je nama danas moguće izgraditi takav tunel? Na to daju odgovor dosad izgrađeni slični objekti, pa prema tome ne postoje s tehničke strane zapreke za njegovu izgradnju. Drugo je pitanje, da li mi danas možemo ulagati tako velike investicije, koje su potrebne za izgradnju toga tunela, t. j. da li možemo podnijeti tako velik trošak i da li bi se taj trošak isplatio. Pišući o tom problemu jedan naš stručnjak kaže: »... premda je jasno, da ta pruga (t. j. Matulji—Vranje s tunelom ispod Učke. T. P.) gledana iz geometrijskog središta države (negdje oko Srebrnice u Bosni) izgleda u stvari lokalnom prugom, a prema tome može biti i prigovora gradnji tako skupocjenog objekta kao što je tunel — pogotovo duži — ispod Učke, mora se gledati i na perspektivu. Ta će naoko lokalna pruga podstaći sve radinosti u Istri, i to u svim predjelima (u sredini i na zapadu), a ne samo u krajevima kroz koje će prolaziti, a u unapređenoj, povećanoj proizvodnji nađe se pokrića za jednom izvršene izdatke oko izgradnje pruge i tunela. Nacionalno-politički motiv, da Istra osjeti jače koheziju nove države (prvi put u povijesti Hrvati Istre našli su se u jednom okviru s braćom u matiči), drugo je važno pokriće za izdatke oko izgradnje pruge. Konačno ta je pruga najkraća i najprikladnija veza zapadnih krajeva Austrije, Češke i Bavarske s Jadranom, a naročito za ona dobra, koja te zemlje šalju k moru i dalje na Levant (željeznica ispod Karavanka—Thaurska željeznica). Takva dobra onda najkraćim tarifnim putem, mimoilazeći razne carinske granice — tome služi i pruga Sežana—Dutovlje — mogu strujati k Rijeci, našoj velikoj pomorsko-trgovačkoj luci.« I dalje: »Kad se ta pruga još i elektrificira (Vinodol) postat će srednja, pa i zapadna Istra (i kraj oko Pule) neka vrsta predgrađa Rijeke. Istra će tada opet imati u punom smislu riječi svoj grad, svoje gospodarsko središte u... Rijeci«⁵⁾.

4) Prof. ing. Jerko Alačević: »Istarske željeznice, njihovo povezivanje sa Rijekom i sa državnim željezničkom mrežom«, tjednik »Republika«, Beograd, br. 145. od 10 VIII. 1948.

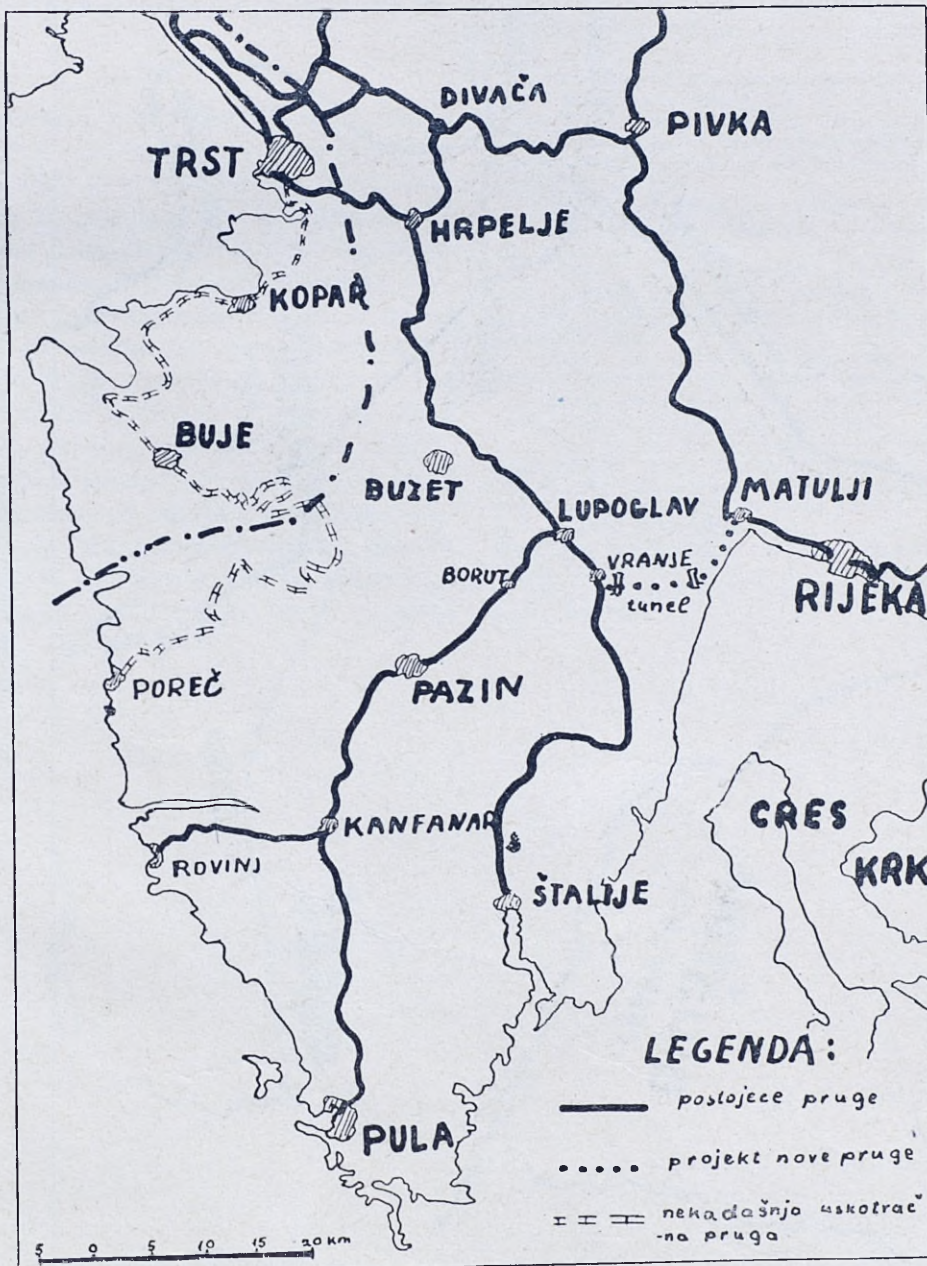
5) Martin Dobrinčić: »Rješavanje nekih saobraćajnih problema Istre«, časopis »Željeznice«, Beograd, br. 2/1950., str. 26.

Zračna linija Rijeka—Raša (Štalije) iznosi oko 35 km, a »željeznička pruga preko Pivke (Št. Petra na Krasu) duga je 192 km, i to usponom do 580 i s nekoliko izgubljenih visina, pa je dovoz raškog ugljena na Rijeku željeznicom nerentabilan, a i brodovi idu u Štalije iz Rijeke bez tereta, što je opet neekonomično. Tunelom kroz Učku približila bi se Raša Rijeci na oko 70 km s najvećom visinom od 300 m, a novi ugljenokopni revir Podpićan bio bi još mnogo bliži. Željeznica bi u povratku za Rašu vozila koristan teret za sva naselja od Vranje do mora, a naročito za Podpićan i Rašu. Čepičko polje i Pazinština, koji mogu Rijeku snabdijevati poljoprivrednim proizvodima, naročito povrćem, bili bi od Rijeke udaljeni od $\frac{1}{2}$ do 1 sata

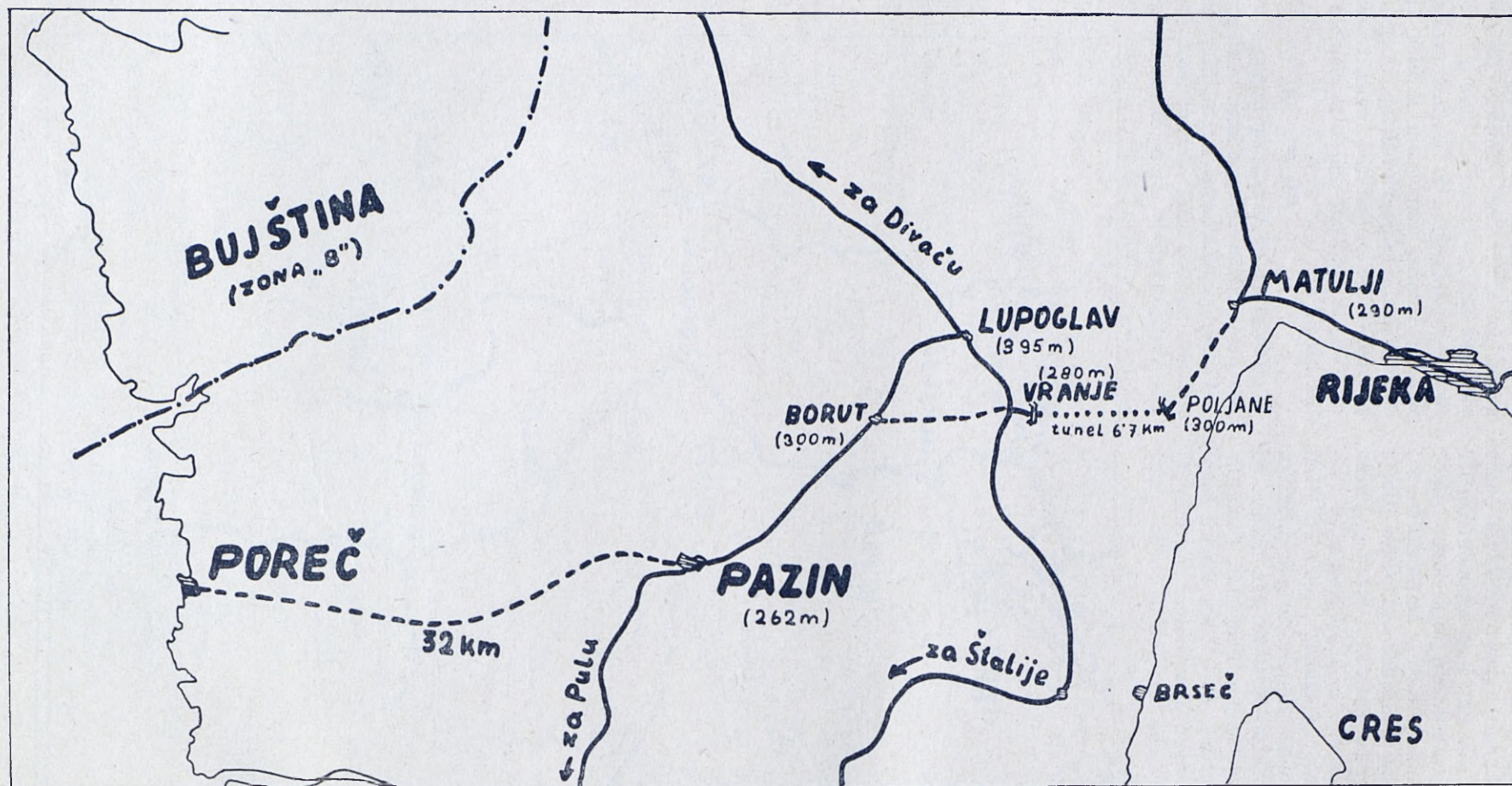
vožnje, tako da bi s tom prugom Rijeka dobila svoju poljoprivrednu okolicu, koje sada nema. »Velika« Rijeka, koja sada seže u Istri obalom do Mošćenice, a prugom do Šapjana, proširila bi se do Čepića, Pazina, Lupoglava i Roča, što znači ne samo sticanje poljoprivrednog područja (naročito povrće i mlijeko), već bi i suvišak radne snage na selu tog dijela Istre našao zaposlenje u riječkoj industriji.

*

Dio pruge od Vranje do Lupoglava (oko 5 km) ima nagib od cca 18‰, pa kada bi se pruga Matulji—Vranje produžila na Borut, koji se od Vranje nalazi u zračnoj liniji 7 km, a skoro na istoj visini kao Vranje (Vranje 280 m, Borut 300 m, ali Lupo-

Sadašnje željezničke pruge u Istri i nacrt nove pruge Matulji - Vranje

Nacrt pruge Matulji - Vranje - Borut - Pazin - Poreč

glav 395 m), tada bi se pruga Rijeka—Pula nesamo skratila za još 6—7 km, već (Lupoglav—Borut 8 km, Lupoglav—Vranje 5 km) bi se omogućila veća brzina vlakova, naročito električnih, jer bi pruga od Matulji do Boruta, pa zatim do Pazina (262 m) išla skoro bez ikakvih uspona, a budući da bi dužina pruge Rijeka—Pazin iznosila ispod 50 km, to bi brzi vlak na električnu vuču mogao svladati taj put u manje od jednog sata. Sada traje put željeznicom iz Rijeke preko Divače do Pazina 5 sati i 16 minuta, a od Rijeke do Pule 6 sati i 43 minute, a tada bi iznosio manje od dva sata. Znači, da se stvarna daljina od Rijeke do Pule ne bi skratila za polovinu (od 202 km na 104 km), već zapravo za više od dvije trećine (od 6^h 43' na manje od 2^h).

*

Izgradnja tunela kroz Učku i ta pruga omogućila bi, da se i zapadna Istra poveže kratkim i brzim vezama s Rijekom i Zagrebom. Poreč, koji je po dohotku iz poljoprivrede (vinogradarstvo) najbogatiji kotar u NR Hrvatskoj, zatim bogato ribolovno područje, pa prvorazredni turistički kraj, a i pun naslaga odličnog boksita, udaljen je od Pazina 32 km po ravnom i tvrdom terenu, idealnom za gradnju pruge. Kada bi se izgradilo od Pazina na Poreč 32 km relativno jeftine pruge. Istra bi dobila prvorazrednu transverzalu od velikog značaja, koja bi zapadnu Istru s Porečom zaista stubukom »okrenula« od zapada prema istoku. Nakon elektrifikacije pruge Zagreb—Rijeka, gdje su radovi već u toku, pa elektrificiranom transverzalom Rijeka—Poreč, zapadna bi se Istra, a i južna

s Pulom, zatim srednja do Buzeta, t. j. cijela hrvatska Istra, približila Zagrebu na maksimum 7 sati vožnje⁶⁾.

Što bi to značilo za daljnji ekonomski, kulturni, a naročito nacionalno-politički razvoj Istre, o tome nije potrebno trošiti riječi. A što znači to i sa stanovišta cijele Jugoslavije — t. j. približiti našu zapadnu granicu što više središtu i doslovno je »okrenuti« iz smjera istok—zapad u smjer zapad—istok i što prije je potpuno stopiti s maticom zemljom — to je isto tako jasno.

Ako još cijeli taj problem gledamo u svijetlu sve bezobzirnije i sve bezobraznije imperijalističke i iredentističke dreke iz Rima, tada vidimo, da je što jače i što brže povezivanje Istre s Rijekom, a preko nje s ostalom Hrvatskom i s cijelom FNR Jugoslavijom, važan nacionalno-politički zadatak.

6) U dosadašnjim raspravama o povezivanju Istre s Rijekom i Zagrebom spominjala se, mjesto tunela kroz Učku, pruga Kozljak—Brseč—Matulji. Taj projekt predviđa tunel od 3 km, a pruga bi išla istočnom obalom s prosječnim nagibom od 8%. Od Raše do Rijeke bilo bi 65 km s najvećom visinom od 270 m.

To je svojedobno bio i prijedlog Oblasnog NO-a za Istru, dok je sjedište NO-a bilo u Labinu. Ta varijanta nije više aktualna,

prvo, zato, što je sagrađena pruga Lupoglav—Štalijske, koja isključuje tu varijantu, jer bi u tom slučaju dio pruge od Kozljaka do Lupoglava, i to najteži dio s nagibom od 18%, bio nepotreban.

drugo, ta varijanta je predložena u vrijeme, kada je administrativno-političko sjedište Istre bilo u Podlabinu;

treće, s tom varijantom ostavila bi se i nadalje sjeverna Istra u gravitacionoj sferi Trsta;

četvrto, gradnja te pruge bila bi vrlo skupa, skuplja nego Matulji—tunel Vranje, jer pored glavnog trebalo bi izgraditi više manjih tunela i skupih mostova i nasipa u dijelu Brseča i Matulji, jer treba prijeći velike zapreke, kao što su rovovi Mošćeničke Drage, Medveje i Ike i probijati se grebenima između njih. Budući da ide obalom i da bi imali mnogo nasipa i mostova, ta bi pruga bila vrlo osjetljiva, dok je pruga Matulji—tunel—Vranje pa dalje i s te strane daleko sigurnija.

USPOMENI dra IVANA POŠĆIĆA

SJEĆANJA NA STARE BORBE

VIKTOR CAR EMIN

»Na Volosko — po gosposko!«

Stara riječ, nastala još u doba, kad se ono nekoliko skromnih opatijskih kućeraka pritajilo u šumi lovora i zimzeleni, i kad se u obližnjem Lovranu već javljahu znaci ekonomskog propadanja. Istina, kriza jedrenjaka pogađala je i Volosko, ali tu je istovremeno izbila druga »konjunktura«, koja je našem »lipom dijamantu«, kako ga je narodna pjesma okrstila, dala nov sjaj.

Poslije god. 1848., pošto je iz Kastva nestao posljednji predstavnik feudalne gospoštije, naše je ubavo trgovište postalo sijelom kotarskih državnih vlasti, političkih i sudbenih. Činovnici — kapetani, komesari, suci, kanceliri, žandari — sama strana gospoda, unosili su u mjesto, do tada prilično skromno, blještavilo svojih uniformi, tuđi govor, gospodske manire... Vlasnici posljednjih jedrenjaka, principal, armaturi, još su visoko dizali nos, njihovi sinovi i kćeri trsili se da što vjernije oponašaju propale feudale i riječke patriције, nerijetki među njima poprimali već i strane jezike, dok su se sve više stidjeli svoga, materinskoga. Tako su se pomalo gubile i otpadale starosjedilačke porodice: Sučići, po neki Pošćići i Rajčići, a s njima i po koji drugi.

Međutim, sve ovo tuđe, importirano, nije moglo sasvim da uguši ono domaće, iskonsko. U Voloskom, naoko izgubljenom gradiću, živio je stari duh, davnašnji korijen zahvatio duboka maha, korijen, iz kojeg su vremenom nikli zdravi izdanci: Kurelčev učenik, pisac Ivan Fiamin, akademik Mohorovičić, pjesnik Rikard Katalinić — »lipom dijamantu« ponos i dika. Ne zaboravimo ni pučkog pjevača Zvanu iz romana »Pod sumnjom«. Umio je on svoje sumještane da opominje i nasmije, a sve u onim svojim slatkim čakavskim osmercima. Ima još jedan Vološćak, što ga domaća tradicija spominje: to je onaj mornar — sjećate li se? — što se kruto zavadio sa svojim

sumještanima i otišao, zaklevši se da se ne će nikada više vratiti. Nastanio se negdje na Teranovi, ali kad bi ugledao koji jedrenjak s ovih naših strana, mahom bi isplovio prema njemu i primakvši mu se nadnio ruku nad usta i zavikao:

— Je tu ki Vološćak? I sa suzama u očima čekao, da mu se tko odazove...

Ima još jedan: dr. Andrija Stanger! Andrić, tako ga je, od milošte, nazivala svojta, a po njoj čitavo mjesto. Rodio se g 1851., godinu dana prije Matka Laginje. Otac mu često svraćao po poslu u Dalmaciju, u Pelješac. Ponekad bi sa sobom poveo i njega. A to je bilo u vrijeme, kad je probuđeni patriotizam slavio u Dalmaciji svoje prve triumfe. Tu se mladi Vološćak uputio u značaj hrvatskog pokreta i sve se to odrazilo u kasnijem domoljubnom radu dra Andrije Stangera, čije je ime najtješnje povezano sa starom političkom borbom Istre i općine Volosko—Opatija. Neprolazne su zasluge, što ih je stekao i njegov sinovac, dr. Uliks Stanger — i on Vološćak.

Poznato je, da je osamdesetih godina u Voloskom boravio i dr. Matko Laginja, a zna se i od kolikog je blagodatnog utjecaja bilo to njegovo boravljenje u našem »lipom dijamantu«.

Upravo u to vrijeme maturirao je u gimnaziji u Trstu mlad Vološćak, koji je već tada gorio od želje, da bude starijima od pomoći u njihovoj borbi protiv tuđinskih uljeza, udruženih s domaćim otpadnicima. Ivan Pošćić!

Moj vršnjak — i on rođen g 1870. Na drugom mjestu (u članku »Kako je Matica Hrvatska osvajala Istru«) ocrtao sam svoj prvi susret s njime. Bilo je to u vlaku Rijeka—Trst. Kumičićeva »Teodora« bila je tek izišla. Poznat je slučaj koji je autora potaknuo da napiše taj roman: umorstvo uglednog voloskog kapetana Vinka Pošćića, oca đaka Ivana, što sjedi preda mnom tu — u kopeu. Mladić pristao, iako s jednim samim okom. Drugo je izgubio u djetinjstvu, ne sjećam se či-

Dr. Ivan Pošćić

jom nepažnjom. Iz govora mu i iz izražaja lica izbijalo, da uspomena na onu porodičnu tragediju još kopa u njemu. Već sam u prvi mah razabrao, da ne voli govoriti o događaju, što je onako grubo podgrizao mladost njegovu.

Tri godine zatim sastasmo se ponovo: on sveučilištarac, a ja »meštar« u voloskoj osnovnoj školi. Našao sam ga vedrijeg, ali rijetko kada nas mijana. Najviše je volio govoriti o mjesnim političkim prilikama. Smetala mu ona šačica domaćih renegata, što je — podržavana državnim organima — još tada samim tuđincima — sveder, vedrila i oblačila u općini. Njihovu protuhrvatsku rabotu smatrao je mladi Pošćić kao sramotnu ljagu na našem narodnom tijelu, i sve se njegove misli vrtjele oko toga, kako ćemo ih se što prije osloboditi. Toj svojoj nestrpljivosti davao je živa maha i kasnije, u svojim pismima iz Graca, gdje je u to vrijeme nastavljaio svoje juridičke nauke. Za tog njegova izbijanja izvojevana je željena pobjeda. God. 1894., prešla je općina Volosko u ruke Hrvata. Za načelnika je izabran dr. Andrija Stanger, koji je pored svih neprijateljskih pokušaja, da nam stečeno otmu, umio da u svojim rukama očuva općinu sve do talijanske okupacije.

U to je u Voloskom otvorio svoju odvjatničku kancelariju još jedan naš čovjek: dr. Konrad Janežić, Slovenac iz Kamnika. Uman i sposoban, u stvarima financijskim dobro upućen, pao je kao naručen u kraj, koji je već bio izložen invaziji tuđeg kapitala, spremnog, da nas sasvim podjarmi. Neko je vrijeme proveo u Puli, kao perovčda u kancelariji dra Laginje. Sretan je slučaj htio, te je skrenuo u Volosko, gdje je nastavio radom, što ga je »otac Istre« nekoliko godina ranije vršio u našem kraju.

A sreća je htjela te je jednog dana, nakon završenih studija, i mladi Pošćić ušao kao koncipijent u pisarnu dra Janežića. Tako je ta kancelarija ubrzo postala žarištem, gdje će se stjecati traci, što će svojim novim, našim svijetlom, obasjavati Volosko, Opatiju i njihovu bližu i udaljeniju okolicu, s ovu i s onu stranu Učke.

Prva krupnija narodna služba čekala je mladog Pošćića u tek osnovanoj Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru. Tajničke poslove vršio sam do tada ja, ali krišom, da mi ne bi ušli u trag moji poglavari, do krajnosti protivni toj našoj ustanovi, koju su u Beču smatrali panslavističkom tvorevinom. Godine 1897. izabran je dr. Pošćić za člana Družbinog odbora, a malo zatim za tajnika. Družba se u ono vrijeme tek osovila na vlastite noge, ali što se više razgranjivala, to su joj i potrebe sve više rasle, pa je trebalo mnogo poduzetnosti i inicijative, da se pronađu novi izvori za njeno uzdržavanje. U kancelariji dra Janežića, gdje se u ono prvo vrijeme nalazio Družbin ured, naša je školska organizacija našla sve preduvjete za to — zahvaljujući u prvom redu neumornom nastojanju njenog tajnika, dra Ivana Pošćića

Pored nastojanja oko napretka Družbe i svakidašnjeg posla u kancelariji, čekale su dra Pošćića i druge teške dužnosti. U ono vrijeme — oko god. 1897. — pala je na naše ljude u istočnoj Istri mora, koja ih je dugi niz godina nemilo gušila. Nastanjen u Matuljama, ambiciozni Arbanas, dr. Ivan Krstić, moralna propalica, prodao se iredentistima u Poreču, pokrenuo nekakav libel, »Pravu Našu Slogu«, u kojoj je jedan put nedjeljno sipao najružnije pogrde na naše najpožrtvovnije rodoljube, na hrvatstvo, na sav naš narodni rad u Istri. Krstića je pritom podržavala i štitila c. k. vlast, što ga je podjarivalo, da bude još drzovitiji. U takvim prilikama našima je trebalo oslonca i odbrane, koje su u obilnoj mjeri nalazili u dra Pošćića. Na komandu svojih gospodara, iredentista, Krstić je upravo bjesomučno jurišao na općinu Kastav i na tek osvojenu općinu volosko-opatijsku. S najviše žestine nastupio je g 1897., prigodom izbora za bečki parlamenat. Srušiti Spinčića bio je jedan od njegovih glavnijih ciljeva, ali mu se i tu našao na putu Pošćić. U njemu ništa korteškog, ništa demagoškog. Mirno, ali i ubjedljivo, umio je da takne pravu žicu i da povede narod za sobom. Uspjeh nije izostao i Spinčić je ponovo izabran. I iduće godine, 1898., prigodom općinskih izbora u Voloskom—Opatiji pokušao je Krstić, da u naše redove unese zabunu, ali mu je i tu naš borbeni Pošćić pomrsio račune. Štoviše, te iste godine izabran je i sâm za vijećnika volosko-opatijske općine i ostao na tom mjestu do početka Prvog svjetskog rata. Kroz čitavo to vrijeme, Pošćić je i u Lječilišnom povjerenstvu zastupao interese općine, savjesno i odvažno, osobito u slučajevima, kad bi izbio na javu kakav

protivnički pangermanski trik. Opterećen tim i drugim narodnim prekomjernim radom, koji se — uzgred budi rečeno — sve više nagomilavao, Pošćić se našao prinuđenim da se — iako nerado — odreće tajništva Družbe. U odboru ostao je i dalje, sve do god. 1920., kad je Družbino sijelo premješteno u Trst.

Onoj Pošćićevoj odreci treba tražiti razlog u jednoj drugoj slučajnosti. U jesen, god. 1900., stvorena je odluka, da se u Voloskom osnuje tjednik, na ustuk Krstićevom pamfletu. Naslov časopisa: »Narodni list«. Odgovorni urednik bit će dr. Ivan Pošćić, uz to će voditi i upravu, pisati članke — u jednu riječ voditi brigu oko opstanka lista. Na mene je palo da uređujem i ispunjavam list, te da vršim tajničke poslove Družbe. Ta zajednička saradnja još nas je više povezala. Vezala nas je i zajednička opasnost: »Narodni list« nije imao dlake na jeziku...

S prekidom od nekoliko mjeseci, list je izlazio oko četiri godine, do 20 X. 1904. Iz članka, kojim smo se oprostili od naših čitalaca, vadim ovo nekoliko riječi:

»Ovaj naš listić imao je za vrijeme svog kratkog života da se bori protiv dva neprijatelja. Protiv domaćih izroda, kojima je na čelu stajao zloglasni Krstić i — osobito u posljednje vrijeme — protiv hrvatožderskih biskupa u Trstu i Poreču. Još se nije obračunalo ni s jednim od tih naših neprijatelja. Narodnih odmetnika ima među našim pukom više nego što se misli, dok, s druge strane, biskupi Nagel i Flapp tjeraju i dalje svoju mrsku rabotu na zator našega nesretnoga naroda. Ovo treba da ima svaki pravi Istranin pred očima — to nek nikad ne zaboravi! Radi teških prilika, nemara i nehaja naših ljudi, moramo da napustimo ovaj naš list. Ali s time nije rečeno, da napuštamo i našu misao. Naprotiv, mi već sada izjavljujemo, da će sve naše nastojanje ići za tim, da se naša zemlja otrese i domaćih izroda i tudjinskih biskupa.

Furlan Flapp, Arbanas Krstić i Nijemac Nagel — ta se trojica ne dadu odvojiti. Oni upotpunjuju jedan drugoga, a sve na zator našega imena. Krstić je svojim lažima gurnuo jedan dio našeg naroda u tudjinsko krilo. Biskupi Flapp i Nagel, pomoću vjere i utjecaja, što ga još vrše u puku, pomažu našim istarskim i tršćanskim neprijateljima, da nas jače pritisnu, izgnječe. Otuda se vidi, kako su nam sva trojica jednako opasni i da smo dužni ne puštati ih ni časa s vida, već neprestano gledati, kako ćemo osujetiti njihovo rastrovno djelovanje. Sa biskupima ići će teže. Oni imaju moć — veliku moć. Njima se klanjaju i mnogi od onih, koji ne bi smjeli, a ti mnogi u najbližem su dodiru s našim pukom, štoviše, oni nad njime vrše duhovnu vlast.

Unatoč svemu tomu mi ne smijemo sustati. Držimo visoko našu zastavu — hrvatsku zastavu! Čuvajmo narod od izdajica, branimo ga od utjecaja tudjinskih nametnika! Čuvajmo u njemu vjeru u budućnost narodnu, uživimo u njemu ljubav k rodjenoj riječi. Potičimo ga na to, da on tu svoju riječ žilavo brani, koliko u školi toliko u crkvi! I ne dajmo nikome, da nam tu svetinju našu gazi i prožoni!

Ovoliko stavlja naš list, rastajući se od svih, na dušu ljudima našim.

U ovo nekoliko jednostavnih riječi bio je sav naš program. Program dra Ivana Pošćića i svih naših vođa: Vitezica, Spinčića, Mandića i svih ostalih. Našu ogorčenu borbu protiv biskupa Na-

gela i Flappa nije nam diktirala neka mržnja na vjeru, već ju je izazivala crna hrvatožderska politika one dvojice eksponenata Beča i Rima; politika, koja je išla za iskorijenjavanjem narodnosti naše. Ne treba dokazivati, da su iredentisti u Italiji, u prvom redu oni u Vatikanu, smatrali hrvatski jezik u našim crkvama kao najveću prepreku talijanizaciji Istre, a prema tome i njihovim imperijalističkim ciljevima u ovim stranama naše jugoslavenske domovine. Hrvatski jezik u crkvi — smetnja je broj jedan! Zato nek se iskorijeni, iščupa iz srdaca istarskih Hrvata, ne — neke božje slave radi, već »pour le Roi de l'Italie«, kako se govorilo u doba njihove monarhije.

Medjutim onaj posljednji broj našeg »Narodnog lista« od 20. X. 1904. meni se, dok ovo pišem, kao prilepilo za srce — ne mogu od njega da se otkinem. Ima naime u njemu i ova bilješka: »Volosko — opatijski Sokol« imao je u nedjelju 16. o. mj. svoj prvi izlet, i to u Rukavac.« I malo niže: »Izleti u okolici ne samo što pospešuju svrhu društva, nego imaju također i svoj rodoljubni cilj. Zato je upravo potrebno, da Sokol priredjuje više takvih izleta, na kojima treba da učestvuju svi članovi!«

To je bila opomena, što ju je Pošćić, sokolaš do srži, uputio članovima društva, u koje je gledao kao u nepresušeni izvor novih snaga. Bio je duboko uvjeren, da će naš živalj — osobito omladina — crpsti iz te ustanove ne samo uslove za svoj preporod, već i za svoje ojačanje, ozdravljenje. Da, i ozdravljenje. Treba naime znati, da su u ono vrijeme u redovima naše volosko-opatijske omladine izbijali znaci neke čudne bolesti — bolesti, koje je malo tko mogao da predvidi. Odakle joj klica?

Stara je riječ: gdje se magarac valja, uvijek ostane po neka dlaka. Tako i u ovim našim lijepim predjelima. Stigne gospodin, malo se povalja, a starosjedilac nema no da se sagne na poklon i da ubere nekoliko »banki«-stotinarke ili hiljadarki. Nekim roditeljima najveća utjeha: djeci ne će biti od potrebe da rade. Konjunktura divna: djeca nisu propuštala da se njome ne okoriste. Lako stečeno, lako i potrošeno. Ali osim »banaka« i »zlatnika« gospodin bi sa sobom donio i drugih privlačivosti. Vozikao se u čamcu plavom pučnom ili ljenčario u parku gledajući bezbrižno u sinju daljinu. Tu bi našeg omladinca odmah šcepala misao: — Pa zašto ne bih i ja ovako? I još nešto. »Gospodin« bi sa sobom donio i nekoliko strukova svojih najbujnijih instiktâ. Vidjet ga je po danu na kupanju s jednom ili sa više pristalih cura, a tako i noću u barovima, pri čaši vina ili likera. I sve živo, veselo, pomamno. A misao nevaljalka sveder onu istu: — Pa zašto ne bi i ti ovako? I doista — zašto ne bi? I eno njega, našeg momčića, u kaljuži. Sve malo po malo poprima »gospodske« navike, i sve dublje i dublje ulazi u truli život, što ga okružuje. Bježi od rada, od knjige, od najmanjeg napora. Svakim danom biva sve mlitaviji, tromiji, indolentniji, apatičniji.

— Pa ovo je put, što vodi u degeneraciju — nekom će mi zgodom Pošćić.

Tog problema dodirnuo sam se ja u svom romanu »Iza plime«, ali bolest se — sa svim svojim mračnim simptomima — pojavila već prije.

— A to treba liječiti — govorio mi Pošćić. Treba poduzeti sve, da se omladina, muška i ženska — barem ona još nezaražena — nauči, da je život neprekidna borba, i da bez rada nema ništa. I neka zna, da se njen poziv na ovom svijetu ne sastoji u nasljedovanju gospodskih negativnih uzora, ni u sagibanju kičme pred tuđinom, već u svladavanju svojih ambicija, svojih apetita, jednom riječju: u svladavanju sebe. I neka svak zna, da njegov uspjeh leži u zajednici, kojoj mora i on pridonositi svoj dio, kadikad i uz izvjesna odricanja, ali, uvijek i u svemu vođen disciplinom, koja mora da postane njegovom drugom prirodom...

Pošćić je bio uvjeren, da je sokolstvo u tom pogledu najbolja škola, u kojoj će mladi, omlohavljeli, svim mogućim porocima izloženi mladi ljudi uskrsnuti na nov život, dobivati pobude i neodoljive poticaje za ostvarenje krajnjih narodnih ideala kojih ostvarenje, a to je u nama već onda pjevao svaki naš živac — više nije daleko.

I Pošćić se dao na posao elanom neodoljivim, moglo bi se reći — upravo fanatičnim. Plamenom, uvjerljivom riječi trgao je uspavane iz letargije, izvlačio ih iz stupidnog stanja »dolce far niente«, uvodio ih kao naraštajce u sokolsku ideologiju, gurao ih na sprave, udešavao s njima ritmičke vježbe, budio u njih borbene nagone, i uspjesi nisu izostali. Prvo sokolsko društvo u Istri osnovano je već prije, u Puli god. 1897. Tu je organizirana i Župa »Vitezić«, kojoj je ubrzo postao starostom naš Pošćić.

Pređa mnogom na stolu ima nekoliko slika, iz god. 1907.—1913., koje prikazuju djelatnost sokolskog društva Volosko—Opatija. Prikazuju naše ondašnje vježbače u Opatiji, Lovranu, Kastvu, Rukavcu itd. Vidimo naše sokole, sokolice i naš nadobudni pomladak, kako svečano razvrstani pod hrvatskim trobojkama odlikuju svog omiljenog starješinu Pošćića počasnom diplomom, da mu barem nekako uzvrate ljubav i brigu, što ih ulaže za procvat društva.

I tako se to u njegovu životu i dalje odvijalo. Na sjednicama uvijek prvi: u općini, u lječilišnoj komisiji, u posujilnici, u bolesničkoj blagajni. Vidite ga u odboru za gradnju Narodnog doma u Voloskom, pa u odboru za osnivanje niže komunalne gimnazije — najprije u Voloskom, potom u Opatiji; svuda, gdje ga narod treba. A gdje ga nije trebao? I, za sav taj svoj mnogostruki, gotovo nepregledni rad — ni otkuda kakve plaće, ni nagrade! Niti bi njemu na pamet palo, da za taj svoj ogromni trud išta traži, niti bi kome došlo, da mu u to ime što ponudi.

Da se tom varednom radoljubu nekako oduži, Kastav ga je god. 1902. imenovao svojim počasnim građaninom, a nakon veličanstvene izborne pobjede god. 1907., stranka ga je prigodom naknadnih izbora god. 1909. kandidirala, a narod — 7. I. iste godine — izabrao za svog zastupnika u Istarski sabor.

U jeku Prvog svjetskog rata (u aprilu 1916.), bečka je vlada raspustila Istarski sabor. Iako je sabor za sve to vrijeme malo radio — a i to u znaku raznih opstrukcija, Pošćić je, kao tajnik Kluba hrvatskih i slovenskih zastupnika, imao posla i na pretek. Jedini stvarni uspjeh, što su ga naši u onom razdoblju postigli, bio je »sporazum« sklopljen god. 1911. Poslije dugotrajnih i mučnih natezanja, odlučeno je da će u toku idućih pet godina pokrajina preuzeti od Družbe, odnosno otvoriti oko 60 hrvatskih javnih škola i to do god. 1916. Pored toga bečka će vlada za uzdržavanje Družbinih škola u Cresu, Puli i Lošinju isplaćivati izvjesnu pomoć. (Dugo je trajalo, dok je došlo do sporazuma u pogledu visine ove pomoći. Naši su tražili, da vlada za uzdržavanje spomenutih škola plaća Družbi toliko, koliko bi otpadalo na zemlju i općine, kad bi škole bile pod njihovom upravom. Ali vlada je škrtarila s nama, i tako je, nakon teških pregovora, došlo do zaključka, da će nam vlada za uzdržavanje Družbinih škola u Cresu, Puli i Lošinju isplaćivati godišnje 70.000 kruna).

Netko je — onako od šale — nazvao Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru — »malim ministarstvom«. To je došlo otuda, što su se mnogi Istrani obraćali na nju i u takvim stvarima, koje su bile izvan okvira njenog rada. Pošćić je često razmišljao, kako da se tome doskoči. Jednog dana — godine 1911. upozorio ga, sada već pokojni Stipe Car, đak praškog sveučilišta, da se je za vrijeme svog posljednjeg boravka u Češkoj upoznao s organizacijom, koja je već do tada donijela češkom narodu velike koristi. To je takozvana »Češka narodna jednota«. Donio je Stipe sa sobom i pravila organizacije, pa se upustio u potanje razglabanje o njima. Pošćić ga je slušao, isprva sa zanimanjem, a što dalje sa sve većim oduševljenjem.

— Pa to bi bilo nešto za nas! — prekine svog subesjednika. Kao naručeno, za nas stvoreno! — zanosio se sve jače i jače. Malo potrajalo, te on okupi oko sebe nekoliko nas, živom riječi iznese potrebu jedne organizacije po uzoru »Češke narodne jednote« i ponudi se, da će u najkraće vrijeme sastaviti pravila i pripremiti sve potrebno, da uzmogne nova ustanova što prije ući u život. Tako je i bilo. Organizacija je dobila ime: »Narodna zajednica«, za predsjednika je izabran dr. Ivan Pošćić, a za tajnika profesor Ivan Ivančić, i on uvijek aktivan, u poslu neumoran.

Svrha je nove ustanove bila, da radi na pozicanju i unapređivanju kulturnog i materijalnog stanja naroda Istre, osobito na području poljoprivrede, malog obrta, industrije i trgovine. Posla mnogo. Trebalo je urediti upravu, provesti organizaciju podružnica širom Istre i tako redom. Zatim se pristupilo prikupljanju građe sa stvaranje »Narodnog katastra za Istru«, ogromnog djela, koje je god. 1946. ostvario »Jadranski institut« na Sušaku.

Uprava »Narodne zajednice« nalazila se u kancelariji »Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru«. Predsjednik Pošćić dolazio je u ured svaki dan pred veče, u doba, kad bi Družba završila svoj dnevni rad. Pročitao bi pažljivo poštu, koja je od dana u dan sve više rasla, davao direktive za daljnji rad, predsjedao sastancima, bodrio, poticao. Odaziv naroda iz svih strana Istre bio je znan. Mladići i djevojke tražili razne upute, savjete, namještenja. »Zajednica« je išla na ruku i ribarima pri osnivanju ribarskih zadruga, posredovala je u svakovrsnim slučajevima kod državnih i drugih vlasti, kontrolirala rad naših ljudi u povjerenstvima, općinama, zavodima itd. Ne treba ni naglasiti da je dobar dio posla padao na leđa predsjednikova. Rad u »Narodnoj zajednici« bio se lijepo razmahao, rezultati Pošćićeva nastojanja postajali sve vidljiviji, kad odjednom buknu rat, a ustanova bila prinuđena da obustavi svoje djelovanje.

I tako se sva naša javna djelotvornost koncentrirala i opet u »malom ministarstvu«, Ćirilo-metodskoj družbi. Predsjednik Spinčić i Laginja preselili se u Zagreb, neki članovi uprave pozvani u vojsku, ostali smo samo nas trojica Pošćić, Janežić i ja. Posla preko glave, i onog najsitnijeg, kome se Frano Supilo u svoje vrijeme najviše divio. I ma kakav bio onaj naš rad, mi smo ga vršili s najvećom ljubavi.

Ratni se dani valjali teško, staro se carstvo raspalo, i mi se jednog dana okupismo u općinskoj vijećnici i izabراسmo »Narodno vijeće« s Pošćićem kao predsjednikom na čelu. Malo potrajalo i jednog se kobnog jutra, 4. studenog 1918. pojavi u opatijskoj luci talijanska ratna lađa. Dr. Pošćić, kao predsjednik Narodnog vijeća, morao je na brod pred komandanta, da iz njegovih ustiju čuje onu njihovu: — Qui è Italia! Ci siamo e ci resteremo! — (Ovdje je Italija! Tu smo i tu ćemo i ostati!). Mi, na pristaništu, držali smo, da će nam ga nekud odvesti. Pustiše ga, ali se za njim iskrcao odred vojske, koji je malo zatim na našem tlu razvio svoju trikoloru.

One se iste večeri okupilo nekoliko nas u kancelariji dra Janežića, da se dogovorimo što ćemo u novonastaloj situaciji. Predsjedao je dr. Pošćić. Atmosfera nabijena crnom neizvjesnosti.

Do krajnosti dezorijentirani nismo znali, što da mislimo. Mučilo nas pitanje: — Gdje su Francuzi? Gdje Amerikanci? Što čekaju? U to je netko ušao noseći jezive glasine o teroru okupatora u srednjoj i južnoj Istri. Dr. Pošćić izjavi, da će još iste noći sastaviti protest i otpremiti ga u Rijeku velikom županu Lencu, da ga uputi u Zagreb.

Idućih dana stigle su i druge savezničke ratne lađe, sastavljeno je i nekakvo međusavezničko vijeće, u kome su uostalom, — Talijani i vedrili i oblačili. Štoviše — oni su određenu im demarkacionu liniju arbitrarno pomicali i u našim krajevima uvodili sve žešću strahovladu. Među prvima uhapšen je i dr. Pošćić, a malo poslije i njegova supruga. Pošćić je najprije odveden u Pazin, a odatle u tršćansku kaznionu. Poslije dva mjeseca pušten je kući, odakle je prešao u Zagreb, gdje se stavio na raspolaganje istarskim prvacima, koji su se već tamo nalazili otprije. Malo zatim izabran je zastupnikom za Istru u Narodnom predstavništvu u Beogradu. Bio je i tu — kao uvijek — vrlo aktivan, trčkarao od Iruda do Pilata, od Zagreba do Beograda, da nadležne obavijesti o prilikama u našoj nesretnoj Istri i da ih skloni na što hitniju akciju, za pripojenje Istre novoj državi. U novembru god. 1919. krenuo je sa Spinčićem u Pariz, gdje ih je primio u audijenciju predsjednik Wilson. Istom prilikom predali su predsjedniku mirovne konferencije, Clemenceau-u, spomenicu, u kojoj se iznosi D'Annunzijeva okupacija Rijeke, postupak Italije u okupiranim krajevima, neki prijedlozi o razgraničenju između Jugoslavije i Italije, itd. Krajem god. 1919. vratila se deputacija u Zagreb, a s njom i dr. Pošćić, duboko razočaran. Tu, a osobito u Beogradu, čekala su ga još bolnija iskustva. Na jednoj strani nerazumijevanje, ravnodušnost, nehaj prema svemu, što se ticalo naših granica s Italijom, na drugoj strančarsko nadmetanje, gramzivost, protekcija, a nada sve korupcija, u kojoj je Pošćić vidio najveću zapreku za ostvarenje naših težnja u pitanju Istre i Jadrana, kao i konsolidiranja nove države na osnovi poštenja i prave, zdrave demokratičnosti. I naš dobrodušni Istranin ustao, da se protiv onih poroka bori, otvoreno, odlučno, temperamentno. I riječju i perom, ne propuštajući nijedne prilike. Izvjesni pokvarenjaci gledali su u njega kao u neko čudo. Isprva mu se podsmijevali, no što dalje, postajali sve nasrtljiviji, vrijeđajući ga i napadajući u sav glas. U toj borbi osjećao se prilično osamljen i bespomoćan. Ozlojeđen i ogorčen sjedne u vlak, koji ga je odveo do nove talijanske granice. Otud se spusti u Volosko, s tvrdom odlukom, da će tu ostati, pa kud puklo da puklo! Kad je sutradan izišao, naišao je na ove riječi, što su mu ih fašisti nadrljali na uglu njegove kuće:

— **Avvocato Poscic — Ricordati che sei — in Italia — Rispetta la, se vuoi essere tollerato — Altrimenti...**

(Odvjetniče Pošćiću — Spomeni se da si u Italiji — Hoćeš li da budeš trpljen, poštuju je — Inače...)

Nije se uplašio. Ostao je u Voloskom, u rođenoj kući, kao mali »feralić«, što je i dalje svijetlio našim ljudima u mraku najcrnjeg ropstva. I ljudi dolazili k njemu, da ih brani i savjetuje, bodri i krijepi.

Nakon nečuvenih naknadnih izbora, god. 1891., dr. Laginja pisao je svojim izbornicima: — Srebra ni zlata ne mogu vam dati, niti vi to od mene pitate. Ali dat ću vam savjete, što mogu bolje, preporuke, što mogu toplije, dat ću vam srce i dušu svoju. Tako je radio i dr. Ivan Pošćić — dane i mjesece i godine. Okupator je to znao i vrebao zgodu, da izvrši svoju prijetnju sadržanu u posljednjoj riječi onog natpisa na zidu: — »Altrimenti«... i 12. lipnja 1940., dva dana nakon ulaska Italije u rat, odveden je Pošćić najprije u zatvor u Rijeku, a poslije s drugim rodoljubima iz

Opatije i Voloskoga u internaciju, u Sant Angelo dei Lombardi, u pokrajini Avellino, gdje ga je stigao sin Dušan, inžinir.

I opet pod surovom paskom mrskih okupatora i s krvavom ranom na srcu: sramotnom kapitulacijom korumpiranih petokolonaša.

Divnim čudom i nečuvenim herojstvom naših ljudi, među kojima bijaše i mnogo naših istarskih rodoljuba, sreća se okrenula. I našem dragom Pošćiću zakliktao srce:

— Svoji smo! Davni je san ostvaren: Istra slobodna!

Nekoliko nedjelja zatim, na dan mog povratka u Opatiju, sastali smo se nas dvojica u parku i izljubili bez ijedne riječi. Oko nas je vrvio život. Svijet juri za poslom, ima i novih lica, nama nepoznatih, ali naša hrvatska riječ prevladuje svuda. Prolaznici govore o nekim novim radovima, uređajima, što su već u toku, o elektrifikaciji zemlje, o nekoj lađi, što su je već izvukli iz mora, pa o tek otkrivenim naslagama ruda — Pošćić se trže, pa će mi:

— Sjećaš li se naše »Zajednice«? Onog stola u pisarni, a na njemu sva sila komadića ruda, što su nam ih prijatelji iz Labinštine, Kršanštine i od drugud slali »na ogled«? I onih naših osnova, kako ćemo jednog dana Istri iz utrobe vaditi bogatstva i nadoknađivati plodove, što nam ih njeno tlo zbog svakojakih elementarnih nezgoda krati?

— A sve ono drugo? — dočekah ja. Ona briga naše »Zajednice« za dobro takozvanog »malog čovjeka«, do tada bespravnog, izrabljivanog, ugnjetavanog? A onda — tko da nabroji sve što je »Narodna zajednica« zahvaljujući tvojoj inicijativi već bila poduzela i što bi bila sve ostvarila, da nije došlo, što je došlo?

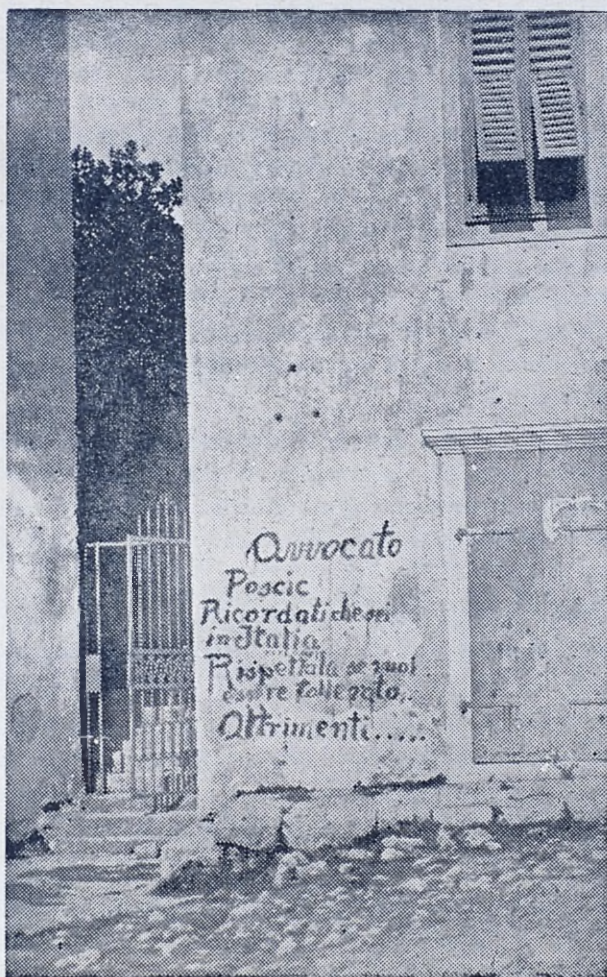
— E, ali za sreću — tu su sad drugi, koji će dati život ne samo onim našim lijepim snovima, nego i mnogim drugima, na koje mi u ono vrijeme nismo mogli ni da pomišljamo.

Međutim slabost i oronulost hvatala je u njemu sve dubljeg maha, dok se nije jednog februar-skog dana ove godine ukrutio zauvijek. Onog dana prestalo je kucati jedno pošteno, plemenito, svojoj široj i užoj domovini do krajnosti vjerno, predano srce.

Dvadeset i trećeg oktobra god. 1946. kazao je Maršal Jugoslavije sa novopodignutog mosta u Rijeci ovo:

— »Naši oci i naši preci zaista su izvršili svoj zadatak i svoju dužnost prema pokoljenjima, koja su došla poslije njih«.

Divne riječi, koje se mogu u punoj mjeri primijeniti i na dra Ivana Pošćića i na njegov do krajnosti požrtvovan rad za bolji život naših istarskih ljudi.

STOGODIŠNJICA ČASOPISA „NEVEN“ I SEDAMDESETOGODIŠNJICA „HRVATSKE VILE“

IZ KULTURNE HISTORIJE RIJEKE

VINKO ANTIĆ

Rijeka—Sušak su i u prošlosti, u izvjesnim razdobljima, bili značajan hrvatski kulturni centar. To dokazuje, pored ostaloga, i izlaženje novina i časopisa, bilo u Rijeci, bilo u Sušaku, koji su, iako dijelovi jednog istoga grada, bili sad više sad manje vještački odijeljeni u političkom pogledu. No, i usprkos takvih političkih »granica« na Rječini, kulturne »veze«, da tako kažemo, i nadalje su postojale na istom nacionalnom, hrvatskom području, pa je taj kulturni rad bio više-manje zajednički i djelovao gotovo u cijelom gradu. To se odnosi i na osamdesete godine prošloga stoljeća, kada je Sušak u jačanju pravaškog pokreta igrao posebnu nacionalno-političku i kulturnu ulogu nasuprot uže Rijeke, tada pod vlašću Pešte. To vrijedi poglavito za razdoblje početkom ovoga vijeka, kada se Sušak kao periferija Rijeke sve više afirmira kao nacionalna, hrvatska jedinica i razvija u samostalni dio grada, što je konačno moralo biti sprovedeno poslije 1918. godine, kada je uža Rijeka političkom granicom odijeljena sasvim od Sušaka. Treba ovdje samo usput dodati, jer ne ulazi da se ovdje razmatra, da je i uža Rijeka početkom ovoga vijeka do Prvog svjetskog rata, iako pod mađarskom vlašću, važan politički i kulturni centar Hrvata, ma da je pritisak tuđinstva jak, stalan i uporan.

Izlaženje novina i časopisa, a također knjiga i brošura u Rijeci — bilo pod imenom Rijeke, bilo Sušaka — svijetla je stranica u kulturnoj povijesti ovoga grada. Povijest tih periodika još nije napisana, iako bi otkrila niz dragocjenih činjenica, koje i danas rječito govore o Rijeci kao hrvatskom gradu.

Među riječkim periodicima značajno mjesto zauzima i riječko godište hrvatskog beletrističkog časopisa »Neven« i sušački časopis »Hrvatska vila«.

Ove godine navršilo se cijelo stoljeće što je u Zagrebu pokrenut »Neven« (1852.), koji je izlazio sedam godina, i to posljednje godine u Rijeci (1858.).

Isto tako navršilo se sedamdeset godina od pokretanja »Hrvatske vile« u Sušaku (1882.).

Zabilježiti ove dvije godišnjice hrvatskih književnih časopisa, koji su izlazili u Rijeci—Sušaku, a imali su ne lokalni, već opće hrvatski značaj u teško doba naše prošlosti, naš je dug i naš zadatak.

RIJEČKO GODIŠTE ČASOPISA „NEVEN“ 1858.

Do izlaženja beletrističkog časopisa »Neven« godine 1858. u Rijeci nije došlo nenadano. Već sama činjenica što se u Rijeci te godine izdaje ovaj časopis pretpostavlja, da se i prijašnjih godina u ovom gradu osjećao neki književni život, da je postojao neki književni rad, makar i minimalan. Ta činjenica ukazuje ujedno na to, da su kulturne pozicije Hrvata u gradu bile znatne, kad su postojale snage koje su mogle preuzeti brigu za izdavanje jednog časopisa.

U stvari pedesete godine prošloga stoljeća predstavljaju nam Rijeku kao jaki kulturni centar. U to vrijeme postoji u Rijeci izdavačka djelatnost na hrvatskom jeziku. 1848. godine izdao je ovdje hrvatski pjesnik Mirko Bogović svoju zbirku pjesama »Domородni glasi«,¹⁾ u kojima dolazi do izražaja hrvatsko rodoljublje onih dana. Slijedeće godine dolazi u Rijeku Fran Kurelac kao učitelj hrvatskog jezika »na latinskih školah riječkih«, s čijim dolaskom i počinje važno razdoblje u kulturnoj historiji Rijeke.²⁾ Istina, od 1850. do 1860. je period Bachova apsolutizma, kada su prilike u cijeloj Hrvatskoj, pa i u Rijeci, vrlo teške, kada se guši nacionalna djelatnost i uvodi silom u javni život njemački jezik i sprovode oštre mjere za germanizaciju. Uz Frana Kurelca istaknuta ličnost u Rijeci je Vinko Pacel, koji zajedno s Franom Kurelcem i s ostalim profesorima predaje na riječkoj hrvatskoj gimnaziji. Kurelac je, doduše, bio otpušten iz državne službe (1854.), ali je i dalje ostao u gradu i djelovao kao patriota i književnik.

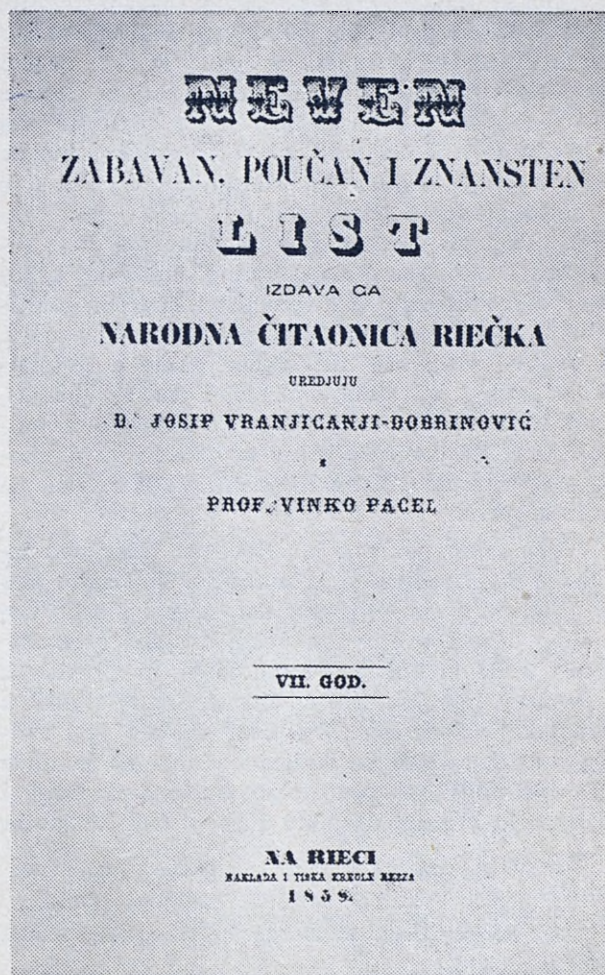
Značajan moment u kulturnoj historiji Rijeke pedesetih godina je svakako osnutak Narodne čitaonice, u krilu koje se u ono vrijeme počeo razvijati život riječkih Hrvata s očiglednim nacionalnim ciljevima. Nije u Rijeci bio samo Kurelac, ni uz njega Pacel; bilo je tu i drugih javnih radnika i rodoljuba. To potvrđuje i činjenica, da je u »Društvu za jugoslavensku povjesnicu i starine« u Zagrebu bilo učlanjeno iz Rijeke u toku 1851. i 1852. godine prema štampanom popisu trideset članova.³⁾ Usprkos tuđinskog pritiska u eri apsolutizma, uvođenjem njemačkog jezika u hrvatsku gimnaziju u Rijeci — kao uostalom i u druge hrvatske škole — otpustom iz te gim-

nazije F. Kurelca, nacionalnog borca i vođe t. zv. »Riječke škole«, koja — nasuprot »Zagrebačkoj školi« pod vodstvom A. Vebera — brani konzervativizam u književnom jeziku, ali se žestoko bori »zmajem duha tuđinskoga« u tom jeziku — Rijeka je u ovo doba »dosta živ inicijativan centar«⁴⁾.

To nam dokazuje i izlaženje beletrističkog časopisa »Neven« u toku cijele jedne godine.

»Neven« je pokrenut u Zagrebu 1852. god. Pokrenuo ga je uz pomoć Matice Ilirske hrvatski književnik Mirko Bogović, čije su pjesme, kako je spomenuto, izašle 1848. u Rijeci, dok je pjesnik ovdje službovao. Bio je to zabavno-poučni list, ali u doba u kome se pojavio imao je prvenstveno nacionalni značaj, jer su tada prestala izlaziti u Zagrebu sva dotadašnja hrvatska glasila. Novi časopis je okupio kao suradnike sve tadašnje hrvatske književnike i bio »umno poprište hrvat-

4) Milan Marjanović: Hrvatska Moderna, knj. I., Zagreb 1951., str. 14.

1) Mirko Bogović: Domородni glasi. U Reki. Tiskom kr. povel. gubernialne tiskarnice Bratje Karlečki, 1848. 88 str.

2) Fran Kurelac (1811.—1874.) štampao je u Rijeci. »Govore iz rimskih pisac« s dodatkom »Pozdrav učitelja svojim učenicima« i alegoriju »Mladost zanešenost« (1849.), »Govor o nauku« (1849.) i »Kako da sklanjamo imena ili greške hrvatskih pisac glede sklonovanja osobito 2-a padeža množine« (1852.). Međutim, njegov poznati »Govor o preporodu knjige slovinske na jugu«, koji je bio povod Kurelčevom otpustu iz državne službe, nije više štampan u Rijeci već je objavljen u Trstu (1854.).

3) Arhiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. I., Zagreb 1851. i knj. II., Zagreb 1852.

skih pisaca⁵). U njemu su surađivali i neki srpski pisci, pa je ujedno bio i »sjajno ogledalo, u kojemu se ogleda istinska, prava sloga one dobe med Hrvatima i Srbima⁶). »Neven« je donio dobrih književnih priloga, a naročito novela.

U Zagrebu je »Neven« izlazio od 1852. do 1857., dakle šest godina, i to s različitim uspjehom. Da je u izlaženju ovog tada jedinog hrvatskog književnog časopisa bilo teškoća u doba apsolutizma, pokazuje i to, što je od 1852. do 1855. izlazio kao tjednik, 1856. kao mjesečnik, a 1857. godine je čak tromjesečnik i izašao svega u dva broja. Osim Mirka Bogovića, koji je uređivao »Neven« samo prve godine izlaženja, urednik mu je bio Ivan Perkovac (1853.), a poslije njega tajnik Matice Ilirske Josip Praus (1854.—1857.).

Prilike su u Matici Ilirskoj bile tada teške, pa je ona krajem 1857. morala obustaviti daljnje izlaženje »Nevena«, što je značilo izgubiti jedini hrvatski časopis. U tom času javlja se Rijeka kao spasilac tog časopisa. Kako piše Vjekoslav Klaić, tada je Narodna čitaonica u Rijeci ponudila Matici Ilirskoj, da će ona preuzeti daljnje izdavanje »Nevena«. Ovu je ponudu Matica i prihvatila na sjednici 29. XII. 1857.⁷) I početkom 1858., u travnju, izlazi u Rijeci prvi broj sedmog godišta »Nevena«, što u kulturnoj povijesti ne samo Rijeke, nego i Hrvatske predstavlja svakako značajan datum. Taj je datum utoliko značajniji što se to događa u gradu, koji je od svih hrvatskih gradova bio do tada, i poslije, najviše na udaru tuđinaca i koji je u nacionalnom pogledu doživio cijelu jednu tragediju, kao ni jedan naš grad. Značajna je ta činjenica i zato, što očito govori o ondašnjoj uskoj povezanosti Rijeke sa Zagrebom i Zagreba sa Rijekom, kao dijelova jedne te iste, hrvatske zemlje. A ovakve činjenice nisu važne samo u historijskom smislu, one imaju aktuelni značaj i danas, kada iredentistički krugovi preko Jadrana ne mogu i ne će da prihvate istinu za istinu i da se okane svojih imperijalističkih prohtjeva u odnosu na naše krajeve.

Već samo pokretanje »Nevena« i njegovo izlaženje u Zagrebu bilo je značajno. To i zato, »što on nije bio samo književni list, nego i glasilo narodnog otpora protiv sve većih uspjeha germanizacije u Hrvatskoj⁸). Prema tome bi prestanak »Nevena« bio jak udarac i nacionalnoj stvari u Hrvatskoj. »Propašću „Nevena“ nestalo je i zadnje mogućnosti da se barem na neki način dade izražaja volji za samostalan nacionalni život i afirmaciju vlastite narodne duše⁹). Ove konstat-

cije još više podvlače važnost ovog kulturnog i nacionalnog podhvata u Rijeci za hrvatsku kulturu uopće, a napose za hrvatsku nacionalnu stvar u Rijeci u doba Bachova apsolutizma. Preuzimanje »Nevena« i preseljenje iz Zagreba u Rijeku je upravo ono što je karakteristično na svaki način za ondašnju Rijeku, za Rijeku pedesetih godina XIX. stoljeća, za njene kulturne radnike, za onaj krug ljudi čijim je radom Rijeka tada i postala važan hrvatski kulturni centar, za ljude iz redova Narodne čitaonice u Rijeci.

U vezi s izdavanjem »Nevena« u Rijeci pojačano se ističe u javnom radu profesor Vinko Pacel. Kao urednik javlja se uz Pacela i Josip Vranjicani-Dobrinović — »gorljivi rodoljub«, kako je kasnije nazvan¹⁰) — ali je časopis u stvari uređivao Pacel.¹¹)

Stvarni urednik »Nevena«, Vinko Pacel, već se do tada istakao u Rijeci svojom aktivnošću. Bio je prirodoslovac, filolog i književnik. Radio je u gimnaziji. Već 1853. god. štampao je u gimnazijskom izvještaju svoju radnju »Nazivlje u prirodoslovnih naukah«. U Beču je izdao udžbenik iz mineralogije »Rudoslovlje za gimnazije i realne škole« (1854.), prijevod s češkog, a u Zagrebu svoj spis »Nauk o dudarstvu, bubarstvu i svilarstvu« (1857.). Ujedno je bio i suradnik »Nevena«, dok je izlazio u Zagrebu, ni ne sluteći tada da će tom istom časopisu postati urednikom u — Rijeci. Svojim dotadašnjim i kasnijim javnim radom Pacel se uz Kurelca i druge svrstao — kako reče Antun Barac — »među graditelje novijeg kulturnog života u Hrvatskoj¹²). Znači da je na čelu »Nevena« bio čovjek čija je aktivnost u Rijeci već do tada bila raznovrsna i zapažena.

»Neven« je u toku cijelog sedmog godišta, dakle u Rijeci, izlazio kao tjednik, od 3. IV. do 25. XII. 1858. Ukupno je izašlo 39 brojeva, što predstavlja zamašnu ediciju od 624 stranice. U 1. broju je proglas uredništva o pretplati i zadaći lista te natječaj za šest novela ili romana i to za »dvie dobre«, »dvie pobolje« i »dvie najbolje«. Dobrodošlicu »Nevenu« ispjevaio je Nikola Boroević i objavio je u ovom broju. Časopis je inače donosio pjesme i pripovijetke, članke povjesne i općeobrazovne, životopise, bibliografiju (kaže: knjigopis), književne prikaze, dopise, književne vijesti i zagonetke.

10) V. K.: Novela i roman u Hrvata, Vienac 1885., str. 602.

11) Vinko Pacel rodio se u Karlovcu 1825., gdje je svršio osnovnu školu i nižu gimnaziju, dok je višu svršio u Rijeci. Ovdje je poslije sveučilišnih studija u Beču započeo i svoj profesorski rad. Tu je ostao 11 godina (od 1851. do 1862.), koliko i Fran Kurelac. Kao student dopisivao se s Ljudevitom Gajem, pa je sudjelovao 28. III. 1850. na poznatom dogovoru u Beču o zajedničkom pravopisu Hrvata i Srba. U riječkoj gimnaziji je predavao matematiku i fiziku, a od 1855. i hrvatski jezik po nagovoru svoga prijatelja Kurelca.

12) Antun Barac u Enciklopediji SHS, Zagreb 1928., 310.

5) V. K.: Novela i roman u Hrvata, Vienac 1885., str. 570.

6) Isto.

7) Vjekoslav Klaić: Knjižarstvo u Hrvata, Zagreb 1922., str. 39.

8) Antun Barac: »Neven« u godini 1858. — Naša sloga, III., br. 732, Sušak 25. XII. 1930.

9) Isto.

Urednik Pacel objavio je pored ostaloga i dvije novele (»Prkos djevojka« i »Kako je Čiftović zabasao«). Iz Rijeke još surađuju Janez Trdina,¹³⁾ Ljudevit Slamnik¹⁴⁾ i Juraj Matija Šporer¹⁵⁾. Ima i nepotpisanih suradnika za poučne članke i bibliografski dio lista. U »Nevenu« i nadalje surađuju tada dobro poznati hrvatski književnici: Mirko Bogović, Dragojla Jarnevićeva, Ilija Okrugić, Ferdo Filipović i Mijat Stojanović. Javlja se također Franjo Turić, Medo Pucić, Jovan Sundečić, N. Špun, Matko Baštijan, Ivan Filipović, Franjo Rački, Ivan Crnčić, Šime Ljubić, Fran Miklošić, a kao prevodioci Josip Miškatović i već spomenuti N. Špun.

Podhvat riječke Narodne čitaonice nije donio trajnijeg ploda, jer je »Neven« u Rijeci izlazio samo godinu dana. Uzmemo li se u obzir ondašnje prilike pod apsolutizmom i u Zagrebu i u Rijeci, još bolje u cijeloj Hrvatskoj, riječko godište »Nevena« ipak ostaje značajan kulturni dokumenat napose za grad Rijeku. Riječki je »Neven«, kaže Antun Barac, »svakako značio jedan korak naprijed u daljnjem razvitku naše književnosti«,¹⁶⁾ što ujedno

kazuje na ulogu Rijeke kao općeg hrvatskog kulturnog centra u ono teško doba naše prošlosti.

Da je »Neven« prestao izlaziti utjecale su svakako i materijalne poteškoće za izdavanje lista, što se vidi iz riječi uredništva na uvodnom mjestu lista od 4. XII. 1858. broj 36. Tu se navode podaci, da je »Neven« imao blizu 1000 pretplatnika, ali je od tih mali broj platio pretplatu, i to za cijelu godinu 70, za tri četvrti 100, za pola godine 140, za zadnju četvrt 190. Prema tome velik broj pretplatnika nije bio platio pretplatu, i to za tri četvrt godine 120, za pola godine 180 i za posljednju četvrt 210. Međutim, to nije bio jedini razlog. Časopis je izgubio dio pretplatnika i zbog jezika kojim se služio »Neven«, a propagirao ga je Pacel, kao i zbog kritika pojedinih književnih djela. Na tu pojavu valjat će se posebno osvrnuti sa svrhom da se što potpunije i bolje osvijetle pojedine pojave u kulturnoj povijesti Rijeke. Neosporno je, međutim, da je pojava riječkog »Nevena«, i pored svih slabosti, značajna, a uzdiže Rijeku kao svojevrzni kulturni centar u šestom deceniju prošloga stoljeća.

HARAMBAŠIĆEVA „HRVATSKA VILA“ U SUŠAKU

Od prestanka riječkog »Nevena« do pojave sušačke »Hrvatske vile« dijeli nas više od dva decenija (1858.—1882.). »Neven« pripada razdoblju kada se Rijeka javlja kao značajan hrvatski kulturni centar, a »Hrvatska vila« kada se riječko predgrađe Sušak pojavljuje kao važno kulturno

središte. Dok je u prvom razdoblju sama Rijeka taj centar, a Sušak se kao riječki periferijski dio i ne spominje, u drugom je razdoblju ovaj grad politički već podijeljen — poslije hrvatsko-ugarske nagodbe od 1868. — pa je Sušak preuzeo nacionalno-političku i kulturnu funkciju. Ali Sušak je i dalje ostao dio jednog te istog grada na Rječini, pa se nacionalno-političko i kulturno djelovanje proteže i osjeća na cijelom području grada.

Period od »Nevena« do »Hrvatske vile« nije, međutim, beznačajan i neplodan. Slom Bachova apsolutizma (1860.) i vraćanje ustavnih sloboda povoljno djeluje i na kulturni život u Rijeci. Rijeka je pod hrvatskom vlašću, ali se protunarodni rad vrši i dalje uz podršku politike Beča. Pozicije Hrvata čuva i brani opet hrvatska gimnazija, u kojoj rade istaknuti hrvatski javni radnici,¹⁷⁾ a direktor joj je Antun Mažuranić. Nekoji od ovih stampaju svoje radnje u gimnazijskim izvještajima¹⁸⁾. Riječanin Erazmo Barčić objavio je 1860.

13) Janez Trdina (1830.—1905.), Slovenac, pripovjedač, dugogodišnji profesor na riječkoj gimnaziji (1855.—1867.). Napisao svoje uspomene na boravak i rad u Rijeci pod naslovom »Bahovi husarji in Ilirki«, donoseći vrlo mnogo podataka iz riječkog života i o ljudima.

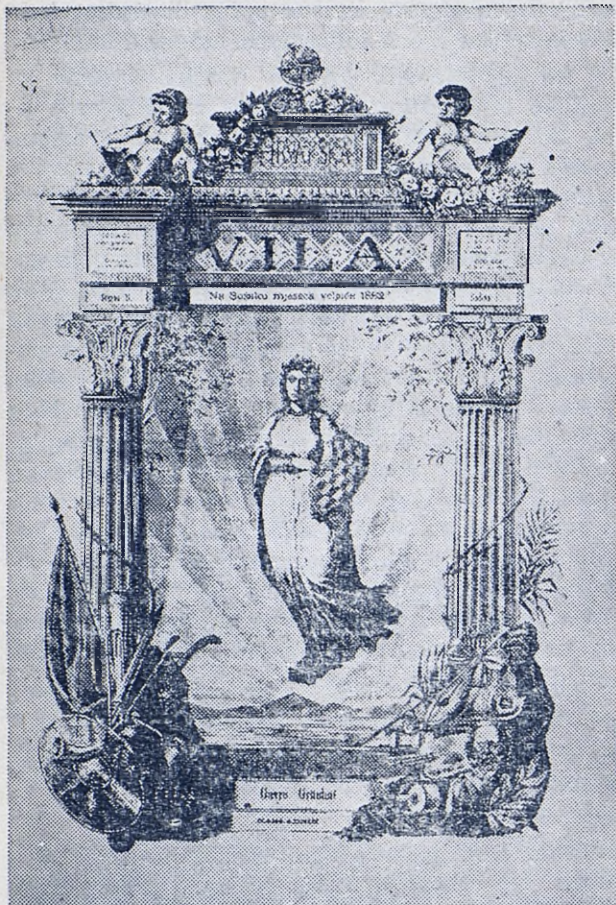
14) Ljudevit Slamnik (1827. u Karlobagu — 1908. u Splitu), vjeroučitelj i profesor, a od 1873. ravnatelj hrvatske gimnazije u Rijeci do umirovljenja 1886.

15) Juraj Matija Šporer (1794.—1884.), liječnik, ilirski književnik, služio u Rijeci već 1823. god., pa se u nju vratio pošto je u Ljubljani 1851. g. bio umirovljen i ostao do smrti. Bio je član riječke Narodne čitaonice. U Rijeci je štampao glumu u 3 čina »Liek za objestnu ženu« (1857.) i tragediju »Edipos« (1858.) na hrvatskom jeziku i njemačkom prijevodu (tiskara E. Rezza). U »Nevenu« je ovu tragediju ocijenio Vinko Pacel. Suradujući u ovom časopisu, Šporer je objavio poučni članak »Kako ljubežljiva majka goji tielo i duh svomu djetetu«. Šporerova aktivnost seže i u osamdesete godine, pa je surađivao i u sušačkoj »Slobodi« (1880. pišući o svojim tragedijama, prigovarajući šenoi, koji mu na to odgovori u »Viencu« (1880. broj 5). Šporer je u Rijeci bio uvažavan kao pisac, što potvrđuje proslava njegova 90. rođendana 24. II. 1884., kada ga je posjetila posebna deputacija riječkih građana. Ona je, predvođena od hrvatskog pisca Ivana Fiamina »izrazila Nestoru hrvatske literature u ime riečkih Hrvata njihovu radost i ponos, što je Rieka tako srećna da u njezinoj sredini obitava zasnovatelj prvog hrvatskog lista i predteča Lj. Gaj«, kako je pisao bakarski »Kvarner« (g. I., br. 1 od 1. III. 1884.). Šporeru je ovaj rođendan čestitao iz Rima i mlađi S. S. Kranjčević, pišući između ostaloga i ovo: »Pa poživio Vas, dični starino, svemoguću Stvorac i dao Vam da biste veseo mogao ugledati hrvatsku trobojnicu, gdje se vije bielom Riekom, a uz krlilatu pjesmu-slobodnicu«.

16) Antun Barac: »Neven« u godini 1858. — Naša sloga, III., br. 732, Sušak 25. XII. 1930.

17) Antun Bakotić (1831.—1887.), Janez Trdina (vidi bilješku 13), Franjo Jelačić, Antun Pasko Kazali (1815.—1894.), Josip Laun, Šime Ljubić (1822.—1896.), Antun Mazek (1836.—1920.), Ljudevit Slamnik (v. bilješku 14), Tadija Smičiklas (1843.—1914.), Ivan Zupan, Friderik Žakelj, Dragutin Kössler.

18) Na primjer: Antun Mazek: »O sastavljenicima u hrvatskom, gerčkom, latinskom, njemačkom i talijanskom jeziku« (1870.), Tadija Smičiklas: »Perve dve dobe hrvatske književnosti. Nekoje historijsko-gemetičke misli« (1871.), Ivan Zupan: »Nešto o kritici u obće — a historičkoj napose« (1872.) i »Profesor i bibliotekar Matija Čop« (1874.), Dragutin Kössler: »Noviji pokusi o provodu topline u krutimahn« (1873.).

Naslovna stranica »Hrvatske vile«

svoju poznatu brošuru »La voce d'un patriota« (Glas jednog rodoljuba), pisanu talijanski s određenom tendencijom. Drugi Riječanin, Marijan Derenčin, pokreće 1862. godine časopis »Pravnik« i uređuje ga. Tada se ističe svojim radom i Šime Ljubić, profesor riječke hrvatske gimnazije i pisac, objavljujući u Rijeci raspravu »Vladanje mletačko u Reci« i djelo »Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske u poučavanje mladeži« (u dva dijela, prvo 1864., drugo 1869.) i »Pregled hrvatske poviesti« (1864.).

Ipak su sedamdesetih godina prilike postajale sve teže. Težnjama Mađara za prodor na Jadran bio je otvoren put. Nagodba ugarsko-hrvatska od 1868. godine ostavlja Rijeku izvan političke vlasti Zagreba, a Pešta koristi »riječki provizorij« ,da se učvrsti u gradu na Rječini. To joj i uspjeva, ostajući gospodarom Rijeke sve do sloma Austro-Ugarske, do 1918. god. Rijeka kao corpus separatum predstavlja središnji dio grada, a onaj istočno od Rječine, naime Sušak, iako i dalje riječko predgrađe, politički je pod vlašću Zagreba i kao takav čvrst nacionalni bedem u godinama sve jačeg nartanja Mađara na Hrvatsku uopće i pokušaja da se mađarski jezik uvede u škole i ustanove.

Borba protiv tuđinštine vodi se doduše na razne načine. Bogoslav Šulek piše u »Viencu« 1875. godine članak »Slavonska magjarština«, a slijedeće godine isti časopis piše protiv izlaženja tjednika »Sisački viestnik« na hrvatskom i njemačkom jeziku i kaže: »To je nesmisao. Mi preporučujemo svim svjestnim Hrvatom, neka se ne predbroje na taj novinarski amphibium«. U hrvatskom saboru govori 25. IX. 1877. Ivan Kukuljević protiv potiskivanja hrvatskog jezika s mađarske strane i nametanja mađarskog. Javni život Hrvatske ovog doba ispunjen je borbom protiv tuđinaca u vlastitoj zemlji.

Jak otpor, međutim, protiv stranih ugnjetača u Hrvatskoj pruža pravaški pokret, koji buja tada upravo u Hrvatskom Primorju. Središta su mu prvo Kraljevica i Bakar, a zatim Sušak. U Kraljevici izlazi politički list »Primorac« 1873.—1878.), u Bakru »Galeb« (1878.—1880.), a u Sušaku dnevnik »Sloboda« (1878.—1884.), kada pravaštvo i dolazi ovdje do jake afirmacije. Ono pojačava borbu protiv tuđinstva, brani naročito jako ugrožene krajeve, Istru i Rijeku. Već u 1. broju od 1. IX. 1878., u uvodniku, »Sloboda« piše:

»Posebnu i osobitu pažnju posvetit ćemo izgubljenosti za vrijeme djeci hrvatske zemlje, našem bisergradu Rieci i našoj tužnoj izmučenoj Istri, a tražit ćemo vazda i u sav glas, da se vrati »nami što je naše«.

Ovaj sušački dnevnik posvećivao je pažnju i hrvatskoj književnosti, a njegovi su suradnici Višimir Zima, Fran Kučinić, Tošo Daščarić, Nikola Kokotović, Jovan Hranilović te poznatiji hrvatski književnici kao Eugen Kumičić, Ante Kovačić, Josip Draženović, S. S. Kranjčević, Janko Ibler i August Harambašić¹⁹).

Pjesnik August Harambašić (1861.—1911.) je istaknuti pravaš među ondašnjim hrvatskim književnicima, a zasebna je pojava i među javnim radnicima Sušaka—Rijeke po dolasku u ovaj grad poslije isključenja sa sveučilišta u Zagrebu. Čitaocima »Slobode« bio je već poznat, jer je dopisivao u »Slobodu« još kao gimnazijalac iz Osijeka. Sada se, u Sušaku, nalazio u redakciji pravaškog dnevnika, pa se osjećao zadovoljan i bio je oduševljen, što se vidi iz njegova pisma Vatroslavu Brliću od 9 XII. 1881. godine, u kome kaže:

»Meni je ovdje na Sušaku prekrasno. Ne možeš si ni pomisliti, koliko se ćutim sretnim i zadovoljnim. Ovo je prava Hrvatska: kršno stienje i kršnji ljudi, pa bih ti iskreno svjetovao, da upotrebiš prvu zgodu posjetit me u ovom kraju, gdje bih te upravo gospodski dočekao. Ne bi ti bilo žao, jer je priroda divna i veličanstvena, a Rieka upravo velegradska, pa ne ćeš možda vjerovati, deset puta »hrvatskija« od Zagreba. Kud god dodješ, u najotmenije gostione, dućane i kavane, razumit će te i dvorit hrvatski svi službenici i tako je posvuda, (proredio V. A.), dočim znađeš, kako

¹⁹ Više o suradnji ovih publicista i književnika vidi u »Riječkom zborniku« Matice Hrvatske, koji je u štampi i uskoro će izaći.

je u tom po naših drugih gradovih, pa i u samom Zagrebu. Objedujem sa dičnim starinom (Starčevićem), i sav se topim u njegovih govorih. Upravo ću orijaški napredovati u stranačkim stvarih, jer me stari ljubi kao svog sina, pa mi povjerava mnogo toga, o čemu ni sanjao nisam.²⁰⁾

No Harambašić u Sušaku ne surađuje samo u »Slobodi«. Sa Gavrom Grünhutom pokreće novi književni časopis »Hrvatsku vilu«. Bio je to podhvat i za mladog Harambašića, koji postaje urednikom jednog značajnog hrvatskog književnog časopisa. Bio je to datum i za pravaški pokret, koji ostavlja svoj trag i u hrvatskoj književnosti. Novi časopis imao je zadatak da popuni prazninu, koju su osjećali mladi pravaši na polju periodične štampe, iako je već 14 godina izlazio »Vienac«. Iako su se politički razilazili, »Hrvatskoj vili« nije bio cilj da potisne »Vienac«. To se vidi iz poziva na pretplatu, u kome su Harambašić i Grünhut kao izdavači časopisa preporučili »Vienac«, jer da se oba lista dopunjuju, i tražili su da ih hrvatski narod podupre. Osim toga pokretači »Hrvatske vile« osobito su istakli borbu protiv tuđinštine u Hrvatskoj i pisali: »Sudimo da je taj podhvat (t. j. pokretanje »Hrv. Vile«) od prezamašne vrijednosti po Hrvate, jer je upravo skrajnje vrijeme, da se valjanim listom te vrsti već jedamput iz hrvatskih kuća iztisnu razni plodovi njemačke kulture, koja je po našoj otačbini ponajviše razširena baš takovimi mjesečnjaci.«²¹⁾

»Hrvatska vila« — »list za zabavu, pouku, umjetnost i književnost« — izašla je krajem siječnja 1882. godine kao mjesečnik. Do kraja kolovoza izašlo je 8 svezaka, u rujnu su izašla 3, a u listopadu 1. Time je bio završen prvi tečaj. Od tada je list izlazio dvaput mjesečno i do kraja 1882. izašlo je 5 svezaka. »Vila« je izlazila na 16 stranica velikog formata na finom papiru i ilustrirana, a tekst je štampan trostupačno.

Časopis je donio mnoge pjesme svoga urednika, Augusta Harambašića, koji je s pjesmom — »Pozdrav »Hrvatskoj vili« — popratio i njegovo izlaženje. Objavio je također pjesme Jovana Hranilovića, Ante Kovačića (»Zagorju«), Huga Badalića i Josipa Kozarca kao i manje poznatih pjesnika. Ima također pjesama prevedenih s ruskog, bugarskog i francuskog jezika, a preveo ih je sam urednik Harambašić. Zatim je »Vila« donijela i nekoliko pripovijedaka. Od domaćih pisaca su na prvom mjestu Kumičićevi »Primorci«, izašli u nastavcima u deset svezaka, zatim »Ljubavnik od oka« od Augusta Harambašića i dvije pripovijetke Nikole Kokotovića, »Kuća broj 12« i »List«. Rije-

čanin Fran Afrić²²⁾ objavio je originalnu crticu pod naslovom »Il ponte dei pugni« (Most šakanja, kako je prevedeno u bilješci) u svesci za listopad 1882. (sv. XII., str. 233) i pripovijest »Adalgisa«. Od Josipa Gržetića izašla je pripovijest »Urotnici«, a od Josipa Draženovića crtica »Mijat Lukičin«. Od stranih pisaca ima više prevedenih pripovijedaka, a među prevodiocima su Ivan Širola i Harambašićev prijatelj Istranin Ante Tentor.

»Hrvatska vila« donijela je nekrolog povodom prerane smrti Augusta Šenoe (13. XII. 1881.) iz pera urednika Harambašića (sv. I. siječanj 1882.), koji ističe »prekrasne umotvore prvog hrvatskog romanopisca«. Vjekoslav Spinčić objavio je životopis Jurja Dobrile, a Franjo S. Kuhač opisao u više nastavka život i djelo glazbenika Franje Krežme.

U rubrici »Pouka« surađuju u »Vili«: Jovan Hranilović, Fran Afrić, August Harambašić, Vjekoslav Spinčić, Ivan Kukuljević, Vlado Kolarović, Josip Hohnjec. Od značaja je Hranilovićev članak »O teoriji novele« u doba kad je hrvatska beletristika išla novim putem ka realizmu.

Osim pjesama i zabavno-poučne proze »Hrvatska vila« je imala bogat feljton — Listak —, u kome ima književnih i umjetničkih vijesti, podataka o kulturnom životu i redovno dobar bibliografski pregled hrvatskih i srpskih izdanja. Reprodukcije u časopisu bile su vrlo dobre. U tome je natkrililo i zagrebački »Vienac«. Prvi svezak »Hrvatske vile« donio je i tri slike Rijeke: panoramski snimak, riječki gat (molo) i Rječinu.

Pojava ovog časopisa i njegovo jednogodišnje izlaženje u Sušaku značajan je događaj u našoj periodičkoj štampi. Pripremajući prvi broj »Hrvatske vile«, urednik Harambašić pisao je Vatroslavu Brliću 15. XII. 1881. godine:

»A »Hrvatska vila« probudit će pravu senzaciju; građiva dobih izvrstna, osobito od Kumičića (Sisolški) i Hranilovića, a vanjski oblik baš je prekrasan, da takova šta još ne bje u hrvatskoj literaturi²³⁾.

Kad je »Hrvatska vila« izašla Harambašić piše istom Brliću 31. I. 1882.:

»Uspjeh je ogroman, sav Zagreb je zadivljen, kako mi odanle pišu prijatelji. Razpačasmo preko 1.000 komada, a bude sigurno i 2.000. Tomu se ne ćeš ni čuditi, čim dobiješ prvu svezku, koja je u istinu krasna. Ja uživam.«²⁴⁾

U pismu Dobroslavu Brliću od 1. II. 1882. Harambašić iznosi i podatke o broju pretplatnika na

20) August Harambašić; Ukupna djela, sv. X., Zagreb 1943., str. 336.

21) Sloboda, Sušak 9. XII. 1881., broj 147.

22) Riječku hrvatsku gimnaziju svršio 1870. godine. Studirao u Beču. Suradivao u »Viencu« (pjesma »Na svjećariću«, pripovijest »Pokornica«), sušačkoj »Slobodi« (»Nihilistova ljubav«, prijevod s francuskog) i »Hrvatskoj vili«. Grünhutova Univerzalna biblioteka u Zagrebu izdala mu 1883. prijevod »Farizejka« od Fernan Caballero.

23) August Harambašić; Ukupna djela, sv. X., Zagreb 1943., str. 337.

24) Isto, str. 343.

»Hrvatsku vilu«. Iz Zagreba ih je bilo 300, Karlovca 100, iz Rijeke 150, Senja 80, Bakra 60 i Osijeka 40.²⁵⁾

12. II. 1882. Harambašić se u pismu Vatroslavu Brliću opet osvrće na 1. broj časopisa i kaže: »Uspjeli smo silno, o tom nema dvojbe«. U istom pismu, međutim, spominje da su u Zagrebu »narodnjaci grozno razgnjevljeni«, a da »Vienac« nije »Hrvatsku vilu« ni ocijenio ni preporučio.²⁶⁾

To je »Vienac« učinio iz političkih razloga, kao i »Obzor«. »Narodne novine« su se povoljno izrazile o prvom broju, ali već povodom drugog pišu da je »Hrvatska vila« starčevićanski list i da ga treba uništiti. Isto tako list narodnjaka »Pozor« napao je i »Hrvatsku vilu« i »Slobodu«, pa je Gavro Grünhut u članku »Kritika u Hrvatskoj«²⁷⁾

žigosao takav stav prema »Hrvatskoj vili« i uopće edicijama koje su tada izlazile u Sušaku.

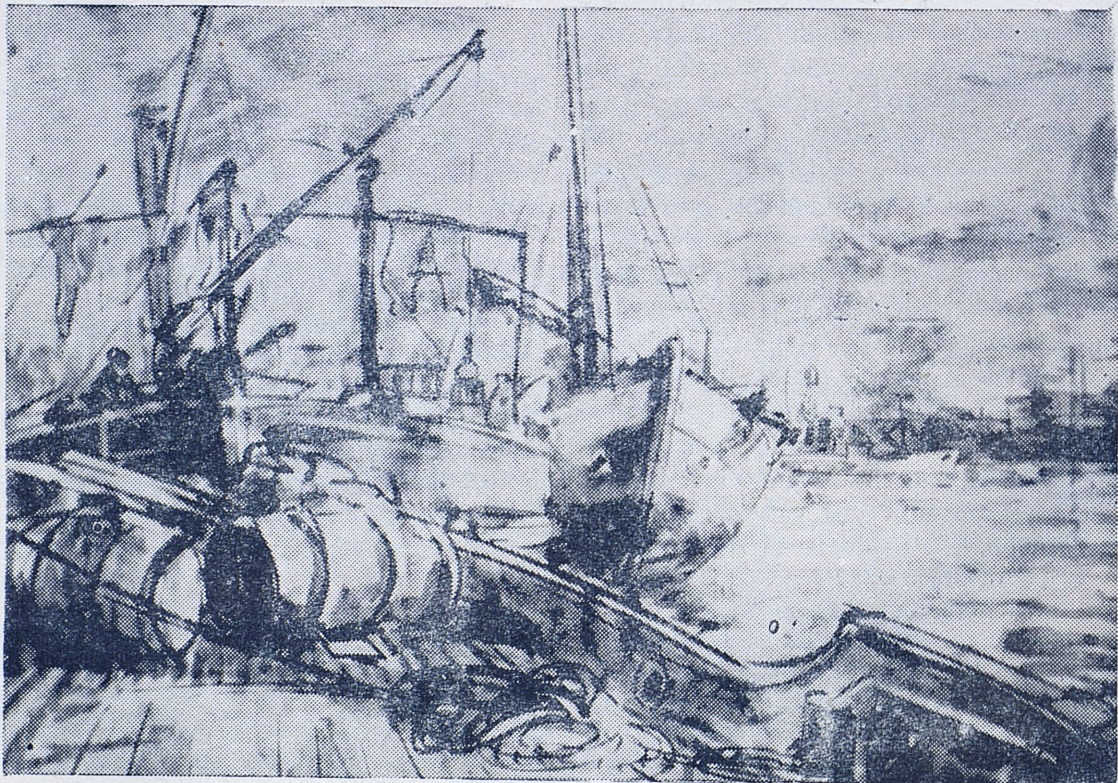
Ipak je bilo i priznanja. Povoljno i pohvalno su pisali o »Hrvatskoj vili« gorička »Soča«, »Katolička Dalmacija«, »Slovenski narod« i »Ljubljanski zvon«.

To su učinili s pravom. »Hrvatska vila« borila se za hrvatsku knjigu, otvoreno i borbenu ustala protiv tuđinstine i širenja strane literature u Hrvatskoj, nastojeći dati novi pečat i smjer hrvatskoj beletristici. Izlazeći u Sušaku, ona je zajedno sa pravaškim glasilom »Sloboda« dala gradu na Rječini obilježje hrvatskog kulturnog središta, kao što je to bilo i u razdoblju izlaženja »Nevena«. Riječki »Neven« prije 94 godine, kao sedmo godište tog časopisa — od čijeg je prvog broja prošlo cijelo stoljeće — i sušačka »Hrvatska vila« prije 70 godina, učinili su, uz ostalo, da je Rijeka—Sušak u oba ta razdoblja značajan opći hrvatski kulturni centar.

25) Isto, str. 343.

26) Isto, str. 344.

27) Sloboda, Sušak 27. X. 1882., broj 129.

Anton Žunić: Motiv iz riječke luke

JOSIP VOLTIĆ-ISTRANIN

VJEKOSLAV BRATULIĆ

I.

O Josipu Voltiću-Istraninu, rođenom u Tinjanu, piscu progresivnih misli i prijedloga iz kraja 18. i početka 19. stoljeća nije mnogo pisano. Ivan Milčetić¹⁾ je djelomično obradio njegov život i rad na rječniku, a M. Breyer²⁾ je pisao o Voltićevom životu u Beču s opširnijim osvrtom na njegove »Lettere viennesi«. Vladoje Dukat³⁾ daje kratku analizu njegova rječnika i objavljuje izvratke iz pisama upućenih zagrebačkom historiografu Adamu Baričeviću. U drugim djelima i manjim radovima iz povijesti hrvatske književnosti spominje se uzgredno ili se uopće ne navodi; ne pridaje mu se onaj značaj koji on stvarno ima za našu kulturnu povijest. Izdavači »Povijesti književnosti naroda Jugoslavije«⁴⁾ nisu smatrali potrebnim ni da ga spomenu, iako je ovaj rad štampan u Puli, u Istri. (Međutim, u ovoj se povijesti govori o tome, da u doba ilirskog pokreta karlovački trgovac Josip Sipuš u svom djelu »Temelj žitne trgovine« traži kao praktični trgovac, da se za temelj književnog jezika odredi jedan »dijalektuš«, dok se mnogo značajniji rad Voltićev na polju našeg jezika, još prije Ljudevita Gaja i Vuka Karadžića, ni ne spominje). Značajnije mjesto daje mu M. Rojnić⁵⁾ završavajući svoj kratak osvrt na Voltićev rad riječima: »O utjecaju Voltićevom ne smije se pretjeravati. Bez sumnje je i on nešto tome pridonio, jer je bio jedan od onih, koji su makar i s naivnim optimizmom podizali vjeru u bolja vremena, kad su u Hrvatskoj bila doista tužna. »I Branko Vodnik⁶⁾ je u svom malom

enciklopedijskom prilogu podvukao Voltićevu važnost za našu kulturnu prošlost ističući, da je rasprava o ortografiji štampana u njegovom »Ričoslovníku« sigurno utjecala i na V. Karadžića. I Voltić je naime dotjerivao naš pravopis prema principu, da u latinici i ćirilici svaki glas treba da ima samo jedan znak.

O njegovoj nacionalnoj pripadnosti sude različito.

Dobrovski, poznati češki naučenjak, osvrćući se na Voltićev prijedlog o imenu Ilira za sve Slavene i o jedinstvenom književnom jeziku kaže: »Vidi se da Voltić potječe iz zemlje misionara. Talijani, Nijemci i Židovi uvijek su davali svijetu misionare, blažene i spasitelje svake ruke.« Dobrovski je vjerojatno, ne poznavajući točno narodnosne prilike u Istri, smatrao Istru dijelom Italije, a Voltića Talijanom.

Međutim, rodno mjesto Voltićevo, Tinjan, bilo je granično mjesto između Austrije i Venecije, i to na austrijskoj strani. Venecijanska granica je prolazila oko 2 km na zapad od Tinjana, pored sela Bašiči. Ovo pogrešno mišljenje o Istri kao talijanskoj pokrajini bilo je uvriježeno tada u glavama bečke birokracije uopće. Beč imenuje punomoćnikom i izaslanikom za Istru, Dalmaciju i Albaniju Talijana, baruna Carnea Stefanea, koga je Voltić podučavao u hrvatskom jeziku. Voltić je i sam zbog nerazvijene nacionalne svijesti kod Hrvata onoga vremena i pod utjecajem shvaćanja bečke birokratsko-feudalne vladavine, naveo pogrešno pored svog imena i prezimena prilikom upisa 1777. god. na bečko sveučilište: »Itria, Italiae provinciae, Antonaniensis Nobl. iurista«. Inače se u svojim radovima ne naziva Talijanom. Uz svoje ime upotrebljava kao obilježje svoje pripadnosti naziv »Istranin«, a potpisuje se imenom Josephus i Joso, što je i danas uobičajeni oblik za ime Josip u Istri. (Tako i u svom kapitalnom djelu »»Ričoslovníku«: »od Jose Voltiggi Istrianina«). Prezime

1) Ivan Milčetić: Spomen cvieće iz hrvatskih i slovenskih dubrava. Matica Hrvatska — Zagreb 1900.

2) Mirko Breyer: Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povijesti hrvatskoj — Zagreb 1904.

3) Vladoje Dukat: Prilozi, knj. IX., str. 19 — Rad JA, knj. 224 i 243 O književnom i naučnom radu Adama Baričevića.

4) Pedagoški centar Pula: Povijest književnosti naroda Jugoslavije — Pula 1952.

5) Matko Rojnić: Kulturne veze Istre s Hrvatskom — 1931.

6) St. Stanojević: Narodna enciklopedija — Beograd — 1929.

mijenja u Voltiggi tek dolaskom u Beč. Ranije, dok se školovao na isusovačkoj gimnaziji u Gorici, potpisivao se Voltich. Ovako je njegovo prezime zabilježeno na školskim knjigama, koje su nađene kod njegove obitelji u Tinjanu (Milčetić). Nije objašnjeno, zbog čega je mijenjao svoje prezime. U Tinjanu se još danas pripovijeda, da ga je promijenio zbog toga, jer je u njegovo vrijeme u Beču živio krvnik koji se zvao Voltić. Međutim, poznato je da su mnogi hrvatski naučenjaci i književnici iz Dalmacije i Istre promijenili svoje prezime u latinski odnosno talijanski oblik, a da se nisu smatrali Talijanima. U latinskom uvodu svog »Ričoslovnika« Voltić se i opravdava zbog čega piše latinski. On kaže, da ni talijanski, ni njemački, ni ilirski jezik nisu toliko rašireni da bi ih svi narodi mogli razumjeti, a zatim nastavlja:

»Povrh toga, pošto u cijelom Iliriku u ovo vrijeme ne postoji nikakva vlastita književnost, nikakav opći književni jezik, ni isti način pisanja, ni ista slova alfabeta, kao što su ćirilica, glagoljica i najnovija ruska slova: kao i radi njihovih raznih oblika, a kod nekih i prevelikog broja, te radi toga što se cio ilirski narod razlikuje u više različitih dijelova, ne može se pisati ilirski tako, da bi svi Iliri to razumjeli i da bi bilo po njihovoj želji. Latinski je naprotiv prihvaćen od svih naroda kao književni jezik, pa sam zbog toga smatrao, da se njime trebam ovdje služiti«. Znači, da bi bio pisao »ilirskim« jezikom, da je postojao jedinstveni jezik i pravopis za sve Ilire«.

U knjizi »Istra i Slovensko Primorje« (izdanje 1952.) na str. 206, kaže se: »Svoje ime piše talijanski (Voltiggi), smatra se Talijanom, živi u Beču, a jedino kad se nađe u nevolji, piše bratu u Tinjan hrvatski«. Po svemu izgleda, iako se ne navodi literatura, da je ovo mišljenje uzeto od Breyera, koji tvrdi, ne dokazujući, da se Voltić smatrao Talijanom. Pogrešna je i tvrdnja, da jedino, kad se nađe u nevolji piše bratu u Tinjan hrvatski. Zar nije svom glavnom djelu »Ričoslovniku« cijeli naslov dao na hrvatskom jeziku, dajući mu time hrvatski — slavenski značaj? A kako smo vidjeli bio bi i inače pisao »ilirskim« jezikom, da je postojao jedinstveni jezik i pravopis »ilirski«.

Zbog različitih mišljenja o njegovom značaju za našu kulturnu prošlost kao književnom i naučnom radniku u vrijeme kad u Istri drugih nismo imali, kao i radi pogrešnog mišljenja o njegovoj nacionalnoj pripadnosti, držim da je potrebno prikazati još jednom njegov život i rad.

II.

Voltić, pisac ilirsko-talijansko-njemačkog rječnika* — »Ricoslovnik« (Vocabolario, Wörterbuch) Illiriskoga, Italianskoga i Nimacskoga Je-

zika s jednom pridpostavljenom Gramatikom illi Pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istriana. U Bescu u Pritescenici Kurtzbecka« — izdanog 1803. god. i knjižice »Lettre viennesi« (Bečki listovi) izdane 1789. god. živi u razdoblju od 1750.—1825. god.

Rođen je 27. I. 1750. u Tinjanu, graničnom mjestu tadanje austrijsko-venecijanske granice, — daleko od jačih hrvatskih kulturnih centara, s gotovo nikakvim saobraćajnim vezama, — u čestitoj hrvatskoj seljačkoj porodici. Porodica je nosila nadimak Žudiki, giudici ili župani, što znači, da su neki članovi obitelji vršili dužnost seoskog župana ili suca. U porodici uz patrijarhalno istarsko ognjište, čitalo se hrvatske ili slovenske molitvene knjige. (Prigodom posjete našao sam na istarskoj »napi« kraj ognjišta molitvenik na slovenskom jeziku od J. Župančića štampanog 1855. god. u Ljubljani). Kako je bio bistar i nadaren, dječak odlazi u gimnaziju u Goricu, koju nakon izvjesnog vremena napušta. Ponovno nastavlja studije 1777. god. upisujući se na pravni fakultet u Beču. U Beču živi i radi sve do svoje smrti. U nemogućnosti da dođe do stalne državne službe bavi se čitavog života podukom u jezicima kao privatni učitelj. P. Stancovich⁷⁾ pogrešno piše, da je 1810. godine bio u službi policije, jer je to u suprotnosti s njegovim progresističkim mislima, oštrim kritikama na austrijsko državno uređenje i s progonima kojima je bio izložen od strane bečke policije. Ovo je opovrgnuo već i Milčetić, ustanovivši preko dr. Dinka Vitezića, istar. narodnog zastupnika u Beču, da se Voltičevo ime ne nalazi u arhivima bečkog redarstva među njegovim službenicima onoga vremena. V. Spinčić navodi u svojim »Criticama iz književne povijesti Istre«, da je studirao i u Zagrebu. Zna se, da se je dopisivao s naučnim radnicima iz Zagreba, ali o tome da je u Zagrebu studirao nema dokaza. Kako je priopćio Dukat, od pisama upućenih A. Baričeviću, sačuvano ih je šest, a odnose se na traženje pomoći u pružanju povijesnih podataka, koje je Voltić trebao za svoj naučni rad.

Živeći u Beču, Voltić se je kretao u društvu naprednih i slobodoljubivih ljudi, pristaša francuske revolucije. 14. IX. 1814.⁸⁾ podnio je protiv njega prijavu ministru policije, barunu Hageru, neki policijski agent, optužujući ga, da sprema s još četiri pisca iz Italije veliko djelo o Italiji u prilog napoleonskoj vladavini i kritikom austrijskog cara. U prijavi ga označuje »kao čovjeka, kojem se ne može poreći neko skromno znanje u jezikoslovlju, ali koji se nije nikada mogao uzdići nad površnošću, te nije ništa drugo nego obični žučljivi brbljavac«. 20. rujna ponovno obavještava

*) Rječnik sadrži predgovor na talijanskom i njemačkom jeziku, 4 str., uvod na latinskom 24 str., izgovor alfabetskih slova (pravopis) 5 str., ilirsku gramatiku 59 str. (I—LIX) i sam rječnik, 610 str.

7) Petar Stancovich: Biografia degli uomini distinti dell'Istria — izdana 1829.

8) Podaci o istrazi protiv njega i zatvoru uzeti su od Breyera.

ovaj doušnik, da je po nalogu posjetio Voltića i saznao potankosti o izdavanju navedenoga djela, ali nije uspio saznati za druga imena osim za nekog Franju Apostolia »izrazitog demokratu i ljutog neprijatelja Austrije«. Hager odmah naređuje, dekretom od istoga dana, da se povede istraga i pod izlikom »potrošarinskog prekršaja« izvrši pretrjes i zaplijeni sve rukopise. Pošto istraga nije vođena dovoljno energično, ministar šalje posebno pismo dvorskom savjetniku Siberu, tražeći da se istraga povjeri drugom licu, jer da je s vjerodostojne strane saznao, da Voltić »kao demokrata, jakobinac i napoleonista huška protiv austrijske vladavine...« U istražnom spisu, prema Breyerovim ispitivanjima nema dokumenata o njegovoj osudi, ali se iz pisma koje je Voltić uputio bratu vidi, da je bio u zatvoru. U pismu se kaže: »Dragi moj brate! Radi riči ja sam zatvoren u tamnici. Prosim te pošalji mi tri sto dukati, ali dođi me pohoditi«. O tom njegovom pismu pričaju još i danas stariji ljudi. Navodno ga je brat posjetio u Beču, ali ga nije našao na životu. Na osnovu toga raširene su različite priče o njegovoj smrti. Tako su mi pripovijedali stariji ljudi u selu, da se je protivio u nekim stvarima caru, pa da su ga radi toga dali konjima rastrgati. Drugi opet kažu da su ga otrovali. Tako da su radili i s drugim učenicima i istaknutim Hrvatima, koji bi se usudili oduprijeti caru. Breyer je međutim utvrdio, da je umro u općoj bolnici u Beču, 1825. godine.

III.

U njegovo vrijeme žive naši narodi razjedinjeni, razdrobljeni i podjarmljeni, pod turskom, mađarskom, austrijskom i venecijanskom vladavinom. Srbi, Makedonci i Bosanci stenju pod turskim zulumima, bore se za svoj opstanak i dižu ustanke. Dalmacija i dio Istre su pod venecijanskim izrabljivačima, drugi dio Istre i Slovenija pod austrijskom germanizatorskom vladavinom, a jedan dio Hrvata i Srba trpi pod Mađarima. Samo uža Hrvatska sa Slavonijom, sa svega šest županija, uživala je autonomna prava. I ta je mala Hrvatska sa 66.000 stanovnika (1805.)⁸⁾ bila u neprekidnoj borbi protiv mađarizacije, koja je započela 1790. i trajala sve do polovice 19. stoljeća. O nekoj nacionalnoj svijesti malo se može govoriti. Feudalni sabor vodi borbu za svoje plemićke privilegije protiv mađarskih feudalaca. Oni daju otpor protiv Mađara ne toliko iz nekih svojih nacionalnih pobuda, već zbog zaštite svojih sebičnih, ličnih interesa. Oni se ne bore protiv mađarskih zahtjeva za uvođenje mađarskog jezika u škole i urede, da bi uveli kao službeni jezik hrvatski, već brane latinski kao svoj službeni jezik. Ovim uskim hrvatskim plemićima-feudalcima

nije bilo ni u interesu, da se ukine latinski jezik i uvede hrvatski, jer su se gotovo svi akti, koji uređuju odnose feudalaca i kmetova pisali u prošlosti latinskim jezikom, nerazumljivim neukom puku, kako bi ga što lakše i jače izrabljivali i tlačili. K tome je veliki dio ovih feudalaca bio tuđinskog porijekla. Taj je sabor bio toliko slab, da se nije mogao oduprijeti Mađarima te 1827. zaključuje, da se mađarski jezik uvede u škole kao obavezni jezik. Tek ilirskim pokretom nastaje, buđenjem nacionalne svijesti, preokret u tako skučenim političkim i kulturnim prilikama Hrvatske.

Voltić, iako odgojen pod utjecajem talijanske kulture, uočava ovo teško stanje slavenskih naroda uopće, a posebno južnoslavenskih, i oduševljeno piše o jedinstvu i bratstvu slavenskih naroda. »Zla im je samo sudbina, što su nesložni,« kaže i poziva u uvodu svog rječnika 1803. god. »učene ljude Ilira« (pod ovim imenom naziva sve Slavene), da napišu povijest svega Ilirika od najstarijih vremena do naših dana.

Dalje ističe:

»Veselit će nas kada budemo čitali slavna djela ilirskih kraljeva i knezova... Zadivljuje nas međutim najviše deset strašnih ratova s Rimljanima do Julija Cezara, a i drugi kasniji za Oktavijana Augusta. Isto bi tako zanimljivo bilo izlaganje običaja, nošnje, svečanosti i t. d. starih Ilira«.

Zatim predlaže:

»Iz svih ilirskih narječja da se stvori jedan opći književni jezik. — Da se to sprovede, treba da se sastanu učeni muževi iz svakog kraja i da prouče svako narječje, pa da odrede, koje će narječje biti osnov, da ustanove najbolji pravopis i napokon da propišu, neka se piše i štampa latinskim slovima. Tako bi se stvorio jedan književni jezik poput grčkoga, a sabran u rječniku bio bi pristupačan općoj upotrebi, odakle bi proizašla veličina i sjaj svega ilirskog naroda. Svaka zemlja (Hrvatska, Srbija, Češka i t. d.) pisala bi svojim narječjem, dok bi učeni ljudi pisali jezikom stvorenim onako, kako je ranije predloženo. Samo ovako će se spriječiti poniženje, možda i propast ovog prastarog i prekrasnog jezika. Što su drugi narodi davno učinili, treba da još učini Ilirik«.

Nabraja ruske, poljske, česke i hrvatske gramatičare i leksiografe. Govori o velikom napretku postignutom na petrogradskoj i českoj akademiji i u poljskom Književnom društvu u Varšavi. Navodi preko trideset znamenitijih ljudi svoga vremena iz »Raše, Slavonije, Hrvatske, Kranjske, Bosne, Dalmacije i t. d.« Za Maksimilijana Vrhovca kaže, da teži za unapređenjem ilirskog jezika, da je osnovao stampariju i da svoju veliku knjižnicu daje na upotrebu općinstvu. Spominje Baričevića, s kojim se dopisuje, Velikanovića i druge. Na kraju zaključuje: »Eto muževa, koji mogu ujedinjenim duhovima i silama pronijeti ilirsku slavu i čast«.

Njegov je »Ričoslovník« bio dosta raširen. U školama se neko vrijeme, naročito u Kranjskoj, upotrebljavao kao udžbenik. O njemu pišu tada-

⁸⁾ Vaso Bogdanov: Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848.—1849. — Zagreb 1949.

nji slavisti u Beču, Dobrovski i Kopitar. Oni kritikuju njegove zamisli o jedinstvenom nazivu ilirskom i jedinstvenom jeziku za sve Slavene, ali mu, pored nedostataka, priznaju vrijednost. Prema tome je bio poznat i drugim jezikoslovcima, koji su se bavili slavistikom, a i širim krugovima, pa je razumljivo, da su njegovi prijedlozi i misli bile od utjecaja na dalji razvoj. Nekoliko desetaka godina kasnije, kad se razbukovala nacionalna svijest u doba ilirskog pokreta u Hrvatskoj i kad se proširila misao o jedinstvu Hrvata, Srba i Slovenaca, saziva V. Karadžić najvidjenije predstavnike hrvatske i srpske filološke nauke na sastanak u Beču, 16. III. 1850., na kojem su zaključili poznati dogovor o priznavanju južnog narječja za književni jezik.

Volčić je osim toga znatno obogatio hrvatsku jezičnu građu sakupljenu u dotadašnjim rječnicima. Prema analizi V. Dukata, njegov »Ričoslovník« je sastavljen i od riječi, koje je on prvi donio, a kasnije su ih donijeli i ostali rječnici od riječi koje dolaze i u ranijim rječnicima, ali ih on donosi u nekom posebnom značenju.

Još 1789. izdaje na talijanskom jeziku svoja »Bečka pisma«^{***}). U tim pismima podvrgava oštroj kritici društvene i političke prilike svoga vremena u Austriji. Piše o crkvenim reformama, o slabostima i pokvarenosti birokracije u državnom aparatu, o plitkosti bečke književnosti, o novinarstvu, protiv moralne razuzdanosti i lihvarstva. Da opravda oštrinu, kojom kritikuje državni aparat, vladu i društveni život, citira u prvom listu naredbu cara Josipa II. od 1781. u kojoj se kaže, da se ne smije zabranjivati izdavanje knjiga s kritikama javnih uredaba i osoba, naročito kada pisac jamči za istinitost svojih navoda. S jedne strane hvali Josipa II., a s druge strane kaže »da je čovjek podvržen općim ljudskim strastima i slabocama«. Dalje kaže, da se zadovoljstvo i privrženost naroda prema vladaru ne postizava crujem i strogim zakonima, nego treba, da se ljudima vlada »naravnim« načinom, uzimajući u obzir narodne običaje i domorodni jezik, ne vrijeđajući prirodnu osjetljivost tako raznolikih na-

***) Citati iz »Bečkih pisama« uzeti su po Breyeru, jer same knjižice nisam mogao dobiti. Knjižica sadrži deset pisama.

roda. Ima iskrene želje za uređenje jedne prosvjećene države, ali ironizirajući postojeće uređenje, izbijaju kod njega i republikanske tendencije.

Za njegov značaj karakteristične su riječi, koje je rekao nekom dvorskom savjetniku kad mu se obratio za državnu službu:

»Rekoh mu tko sam, kakvog sam značaja, što sam naučio, koje jezike govorim i koja su moja iskustva. Dodao sam smjernim načinom, da sam iskrene i nehinjene naravi, mirne i radine čudi, ali da nemam novaca, da mu ih poklonim, da sam bez prijateljstva, bez potpore ženske milosti bez sklone mi stranke, te nesposoban da si otvorim put podlim ulaganjem i da me poradi toga mogu uzdignuti jedino krijepost i spoznanje dužnosti njegovog zvanja«.

On poziva tog dvorskog savjetnika, da pođe s njim po cijeloj državi, pa će vidjeti, kako se sve pogreške, nepravde i tužbe, kao i sva podjarmljivanja naroda, događaju krivnjom takovih nevaljanih činovnika i kako se carski zakoni vrše izdajničkim i naopakim načinom na zator svakog ljudskog prava. Predlaže da se svi činovnici iz glavnoga grada Beča porazmjestite po pokrajinama, da se upoznaju s običajima i potrebama dotičnih naroda i da nauče njihove jezike. Ovaj dio izlaganja završava usklikom:

»Oj sretna monarhijo! Koliko si lahka i naravna, toliko se činiš teškom i neizvedivom. Oj pričanje uzaludno!«.

Volčić proučava dalje historiju Ilira i priprema se da izda djelo »De Illirico illustrando«. Međutim, do štampanja ne dolazi.

Volčić je pobornik prosvjetiteljstva u doba jozefinizma, a kasnije pristaša naprednih ideja, koje je kroz Evropu pronijela Francuska revolucija. On je zbog svog stava kao demokrata i jakobinac optužen i zatvoren od strane reakcionarnog bečkog policijskog režima u vrijeme, kad u hrvatskom saboru feudalno plemstvo nastupa kontrarevolucionarno.

On se zanosi jedinstvom svih slavenskih naroda, kada je ta misao značila pokretačku snagu za oslobađanje porobljenih slavenskih naroda.

On daje značajan prinos na polju jezika, obogaćuje jezično blago do tada sakupljeno u rječnicima i usavršava pravopis.

Iz svih tih razloga treba da ima i dostojno mjesto u djelima, kojima se obrađuje naša kulturna prošlost.

ISTARSKI SABOR

(OD 1909—1914 GODINE)

DRAGO GERVAIS

(Svršetak)

Prvi sastanak Kluba u 1910. godini održan je 13. februara u Puli, pa kao uvod u ovaj sastanak, radi ilustriranja situacije, citiramo odlomak iz pisma zastupnika Šime Červara, koji nije mogao prisustvovati sastanku. U pismu se kaže:

»1. Ja ne vjerujem u ozbiljnost kompromisa te nas Talijani na prosto za nos vode. 2. Talijanski zastupnici hotimično zavraće rad kompromisnog odbora iz slijedećih razloga: a) Talijani hoće, dok je moguće da izrabe vrijeme, da osjeguraju svoj položaj. b) nastoje, da potalijanče što se jošte dađe te da osjeguraju talijanske škole po našim selima... c) Proizvedba kompromisa znači smrt današnje talijanske kamore, što može svatko to uvidjeti. d) narod hrvatski u Poreštini počeo je sumnjati o našem radu ne videć nikakvog našeg uspjeha. e) do sada je bio lijep broj školskih komisija glede jezikovnog pitanja u školama Poreštine te premda uslijed ovih komisija bi se moralo mnoge hrvatske škole zakonitim putem otvoriti, sve to spravlja se u kompromisno pitanje, čemu sam ja protivian...«

Na prvoj sjednici Kluba, od 13. februara 1910., raspravljalo se o arondiranju općina i o školama. Izvještaj podnosi dr. Zuccon, član zemaljskog odbora, koji obavještava o novoj osnovi zaokruženja općina izrađenoj u zemaljskom odboru. (Osnova nije priložena). Poslije prijedloga dra Laginje, »da se ima učiniti jedan schema po kojem bi se isključilo sve ono što po duši znamo da je talijansko i sve ono što je slavensko«, prelazi se na diskusiju o pojedinim općinama prema osnovi zemaljskog odbora.

O općinama se raspravlja i na sjednici od 14. II., a zatim se prelazi na škole.

U pogledu škola Klub formulira ove zahtjeve:

1) Talijanska gimnazija u Pazinu ima se ukinuti odnosno premjestiti; ukoliko se to ne bi učinilo ima se popuniti i »provincijalizirati« srednja škola u Opatiji¹⁵⁾. 2) Obzirom na to, da u Puli postoji talijanski ženski licej, ima se tamo otvoriti

viša djevojačka škola i još jedna u Opatiji. 3) U pogledu osnovnih škola postavljeni su zahtjevi za preuzimanje nekih škola Družbe sv. Ćirila i Metoda na pokrajinski budžet, aktiviziranje već sistematiziranih škola, te pretvaranje utrakvističkih škola u samostalne. 4) otvaranje nastavnčkih tečajeva u Pazinu, Puli i Opatiji. 5) Otvaranje trgovačke škole u Opatiji i radničkih (»delavskih«) škola u Buzetu, Dolini, Medulinu i Puntu. 6) Zemaljsko školsko vijeće imalo bi se podijeliti na hrvatsku i talijansku sekciju. 7) Družbi Sv. Ćirila i Metoda bi jednom zauvijek trebalo dati pomoć od 50.000 Kr. 8) Imenovati »putujuće učitelje« čija će »sijela« biti u središtu gospodarskih zadruga

Klub se sastaje ponovno 8. VI. iste godine. Zuccon izvještava o rezultatu pregovora u kompromisnoj komisiji u kojoj se pregovaralo o zaokruženju općina, o školama i o izložbi u Kopru¹⁶⁾. Klub raspravlja o onim općinama o kojima nije došlo do sporazuma. Među njih se ubraja i općina Pazin u pogledu koje su Talijani zahtijevali, da se sam grad formira kao posebna porezna općina¹⁷⁾. Zaključuje se da se ovaj prijedlog odbije. U vezi sa školama zaključuje se da bi trebalo osnovati mjesna nacionalna školska vijeća, koja bi se brinula za nacionalne škole. U zemaljskom odboru trebalo bi organizirati dvije sekcije, jednu za hrvatske, a drugu za talijanske škole; u svakoj po dva odbornika i zemaljski kapetan.

16) O gospodarskoj izložbi koju su Talijani priredili u Kopru govorilo se već 1909. godine; postoji jedno Spinčićevo pismo iz te godine, od 29. X., u kome se kaže da je zaključeno da Slaveni ne uzmu učešća na izložbi. Za to izložbu odobrili su talijanski članovi zemaljskog odbora svotu od 15.000 kr, mada su se tome protivili slavenski članovi zem. odbora. Povređen je dakle čl. 42 zem. reda, po kome se zaključci o izvanrednim izdacima nisu mogli donositi u odsutnosti zastupnika »ladanjskih općina«. Zbog toga podnijeli su slavenski odbornici, Zuccon i Andrijić, predstavku ministru unutrašnjih poslova u kojoj se žale na nezakoniti postupak zemaljskog odbora.

17) O razlozima za ovaj prijedlog govorit će se kasnije, prilikom izlaganja vladinog nacrtu za sporazum između Slavena i Talijana.

15) U Opatiji je postojala hrvatska četverorazredna realna gimnazija koju je uzdržavala općina. Ukinuta je dolaskom Talijana u Istru, 1918. godine.

Što se tiče izložbe u Kopru odlučeno je, da se čeka rješenje predstavke koja je podnijeta ministarstvu zbog nezakonite odluke zemaljskog odbora.

Slijedeća sjednica kluba održana je 4. oktobra 1910. i ona nam, mada je zapisnik škrt i lapidaran, pokazuje da se odnosi između Slavena i Talijana sve više zatežu. U početku sjednice pozdravlja Spinčić zastupnike i izražava želju »da bude raspravljano današnjeg sastanka na uhar hrvatskom i slovenskom narodu u Istri«, a zatim ističe, da se sutra t. j. 5. oktobra, ima ponovno sastati sabor s istim dnevnim redom, koji je imao na posljednjem zasjedanju od 22. IX. 1909. (Dakle skoro poslije godinu dana. Op. pisca). Ovo je zasjedanje, nastavlja Spinčić, bilo prekinuto zbog toga što Talijani nisu htjeli pristati na slavenske zahtjeve u pogledu jezika; situacija se je od onda još više pogoršala uslijed nezakonitog postupka Talijana, koji su za izložbu u Kopru odobrili sumu od 15.000 Kr., a isto tako odobrili i budžet općine Pula, mada su se slavenski zastupnici tome usprotivili u smislu čl. 42 Zemaljskog reda.

Zastupnici zaključuju, da se u pogledu jezika u saboru zahtijeva: »priznanje hrvatskih i slovenskih govora i podnesaka, protokoliranje istih u jeziku u kojem su podnešeni, eventualno i predlaganje zakonskih osnova u obim jezicima. Ovo potonje bi se moglo za sada propustiti. Sve to bi bilo provizorno do provedenja potpunog pariteta jezika«.

Predloženo je dalje, da se, ukoliko Talijani ne prihvate ove zahtjeve, onemogućiti zasjedanje sabora »bilo opstrukcijom, bilo apstinencijom«, te da se prekinu pregovori u kompromisnoj komisiji.

Sjednice kluba održale su se poslije toga istog dana poslije podne i sutradan 5. X., kad je stilizirana i Spinčićevom rukom napisana ova »nota«:

»Nota Kluba hrvatsko-slovenskih zastupnika talijanskom klubu, kako bje prihvaćena u klupskoj sjednici dne 5. X. 1910. u Trstu i izručena u Kopru prije saborske sjednice predsjedniku tal. kluba dr. Bennati.

»Fermamente convinti che fra i due partiti dietali verrà quanto prima concordamente stabilito il conto di previsione, di cui il §38 dello Statuto provinciale. e si provvederà d'accordo con addatte leggi e deliberazioni agli urgenti bisogni di coltura intellettuale, dell'azienda agraria e dei mezzi di comunicazione e dei provvedimenti d'acqua, in molte parti della provincia mancanti, i deputati slavi sono pronti di prendere parte alle pertrattazioni della Dieta provinciale dell'Istria riconvocata per oggi 5. Ottobre 1910, la cui funzione fu interotta nel settembre 1909, nella speranza che in breve tempo si potrà advenire ad un accordo definitivo anche circa l'uso delle lingue del paese in Dieta ed in seno alla Giunta provinciale ed uffici dipendenti; essi possono però farlo per la durata dell'attuale convocazione soltanto se si avveranno le seguenti promesse:

1. che venga ripristinato il procedimento osservato ai tempi dell'ora defunto presidente comm. Dr. Franc. Vidulich¹⁸, che cioè: i deputati slavi parino

indisturbato nella Dieta in lingua slava quando non preferiscono di far uso della lingua italiana o non la conoscono a sufficienza;

b. che le proposte d'iniziativa e quelle nel corso della pertrattazione come pure le interpellanze fatte in lingua slava vengono prelete in Dieta anzi tutto nell'originale e vengono trattate al pari di tutte le altre al mente del regolamento Dietale;

2. che la presidenza Dietale faccia pubblicare i resoconti stenografici delle pertrattazioni Dietali in modo che i medesimi contengano una completa esposizione di quanto fu detto e fatto nelle sedute, quindi facendosi riportare i discorsi, le interpellanze e le proposte fatte in lingua slava anche in questa lingua;

3. che, come avviene coi progetti governativi, anche quelli giuntali e le proposte della medesima, vengono presentati oltreiche in italiano, anche in lingua slava. Capodistria 5. ottobre 1910. V. Spinčić. Preside del Club croato-sloveno alla Dieta Istriana.«

Na dnu ove note nalazi se bilješka također pisana Spinčićevom rukom:

»Dr. Bennati je izjavio kakve po ure pošto mu bje predana nota, da su članovi tal. kluba poteškoće činili već proti toč. 1. b., pa ipak pristali; ali da ne mogu nikako prihvatiti točke 2. ni 3.

Isti dan u večer, vjerojatno poslije odgovora o kome govori Spinčićeva bilješka, Klub se ponovno sastaje, te zaključuje, da »članovi manjine sudjeluju u komisijama i da se u istima obstruira i govori poglavito hrvatski te postavlja prijedloge manjine«.

Sjednica od 10. X. ne sadrži nikakvih novih momenata, dok na sjednici od 11. X. saopćava Spinčić o razgovoru koji je isti dan vodio s namjesnikom. Hohenlohe mu je rekao, da je stigao odgovor ministarstva na predstavku članova zemaljskog odbora zbog votirane sume od 15.000 Kr. za izložbu u Kopru i da se ministarstvo ne smatra kompetentnim za rješavanje ove predstavke. U pogledu pritužbe zbog zajma i proračuna Pule, namjesnik je izjavio »da će te dvije stvari doći caru na sankciju, a on, namjesnik, da će predložiti da se ta dva zaključka zemaljskog odbora ne sankcioniraju«.

Donijet je dalje zaključak, da se na izjavu¹⁹) talijanskih zastupnika o razlozima za odgodu saborske sjednice od 10. X., koja je publicirana u štampi, objavi protuizjava. U uvodu ove izjave se kaže, da je saborsko zasjedanje od 22. IX. 1909. odgođeno zbog toga što nije udovoljeno zahtjevu slavenskih zastupnika u pogledu ravnopravnosti jezika, a zatim se nastavlja:

»Kad je pako zemaljskom odboru za Istru, kao i drugim, stigao od vlade poziv, da se izjavi o shodnosti i vremenu saborskog zasjedanja, zemaljski odbor je doista zaključio pristati na saziv sabora, ali hrvatsko-slovenski članovi istoga cpetovaše i tom prilikom, kaošto uvijek i prije i kasnije, pridržaj glede porabe i priznanja hrvatskog odnosno slovenskog jezika u saboru.

18) Talijan, jedan od ranijih predsjednika istarskog sabora.

19) Ova izjava nije priložena zapisniku i nije nam pri ruci.

Medjutim bijaše rad u kompromisnom odboru po sve zapeo te su talijanski zemaljski prisjednici pripravljali u to vrijeme za razpravljanje u saboru nacрте velikog značaja iziskujući nekoliko milijuna kruna, a da se nije tim nacrtima postavilo za temelj redoviti proračun u smislu ustanova zemaljskog reda.

Hrvatsko-slovenski zastupnici... otklanjaju svaku odgovornost za sadašnju situaciju u istarskom saboru, prepuštajući narodu da sudi na koga pada odgovornost. Talijanski pak zastupnici tvrdoglavo ustraju u nepriznavanju svojih osamnajst saborskih drugova, koji zastupaju većinu istarskog pučanstva, a to čine usprkos postojećim državnim temeljnim zakonima; u očitom protuslovlju sa novim zemaljskim i izbornim redom za Istru.«

Raspravlja se na sjednici i o pitanju jezika, pa Laginja između ostalog predlaže izmjenu saborskog poslovnika na taj način, da u njega uđe pasus: »Priznaje se posvemašnja jednakopravnost obih jezika u saborskim razgovorima, predsjedništvu i odborima«. O tome nije donijet nikakav zaključak, nego je diskusija trebala da posluži članovima kompromisne komisije kao direktiva.

U pogledu rješenja pitanja pazinske općine, Zuccon predlaže, da »Pazin bude hrvatska općina, a da se Talijanima daju sve garancije što ih budu zahtijevali za osjeganje njihove narodnosti.« I o ovom pitanju prepuštena je inicijativa članovima kompromisne komisije.

Na sjednici održanoj 12. X. izvještava Zuccon o sastanku kompromisne komisije i o odgovoru koji su Talijani dali na Laginjin prijedlog. Talijani bi pristali da se »kodicira u saborskom poslovniku načelo jednakopravnosti i paktom privremeno uredi jezikovno pitanje u smislu nacрта zemaljskog odbora«²⁰). Talijani, nastavlja Zuccon, traže da se pakt sklopi na neizvjesno vrijeme, a mogao bi se izmijeniti samo većinom glasova u smislu § 38 saborskog poslovnika²¹).

S tim u vezi iznose se dva mišljenja. Dr. Kurelić bi pristao na pakt, ako bi se on sklopio za određeno vrijeme, najviše još za slijedeći saborski period, dok Laginja misli da bi pakt trebalo da vrijedi samo za konkretno saborsko zasjedanje.

Što su Talijani na ovo odgovorili ne vidi se iz zapisnika od 13. X., ali se u njemu govori o ponovnom prijedlogu Talijana da se održi saborsko zasjedanje. Odlučeno je da se pristane, ali uz uvjet da Talijani koncediraju »minimum jezikovnih pitanja manjine«. U slijedećoj sjednici, od 17. X., pročitan je prijedlog namjesnika o rješenju jezičnog pitanja, ali tog prijedloga nema u zapisniku. Zaključeno je, da se i on odbije.

20) Taj nacrt ili kako se naziva u zapisniku »punktacije« nije priložen zapisniku.

21) Drugim riječima, Talijani bi pristali na izmjenu poslovnika ako bi se pored toga zaključio i ozakonio pakt, kojim bi se prihvatile njihove »punktacije« o provizornom uređenju jezičnog pitanja. U tim »punktacijama« sigurno nije predviđena jednakopravnost jezika, nego možda neke manje koncesije. A pošto bi pakt važio za neizvjesno vrijeme i mogao se mijenjati samo većinom glasova, bilo bi pitanje jednakopravnosti jezika izigrane.

U zapisniku od 18. X. konstatirano je da se je raspravljalo o dnevnom redu jučerašnje saborske sjednice koja je prekinuta, te zaključilo »da se na svaki prešni prijedlog prijavi predlagatelj za riječ dva puta, a svi da se prijave za riječ o prijedlogu. Konačno mora zahtijevati riječ i kad mu bude uskraćena«²²).

Dakle opstrukcija!

Isti dan, u 12 sati, održan je ponovni sastanak i na njemu se daje prikaz saborske sjednice od istog dana. Citiramo u cijelosti:

»Predsjednik konstatira prije svega: 1) da se je današnja sjednica imala obdržavati na temelju dnevnog reda sjednice od 17. X. 10. od kojega bijaše dne 17. X. 10. iscrpljena samo I točka dnevnoga reda t. j. ovjercvljenje zapisnika sjednice od 5. X. 10. Mjesto da se onda na temelju § s. p. dadu na razpravu prešni predlozi predani od manjine na sjednici od 17. X. 10; predsjednik je prije otvorenja razprave podielio rieč prisjedniku Salata koji je pročitao izvješće zemaljskog odbora i predlog, da se u popunjak već danih 15.000 K za koparsku izložbu u saboru glasuje dalnjih K 35.000 tako, da bude upodpunjenih 50.000 K podpore za koparsku izložbu. 2) da je zastupnik Spinčić prosvjedovao protiv povrede poslovnika polag kojeg bi se prije svega bilo moralo raspravljati o prešnim predlozima manjine. 3) da je zastupnik dr. Zuccon prosvjedovao proti tomu da se izvješće Salate nazivlje izvješćem zemaljskog odbora, pošto stoji da je taj zaključak o podpori za koparsku izložbu stvoren usprkos prosvjeda dvih članova slovenskih prisjednika proti kršenju zemaljskog reda za Istru. Na svaki način je nelojalno što predlagatelj i izvjestitelj nije spomenuo u svom izvješću da su prisjednici manjine absentirali se od sjednice na kojoj je bio stvoren zaključak o podpori za koparsku izložbu. Protuzaknito je takodjer i to što je predsjednik podielio rieč Salati za predmet koji nije bio na dnevnom redu i prije nego se raspravljalo o prešnim predlozima. Pitao je stoga predsjednika da li je predlog Salate bio podnesen i kada, da li prije prešnih predloga manjine ili posle. Pošto nije predsjednik htio odgovoriti na taj hrvatski upit to ga je više puta ponovio, a radi toga ponavljanja začela je većina bučiti i zahtjevati, da predsjednik oduzme dru Zucconu rieč što je on napokon i učinio našto je nastala na strani većine i galerije silna buka u znak odobravanja; manjina je uslied ovog nasilja navalila na predsjednički stol te ga prevrnula, a galerija je na to navalila preko ograde u dvoranu, a predsjednik i vladin zastupnik odredili su ispražnjenje galerije. Nakon toga se nastavila buka u dvorani te su pojedini zastupnici većine uhvatili stole i stolice, da ih bace na zastupnike manjine. Predsjednik se i zastupnik vlade odalečiše sa sjednice. Nakon kratke stanke pošao je zastupnik Bartoli do vratiju galerije te ih širom otvori i pozove publiku da se vrati na galeriju. Kad je publika nastupila na galeriju — zastupnik Bartoli poviče adesso mazzelli i udari stolicom po stolu Spinčića. Njegove rieči čuše zastupnici Sancin i Kurelić. Prije ispražnjenja galerije je zastupnik Polessini povikao prama galeriji »mazzelli«, što je čuo zastupnik Š. Červar. U 11 sati

22) Zapisnici od 13., 17. i 18. oktobra vrlo su kratki, ne ispunjuju ni potpunu stranu, pisani su olovkom i očigledno na brzu ruku. Zapisnik od 18. X., na kome je zaključena opstrukcija, pisan je u 8 i tri četvrtina ujutro; pred samo saborsko zasjedanje.

se zastupnici većine udaljiše iz sabornice, a iza toga pribiči zastupnik vlade zastupnikom manjine da je zasjedanje sabora usljed Previšnjeg ovlaštenja zaključeno²³). Na što se udaljiše iz sabornice i zastupnici manjine.«

Poslije raspuštanja sabora održan je prvi sastanak Kluba u Puli, 22. XI. 1910. godine. Na njemu izvješćuje Zuccon o situaciji u zemaljskom odboru poslije raspusta sabora. Talijani, kaže on, »hoće i nadalje da vladaju ekskluzivistički. »Trebalo odlučiti o držanju slavenskih odbornika u zemaljskom odboru po pitanju odobrenja općinskih proračuna i po pitanju rješavanja spisa u zemaljskom odboru. Obzirom na proračune prihvaća se Spinčićev prijedlog, da odbornici u pogledu onih općina u kojima su škole sistematizirane, a zemaljski odbor neće da ih otvori, onemogućujući odobrenje proračuna na taj način da se udalje sa sjednice. (§ 42. zem. reda). U pogledu jezika u kome slavenski odbornici imaju rješavati spise odlučeno je »da se hrvatsko-slovenske prisjednike ovlasti, da osele rješavaju hrvatske ili slovenske spise hrvatski ili slovenski. Općine i ostale korporacije ima se obavijestiti da proti rješenjima zemaljskog odbora što će uslijediti u talijanskom jeziku podnesu pritužbe na upravno sudište«.

Na sastanku je dalje raspravljeno o osnovnim školama i stavljeno u dužnost članovima zemaljskog odbora, Zucconu i Andrijiću, da na svakoj sjednici zem. odbora inzistiraju na otvaranju onih škola »kod kojih ustanovljenje visi kod zemaljskog odbora«.

Zuccon izvješćuje dalje, da mu je kotarski poglavar u Puli, grof Attems, ponudio svoje posredovanje u pogledu proračuna grada Pule. Pitanje bi se riješilo na taj način, da slavenski odbornici u zemaljskom odboru povuku svoj prigovor proračunu, ukoliko zemaljski odbor zaključi da preuzme osnovnu školu Družbe Sv. Ćirila i Metoda u Puli. Ovaj je prijedlog prihvaćen od strane članova Kluba.

Radilo se o ovome:

Krajem 1910. dolazi u zemaljskom odboru do spora u vezi sa općinskim proračunom grada Pule. U tom proračunu predviđen je zajam za izgradnju vojne kasarne u Puli čemu su se usprotivili slavenski odbornici u smislu čl. 42 zemaljskog reda. Osim Pule na tapetu su bili i proračuni ostalih općina za godinu 1911., a slavenski su zastupnici neprestano postavljali i pitanje osnivanja potrebnih osnovnih škola u Istri. Na protivljenje slavenskih odbornika proračunu općine Pula, reaguju Talijani tako da onemogućuju odobrenje proračuna za slavenske općine; Slaveni opet na isti

23) Tekst odluke o raspuštanju sabora glasi: »Onorevole signore. Mi pregio di partecipare a Vossigneria che Sue Majestà l'Imperatore ha ordinato la chiusura della sessione dietale. Dalla Presidenza della Dieta provinciale dell'Istria. Capodistria 18 ottobre 1910. Il Capitano provinciale Dr. Rizzzi.«

način za sve talijanske općine. Međutim, Talijani dostavljaju proračune svojih općina namjesniku, tvrdeći, mada to nije istina, da su oni zakonito prihvaćeni od strane zemaljskog odbora, i namjesnik daje svoje odobrenje za te proračune. Ove je račune podnosio namjesniku zemaljski kapetan Rizzi.

S druge strane, slavenske su općine, dovedene u škripcu ne odobravanjem proračuna, reklamirale kod namjesnika da im dozvoli ubiranje nameta kao u 1910. godini, ali je namjesnik sve te reklamacije dostavljao zemaljskom odboru »come oggetto di sua spetanza« (kao predmet njegove nadležnosti), a ovaj ih stavljao »ad acta«.

O svemu tome diskutirano je na sjednici Kluba od 19. I. 1911., te zaključeno da sve općine kojima nisu odobreni proračuni podnesu žalbe na upravno sudište, da se podnese memorandum centralnoj vladi u Beču i da se putem jedne deputacije kod ministarstva finansija ishodi da općine, do odobrenja proračuna, mogu ubirati namete.

Iza toga, 6. III. 1911., održan je sastanak Kluba s predstavnicima općina kojima obračuni nisu odobreni²⁴), na kome je dr. Červar upoznao predstavnike općine s dosadašnjim stanjem i pročitao im spomenicu odnosno memorandum koji je upućen centralnoj vladi u Beču²⁵). Zaključeno je dalje na tom sastanku, da zastupnici u carevinskom vijeću (bečkom parlamentu) interveniraju kod vlade, da se općinama podijele beskamatni zajmovi za pokriće njihovih troškova i da se podnese pritužbe na upravno sudište protiv odluka namjesništva u Trstu, prema kojima su odobreni proračuni talijanskih općina odnosno dozvoljeno ubiranje općinskog nameta onim talijanskim općinama kojima proračuni iz raznih razloga još nisu bili odobreni²⁶). Izdan je i jedan komunike za javnost.

Najzad se spor oko proračuna i osnovnih škola završava bečkim »protokolom«²⁷) od 7. IV.

24) Bili su prisutni predstavnici općina Dekani, Jelšane, Baška, Kastav, Veprinac, Volosko—Opatija i Buzet, a neki su se ispričali.

25) Spomenica je opširna, na četrnaest otkucanih stranica, i sadrži historijat odnosa s Talijanima od 1909. dalje.

26) Dr. Gjurjo Červar, bivši zastupnik u istarskom saboru, koji nam je ispričao detalje ove afere, pripovijeda, da je zbog ove stvari bio lično kod namjesnika u Trstu i da mu je namjesnik rekao da on nije ovlašten ispitivati valjanost rješenja koje izdaje zemaljski kapetan, jer je zemaljski odbor autonomna ustanova.

27) U vezi s ovim protokolom dao nam je dr. Červar slijedeću informaciju: »Neposredan povod za saziv konferencije u Beču, pored žalba podnijetih upravnom sudištu, bio je prijedlog zemaljskog odbora da se odobri trošarina na pivo za koju je bila potrebna vladareva sankcija. Vlada je odbila da preporuči sankciju, dok se ne riješi spor oko proračuna i tako dolazi do konferencije od 7. IV. 1911. Na samoj konferenciji, kaže dr. Červar, uzeo sam riječ i rekao: Treba ispitati u čemu se sastoji borba između Talijana i Slavena. Naš je program kulturni i ekonomsko uzdizanje našeg sela. Kulturni rad se onemogućuje na taj način, da zemaljski odbor sabotira osnivanje javnih pučkih škola na našem jeziku, jer zakon o zemaljskim školskim vijećima predviđa da sva-

1911., koji je priložen u prepisu i glasi doslovno:

»Protokoll über die unter dem Vorsitze Seiner Exzellenz des Herrn Ministers des Innern Dr. Max Grafen Wickenburg in Anwesenheit Seiner Exzellenz des Herrn Ministers für Kultus und Unterricht Karl Grafen Stürgkh, Seiner Durchlaucht des Herrn Statthalter Konrad Prinzen zu Hoheniohe und der geehrtigten Vertreter der beiden nationalen Parteien der Markgrafschaft Istrien abgehaltene Konferenz.—
—1) Die anwesenden Vertreter der beiden nationalen Parteien der Markgrafschaft Istrien anerkennen grundsätzlich die Notwendigkeit und erklären sich damit einverstanden, dass die dermalen anhängigen Schulerichtungen in Istrien innerhalb eines Zeitraumes von längstens 5 Jahren vom 1. Jänner 1912 angefangen sukzessive und bei tunlichst gleichmässiger Verteilung der Schulklassen auf die einzelnen Jahre zur Durchführung gelangen.—2) Hinsichtlich der anhängigen Errichtung von Schulen mit kroatischer Unterrichtssprache in Pola, Lussinpiccolo und Cherso ist längstens innerhalb dieser 5 Jahre zwischen den beiden Parteien ein Einvernehmen in Bezug auf deren Uebernahme in die öffentliche Verwaltung anzustreben und zustande zu bringen.²⁸ —3) Seitens der Regierung wird mit Rücksicht auf diese Einigung neben der dermaligen ausserordentlichen Beiträge zur Förderung des Volksschulwesens im Küstenlande ein weiterer angemessener Beitrag an den Landesschul-fond zur Erleichterung der Personalschul-asten für die Dauer dieser fünfjährigen Periode zugesichert.—4. Bis zum Zustandekommen eines Einvernehmens im Sinne des Punktes 2) wird die Regierung die gesamten Erhaltungskosten der dortselbst bezeichneten Privatschulen gegen dem übernehmen, dass ihr von dem Schulerhalter über Vorschlag und Rechnungsabschluss entsprechend Rechenschaft gegeben wird.—
— — — Auf Grund des Uebereinkommens im Sinne der Punkte 1), 2), 3) und 4) verpflichten sich die Vertreter der beiden Parteien dafür zu sorgen, dass die Beschlüsse der Stadtgemeinde Pola über die Aufnahme von Anleihen die erforderliche höhere Genehmigung erlangen, auch verpflichten sich dieselben für die Erledigung jener Gemeindevoranschlägen, welche noch unerledigt sind, einzutreten, beziehungsweise auch den bisher bereits erledigten Gemeindevoranschlägen zuzustimmen und die gegen deren Genehmigung eingebrachten Beschwerden zurückzuziehen.—
— — — Vorstehendes Protokoll wird von den Beteiligten mit der Erklärung gefertigt sich bei ihrem Klubs für die dieser Vereinbarung nachdrücklichst einzusetzen zu wollen und deren Schlussfassung bis längstens 12. D. M. dem Herrn Statthalter in Triest bekanntzugeben. — Vorgelesen gefertigt. — Wien, am 7. April 1911. — Wickenburg m. p. k. k. Min. des Innern — Dr. Rizzi m. p. Salata m. p. Bennati m. p. Dr. Chersich m. p. Dr. Zuccon m. p. Prof. Spinčić m. p. Dr. Laginja m. p. Dr. Trinajstić m. p. Dr. Čer-var m. p.²⁹⁾

kom sprovođenju zaključaka o osnivanju škola mora prethoditi mišljenje zemaljskog odbora, a on ta mišljenja ne daje. Takav jedan zaključak čeka već 12 godina na mišljenje zemaljskog odbora. I dok se sa strane Talijana tjera ovakva politika ne može se govoriti o miru između nas. To je za nas pitanje života i smrti«. Na to je talijanski zastupnik Salata izjavio: »Slaveni u Istri nisu jedan narod, nego zbir ljudi raznih jezika koji između sebe nemaju nikakve vezek. Prekinuo ga je grof Stürgkh, udario šakom po stolu i rekao: »Die Herren dürfen nicht vergessen, dass wir in Mitteleuropa leben«. Talijani, očigledno impresionirani, počеше odmah pre-govarati.

28) Radi se o školama Družbe sv. Ćirila i Metoda.

29) Protokol dakle predviđa: 1) uređenje školskog pitanja u Istri u roku od 5 godina, tako da se od 1. I. 1912. dalje, škole sukcesivno otvaraju; 2) u pogledu Družbinih škola u Puli, Malom Lošinj u Cresu mora najkasnije u roku

Iza ovog sporazuma održan je sastanak Kluba tek 4. IX. 1911., i trajao je vjerojatno cijeli dan, jer o njemu postoje dva oveća zapisnika. Na ovom sastanku govoreno je o proslavi stogodišnjice rođenja biskupa Jurja Dobrile i o drugim predmetima, a naročito i o premještanju učiteljske škole iz Kastva, ali to je materijal koji bi zbog njegove opsežnosti trebalo posebno obraditi. U pogledu bečkog sporazuma postoji samo prijedlog dra Červara, da se obavijesti namjesništvo o stanovištu koje zauzima zemaljski odbor u vezi s protokolom, te da zastupnici u carevinskom vijeću interveniraju kod ministra Stürgkh-a za izvršenje protokola. Iz zapisnika se ne vidi kakvo je to stanovište zauzimao zemalj. odbor.

Na sastanku Kluba od 30. X. 1911., posljednjem u toj godini, raspravljano je o izvršenju protokola i o općinskim proračunima. Zuccon je izvijestio da se od strane zemalj. odbora ne će otežavati odobrenje općinskih proračuna, pa je s tim u vezi zaključeno, da smetnje ne čine ni slavenski odbornici osim u slučajevima u kojima bi Talijani ometali odobrenje proračuna slavenskih općina.

Iz godine 1912. postoji samo jedan zapisnik, onaj od 8. VII. 1912., a nismo mogli utvrditi dali je te godine održan još koji klupski sastanak. Na sastanku je govoreno o 10—12 škola koje bi trebalo otvoriti 1913. godine u smislu bečkog protokola i ujedno predloženo u kojim bi se mjestima te škole imale otvoriti. Dalje je konstatirano, da neke škole koje su se u smislu istog protokola imale otvoriti u 1912. godini, nisu otvorene zbog nedostatka učitelja odnosno školskih zgrada. Predviđene su mjere koje treba poduzeti za otvaranje ovih škola. Najzad izvještava Zuccon, da Talijani žele da se sabor ponovno sazove, da su čak spremni i na jezične koncesije »kad bi im se pristalo na diobu samo nekih od nesigurnih občina.« U vezi s time, Zuccon predlaže, da se pristane na saziv sabora, ali uz uvjet da se Slavenima prizna »jezikovni minimum«. U tom slučaju, predlaže Zuccon, moglo bi se pristati na diobu općina Motovun, Labin, Višnjani, Vižinada, Vrsar, Volosko—Opatija i Kastav, a od Talijana

od 5 godina doći do sporazuma između obih stranaka o pretvaranju ovih škola u javne; 3) obzirom na ovaj sporazum, vlada će pored dosadašnjih izvanrednih prinosa za uzdržavanje škola, osigurati još jedan za olakšanje personalnih izdataka u periodu od 5 godina; 4) dok ne bude ostvaren sporazum iz točke 2) vlada će preuzeti uzdržavanje spomenutih škola.

Na osnovu sporazuma sadržanog u prednje 4 točke obavezuju se predstavnici obih stranaka, da će se pobrinuti za to da zaključak grada Pule u pogledu zajma bude odobren, kao i da će se zauzeti da budu riješeni prijedlozi općina u pogledu proračuna, (odnosi se na talijanske zastupnike), te povući žalbe protiv odobrenih proračuna, (odnosi se na slavenske zastupnike). Najzad, potpisnici protokola su se obavezali da će u svojim klubovima preporučiti odobrenje protokola i o tome najkasnije do 12. IV. obavijestiti namjesnika u Trstu.

da se još traži »ekvivalent« za poljodjelski zavod, pazinsku gimnaziju, puljski licej«, kao i neke druge ustupke. Ovaj je prijedlog prihvaćen.

Poslije ovog sastanka zastupnika dolazi opet do odulje pauze, jer se oni ponovno sastaju tek 18. II. 1913. Izgleda, da je unutar tog razdoblja vladalo zatišje; nisu radili ni sabor, ni kompromisna komisija. Međutim, sad dolazi do novog pokušaja kompromisa i to od strane vlade u Beču.

O tome postoji jedno Spinčićevo pismo iz Beča od 12. II. 1913. u kome obavještava zastupnike, da su on, Andrijić, Laginja, Trinajstić i Zuccon pozvani namjesniku u Trst za dan 17. II. u pet sati poslije podne »u svrhu pogovora o možebitnoj mogućnosti saziva Istarskog sabora, te zajedničkih dogovora o shodnim pogodbama među objema saborskim strankama«.

U drugom pismu, od 22. II., predsjedništvo kluba obavještava zastupnike, da su 17. II. bili u Trstu kod namjesnika predstavnici obih klubova, te da im je namjesnik na talijanskom jeziku pročitao priložene osnove. Odgovor na ove osnove mora se dati u roku od mjesec dana, pa predsjedništvo umoljava zastupnike da prouče osnove i jave svoje mišljenje. Osnove će se pretresati na klupskoj sjednici koja će se zbog toga sazvati.

Osnove o kojima je riječ razrađene su u tri elaborata. Jedan nosi naslov »Jezično pitanje«, drugi »Općine«, a treći »Daljnji razvoj kompromisa«.

Osnova o jezičnom pitanju prilično je opširna i mi iz nje citiramo samo one pasuse koji su negativni za Slavene.

U osnovi se, između ostalog, kaže:

»Predsjednik (zemaljski kapetan ili njegov zamjenik) poslužuje se kod rasprava zemaljskog sabora talijanskim jezikom te može prema svojem mnijenju svoja obrazloženja opetovati i u slavenskom jeziku... »Izveštaji o prijedlozima, bilo da se isti pismeno podnose ili dozvolom sabora usmeno obrazlažu, kao i govori, kojima izvjestitelj jedne komisije njezine prijedloge u saboru zastupa, imadu se držati u talijanskom jeziku, dočim mogu izvjestitelji prema svojem mnijenju izvještaje i govore takodjer i u slovenskom jeziku opetovati... »Odnosni izvještaji, ako su isti podnešeni u ime manjine, sastavljeni u većini od zastupnika slavenskih, imadu se držati istodobno takodjer i u talijanskom jeziku... »Ne bi li koji prijedlog bio podnešen i u talijanskom jeziku, to će se imati predsjedništvo prema svojem mnijenju ili na zahtjev pojedinih zastupnika pobrinuti za prijevod i podnijeti prijedlog u obim jezicima saboru do znanja... »Bude li ista, (interpelacija, piščevo objašnjenje) od interpellanta pročitana samo u slavenskom jeziku, imade predsjedništvo dati pročitati talijanski prijevod interpelacije po jednom članu predsjedništva ili po jednom činovniku... »Zapisnici sjednica (uredovni zapisnici § 41 saborskog poslovnog reda) sastavljati, pročitati, odobriti i objelodaniti će se u talijanskom jeziku«.

O ravnopravnosti jezika nema dakle ni govora. Očigledan je privilegovani položaj talijanskog jezika i drugostepeni hrvatskog odnosno slo-

venskog jezika. Oni se, uglavnom, mogu, ali ne moraju upotrebiti, a u nekim se slučajevima uopće ne mogu upotrebiti. (Sjednički zapisnici i t. d.).

Druga osnova, o općinama, predviđa da se kod onih općina u pogledu kojih ne dođe do sporazuma o diobi odnosno arondaciji ili kod kojih je dioba sprovedena, ali »postoji takva razlika prilika i težnja, koja zahtjeva decentralizaciju uprave« podijeli vođenje poslova između općinskih zastupstva i općinskih upravnih vijeća. Općinska zastupstva i njihovi organi vodili bi poslove mjesne općine, a upravna vijeća postavila bi se za pojedine porezne općine, za skupine poreznih općina ili čak za dijelove poreznih općina. U prijedlogu se dalje predviđa: »Glavarem mjesne općine je pročelnik onog općinskog upravnog vijeća u čijem području leži mjesto, koje je sijelom općinskog ureda«.

Ovaj prijedlog bečke vlade išao je potpuno u prilog Talijana. Cilj mu je, da se Talijani u gradovima odvoje od Slavena na taj način da se formiraju posebne poreske općine sa svojim upravnim vijećima. Štaviše, pošto je »glavar mjesne općine pročelnik onog općinskog upravnog vijeća u čijem području leži mjesto koje je sijelom općinskog ureda«, jasno je da će taj glavar biti Talijan, jer se je sijelo općina na koje se je mislilo, nalazilo u gradićima s talijanskom većinom.

Osnova »O daljnjem razvoju kompromisa« govori o proučavanju i pretresanju onih zakonskih i administrativnih mjera koje bi bile potrebne, »da se uredi odnošaji obiju narodnosti u pokrajine u svim granama uprave.« Ovaj zadatak povjerio bi se jednom »permanentnom odboru«, koji bi trebalo da izvrši sve pripremne radnje, naročito u pogledu »normalnog proračuna i zakonskih osnova glede promjene općinskog, kao i izbornog reda«.

Osnova predviđa i neke koncesije (»mrvice«) za Slavene, kao na pr. »osiguranje općini Volosko —Opatija od godine 1913. dalje jedne godišnje subvencije za uzdržavanje tamošnje općinske realne gimnazije,« podjeljivanje referade slavenskih osnovnih škola u zemaljskom odboru slavenskom odborniku i t. d.

O ovim trim osnovnim diskutirano je na klupskoj sjednici od 18. marta 1913.; rezultat diskusije bela je izjava, koja je upućena namjesniku, pa je citiramo u cijelosti:

»Vaša jasnosti, gospodine namješteniče! Dužnost nam je na nacrt narodne nagodbe između saborskih zastupnika obiju narodnosti Istre, što je Vaša jasnost u ime c. k. Vlade pred ožila odaslanicima obaju klubova na sastanku u Trstu 17. veljače 1913., dati slijedeću prethodnu izjavu molbom, da ju izvolite podnesti na znanje središnjoj c. k. Vladi u Beču i odaslanstvu pošt. talijanskog saborskog kluba, ovom posljednjem u času, kad budete primili njegovu izjavu o istom predmetu.

Klub hrvatsko-slovenskih zastupnika na istarskom saboru pozdravlja osobitim zadovoljstvom izjavu Vaše Jasnosti danu pred odaslanicima obaju klubova sabora medjašne grofovije Istre dne 17. veljače 1913., da od c. k. Vlade onog dana predloženi nacrt narodnosne nagodbe u Istri ne odgovara osobnim nazorima Vaše Jasnosti, po kojima bi se nagodba imala izvesti posvema na temelju potpune ravnopravnosti obiju narodnosti zemlje, i baš s istog razloga žali, što ne može da uzme u pretres spomenutog nacрта.

Austrija, država, u kojoj se slijevaju kao tri velika mora tri velike etničke grupe: slavenska, germanska i romanska, da uzmožne opstojati, ustanovila je temeljno načelo potpune ravnopravnosti svih svojih naroda u pojedinim pokrajinama! To, pored i povrhu ravnopravnosti pojedinih državljana u njihovim individualnim pravima. To jedino zdravo načelo pogruženo je u vladinom nagodbenom nacrtu do te mjere, da je u svim ustarovama nagodbenog nacрта jasno, da je slavenski (hrvatski i slovenski) element Istre, akoprem tvori većinu stanovništva ove zemlje, postavljen u položaj posvemašnje inferiornosti prema elementu talijanskom toli u pogledu porabe narodnog jezika u saboru i kod svih autonomnih institucija, koli u pogledu službenog zastupanja onog slavenskog stanovništva Istre, koje bi ostalo za nedogledno vrijeme u mnogim općinama vezano sa su zemljacima drugog jezika, kao što takodjer u pogledu kulturnih i gospodarskih pitanja gdje se u prospjeh slavenskog stanovništva Istre stavljaju u izgled samo nekoje točno označene poboljšice, kao milost za to stanovništvo.

O tom, da bi temelji zemaljskog proračuna imali biti uredjeni svestrano na potpunoj ravnopravnosti obiju narodnosti i paritetičnom prethodnom nagodbom između zastupnika obiju narodnosti, takodjer nema govora u predloženom nam nagodbenom nacrtu.

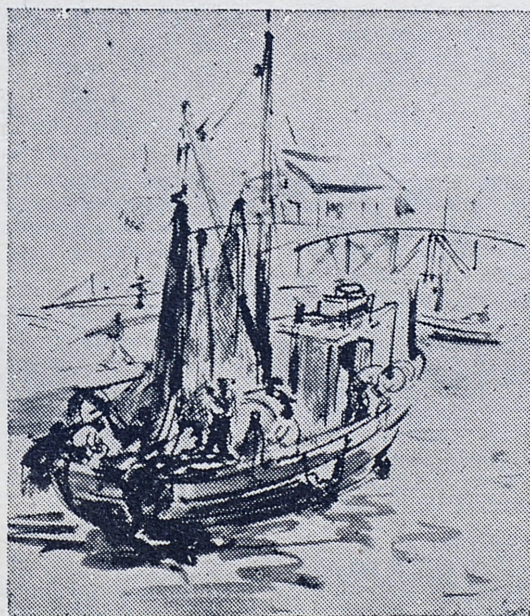
To skroz i skroz provedeno podređivanje našeg elementa u Istri sa strane c. k. vlade i države, koja nužno mora da počiva, kao što joj i jest temeljni za-

kon, na načelu potpune ravnopravnosti obiju naroda Istre, utvrđuje nas u uvjerenju, da c. k. Vlada u pogledu javne uprave u Istri još uvijek uzima posve suviše, dapače nepravedan, obzir na utjecaj jedne susjedne vlasti, o kojem utjecaju najnovije neopovr-zive publikacije Crispijevih memoira daju neborivi dokaz, kako se čimbenici, ravnajući udesom kraljevine Italije, energično i uspješno zauzimlju za nacionalne i kulturne interese svojih suplemenika unutar granica naše države na štetu našega naroda!³⁰⁾

Mi, zastupnici hrvatskog i slovenskog naroda u Istri, postavljeni smo tim činjenicama u opravdanu bojazan podređenog odnošaja, u kojem ne možemo paritetično odgovarati, dok nam c. k. Vlada predlaže za naš narod ponizujuće kompromisne osnove i dok nam se ta ista c. k. Vlada izričito ne izjavi o tom, da ju u pogledu provedenja potpune ravnopravnosti hrvatskog i slovenskog elementa u Istri sa talijanskim elementom u svim granama javne uprave ne vežu i neće vezati nikakvi obziri prema vani, nego da će dapače sama svim silama djelovati na to, e da se i za naš narod u Istri oživotvori u državnim zakonima utemeljena potpuna ravnopravnost u svakom polju javnoga života.

Otada, pa do rata od 1914. godine (odnosno 1916. kad je sabor raspušten), situacija je ostala ista. Do sporazuma s Talijanima nije došlo, a citirana je izjava bila ujedno i labuđi pjev Kluba hrvatsko-slovenskih zastupnika u istarskom saboru.

30) Radi se o knjizi memoara Francesca Crispi »Politica Estera«. U njoj priča Crispi, da je talijanska vlada preko njemačkog kancelara Caprivi nastojala utjecati na austrijsku vladu da spriječi rad »Družbe Ćirila i Metoda za Istru« uz navod da bi rad Družbe mogao pomutiti dobre odnose između Austrije i Italije. Do knjige nismo mogli doći, nego nam je ovo ispričao Viktor Car Emin prema svojim sjećanjima.

Anton Žunić: Crtež

ŽALOST*

1.

»Ona umire!«

Jako je prošaptala i suviše glasno naša majka. Oči joj se stisnuše, lica raširiše: sva je okrugla i crvena. A sestra leži na krevetu okrenuvši nama leđja. Ja i majka smo sami. I sestra se je stisnula. Kose su joj rijetke, pa izgleda, da joj je glava puna prhuti. Majka plače. Suze joj teku neprekidno i sve gušće iz očiju; ona grize usne i ne gleda mi u lice.

Meni je dvanaest godina. Idem u druju gimnaziju. Smrt me sestrina ozlovoljuje. ja ne mogu plakati. Možda zato, što je došlo sve to u nevrjeme, kad je sunce još vrlo visoko i sve su sobe pune svijetla i veselih glasova radnica, koje se s posla vraćaju kući.

Kako je to bilo drukčije pred četiri godine, kad sam prvi put u svome životu vidio mrtvaca! Pod večer, cvokočući zubima od zime, sav pokisao — stajao sam s drugom djecom pod jednom jednokatnicom i s dubokim udivljenjem gledao u jednoga gospodina, koji se bio naglo proturao kroz mnoštvo iza kojega šaputahu:

— To je pokojnikov prvorodjenac...

Onda su žene iznijele iz kuće pokojnikovu djecu: jednog dječaka i jednu djevojčicu. Ja sam odmah osjetio zavist prema ovom nršavom i ružnom dječaku, koji je sada bio predmet razgovora, interesovanja i gledanja. Njemu sam zavidjao i samo me je donekle umirivalo, što sam držao, da je mnogo ružniji od mene. Ali djevojčicu sam srdačno žalio.

Oni su gledali začudjeno oko sebe i nisu plakali. Mene se to dojmilo onako, kao ono na ispitu, gdje je jedan moj kolega deklamirao jednu Šenoinu pjesmu, a ja sam morao odgovarati samo na obična pitanja iz računice i katekizma. On je deklamirao na stolici kraj katedre; ja sam odgovarao iz predzadnje klupe. Od tada stadoh i ja pomišljati na deklamacije: »Onaj muca, gleda nice i drži se kao da ne zna lekciju... Ja bih naprotiv digao glavu kao učitelj kad čita, govorio glasno i jasno kao ravnatelj i mahao rukama baš kao pravi učitelj kad deklamira... Ovaj ne umije da se drži! Istina: on je na stolici pa izgleda veći i od ravnatelja i svi gledaju samo u njega, ali svejedno — ne drži se nikako... Čekaj rano... do godine, ako meni dopuste deklamirati na ispitu!... Hoću li ja doživjeti taj veliki dan, da pokážem što mogu i što znam...? Ovaj nije dostojan deklamiranja. Nije vrijedan važnosti, koju si podaje i ugleda, koji uživa...«

I sada sam želio nešto slična. I u ovoja su gledali i ovome sam zavidjao; ni ovaj se ne zna »držati«; ni jedne jedine suze nije propustio. »Ja bih se — mislio sam sada. — drukčije držao, da meni umre otac. Ja bih plakao i čupao kose. A kad bi me htjeli

iznijeti, ja bih udarao nogama, grizao i vikao kao susjeda Kata, kad joj umre muž. Da mi umre otac! Ili brat! Pa i sestra!... Bilo bi drukčije, derane, što tako gluho u nas gledaš, kao da je nama umro otac... i još si umišljaš, da si bog zna što... Ne, ti nisi zavrijedio, da ti umre — otac!«...

A kad sam vidio sprovod, a za lijesom onog istog gospodina u crnini, koji je zastirao oči rupcem, pa još drugu dvojicu, koji su mu stiskali ruke za utjehu, a u kući mu naricale ženke — ja sam u sve gledao istim čuvstvom strahopočitanja kao na svećenike, kad na Veliki petak zakapaju Isusa Krista.

Kako je to bilo drukčije pred četiri godine!

A sada ne mogu ni da plačem! A sestra mi je mrtva! Dan je vedar i svijetao. Ljudi žamora. Radnice kikoču. Samo majka grize usne i suze joj bez prekida cure i kaplju na grudi. Tamo u kutu velike sobe još se vide pleća bijedne sestre, vlažna maja i jedno uho bijelo ko ušesa voštanog anđjelka... Da, svijeca gori. Ali popa nema. Sluškinja je otrčala već pred jedan sat u grad. Je li to smrt? Zar se tako umire?

A majka me gleda. Da me sad vidi! A možda je već primijetila, da ne plačem... Šta će ona misliti o meni? Mene je stid. Ja sam ništarija, ja sam griješnik: mene će kazniti bog... Meni nije žao sestre; ja ni ne plačem, a kamo li da udaram glavom o kamen i da čupam kose.

Majka se pridigla. Sestra se, čini mi se, pomakla. Ništa ne vidim. Majka je ljubi... Majka je grli. Majka rida. Majka se smije. Majka je luda.

Ja ne znam. Morao bi se i ja tako baciti, grliti, ridati, ludovati... Zavidjan li ja majci ili sam ljubomorani na sestru? Majka je ljubila sestru više nego ja: majka je ljubila sestru više nego mene.

Bože! Bože!

Majka se pridigla. Mutnim i mokrim pogledom gleda na mene. Kao da govori: Ti si ili ništarija ili glupan; ili ne ćeš da plačeš, ili ne znaš?

Bože! Bože!

Ja ne mogu! Ja sam ništarija. Ja ne znam! Ja sam glupan. Ja sam zbunjen kao moj kolega deklamator. Ja sam djetinjast kao susjedov sinčić. Ja sam nevrjedn, nedostojan i načasve glup.

Zaplakao sam od srditosti.

* Ova se novela objavljuje sada prvi put. Sačuvala se kod Milana Marjanovića, a prepisao ju je iz rukom pisanog prepisa nepoznatog prepisivača brat Janka Polića-Kamova, pjesnik Nikola Polić.

2.

Došla je sluškinja i kriknula. Ona je ružna. Pop će, veli, doći, ali ga još nema. I otac će, veli doći, ali ni njega nema. I braća tako. Prozor i vrata su zatvoreni. Od susjedstva nema nikoga. Sestra leži mrtva. Oko nje smo samo nas troje. Majka sjedi i plače. Sluškinja je stala škropiti sestru svetom vodom. Onda joj stala tiskati u ruke križ. Ali ruke su slabe a križ težak. Sluškinja se srđi; ne znam, da li na križ ili na sestru. Uvjerem sam, da u sebi psuje. Oduvijek je ona bila takova — srdita i nestrpljiva. Kad nije bilo u blizini majke, psovala bi nam mater. U nas je već mnogo godina. Kad sam bio mladji, znala me udariti pesnicom po čelu. Njezine su kose crvene. Mi je odavno već nazvasmo »paprika«. A kad bih zaplakao, onda mi je usta zatvarala šakom. Ona je mršava. Kad me je nosila, umarao sam se više no da idem sam. Ona je koščata. Kao muškarac. Kad grdi, vrijeđja. Glas joj hrapav i vidjeh je ne jedamput, gdje pije rakiju. Često zaudara po petroleumu, a stariji mi je brat, Milan, povjerio već pred nekoliko godina, da ona pije i ocat i da je zato mršava. Ne, nitko je nije nikada volio: ni ona nas. Općenito je smatrana špijunom i otkako sam počeo pohađjati gimnaziju, prezirem je još više, jer se tu drži špijunstvo za nešto »najpoddije na svijetu«. Ja sam od svih najmladji; danas se već ne usudjuje ni mene udariti. Zato laže ocu, da pušim njegove cigare a ja sam samo jedamput uzeo u ruke jedan čik, da vidim, kako je to, kad se puši. I radi nje sam već kao gimnazijalac dobio od oca zaušnicu.

Zato mi je baš drago, ako sestra ne će da drži križ onako, kako to »paprika« hoće. Ja bih se sada od srca rado nasmijao i znam, da mi to dobra sestra ne bi mogla zamjeriti. Ne. Ona ne će da drži križ onako, kako »paprika« hoće. Kako sam joj zahvalan! Kako ljubim sestru i kako mrzim »papriku«.

Još je ne pušta. Sestra se izvalila poledjice. Vidim joj tako dobro u lice. Usnice joj se stisnuše. Ona je mrtva! Umrla je bez ispovjedi. Bože! Bože!

3.

Oca sam očekivao sa velikom ljubopitnošću. Hoće li on plakati? Otac je dosta star, prosjed i ozbiljan. Nikada se ne šali. Ako se igramo on onda kaže »zašto ne uzmete u ruke školsku knjigu?« Koliko nam je puta rekao, da nismo već djeca i kad ćemo postati ozbiljni? »Ja sam, rekao je meni, u tvojim godinama radio već u kancelariji, a ti plačeš, ako ti dadem prepisivati najkraće pismo«. Naš je otac uopće strog i pristojan, on kažnjava pogledom i šutnjom.

No majka mu je već više puta rekla: »Ti njih (t. j. nas) ne ljubiš, ni oni ne ljube tebe«.

Kako će se sada on držati.

Ulazi s popom. Mrk je i zlovolan. Obrve mu se ježe, brada mu se trese; usne mu stisnute, usta raširena. Ja sam se njega oduvijek bojavao, sad ga se bojim još više. Pokojnu je sestru volio još najviše, jer je bila najozbiljnija i najtiša. Sada ne gleda ni u koga, mene je samo kratko ošinuo pogledom, kao da sam mu kriv. Strašan je. Ide čvrstim koracima i sve se sobe tresu. Šešira nije skinuo. Ja ga se bojim.

4.

Mene su otjerali iz sobe gdje leži sestra. Sad je presvlače i peru. Odar će napraviti dolje, prizemno. I braća su već došla i svi smo muškarci u sobi. Otac puši. Milan je maturant i piše pjesme. Josip je devet godina stariji od mene i radi u očevoj kancelariji. Ja

Da li je ona u raju? Je li je ona u smrtnome grijehu? Ne, ona je bez grijeha. Istina, u posljednje je vrijeme i ocu grubo odgovarala, ali to je bilo od bolesti. To onda nije grijeh. Tako je i u petak jela mesa, jer to bolesnici smiju. Ni u crkvi nije već bila pola godine, jer to bolesnici ne moraju. »Paprika« je još oko nje. Križ stoji. Sestra je popustila. I »paprika« sada plače, a ja znam, da joj nije do plača. Ona je srdita, što je nije vidjela umrijeti i što joj ona nije zatvorila oči! I ona misli, da je »bogzna šta!«

Prišao sam krevetu. Ne mogu da trpim, da bude ona pored nje. Ona hoće sve po svoju. Ona hoće, da ima u svemu pravo. Ona hoće i sada da baš poljubi sestru. Ja sam već kod nje i već joj ljubim oči, usta, kosu. Ljubim je, makar mi je neugodno u ustima. Plačem, ma da mi nije do plača. I »paprika« ju je stala ljubiti, samo da mene otisne. I ona plače, mada joj je do psovanja. Otisnula me, da me tobože utješi. Tako me je bijesno stisnula za mišicu. Ali ja se ne dam. Ja vičem. Ja udaram nogama. Ja se derem. Ona je mene uštinula, ja sam nju ogrebao. I sada zaudara po petroleumu i po rakiji, makar bi htjela reći, da to zaudara svijeća. Mora, da je pijana. I ova-kva da ljubi mrtvu sestru! Sve ću to kazati majci...

Svijeća se izvrnula, a »paprika« se opekla; ja sam se primirio. Majka mi ljubi čelo, draga kose, a ja jecam na njezini grudima i znam da je sad majka zadovoljna sa mnom. Ja nisam — ništarija i nisam glup. Ja sam se tako krasno držao! Ja sam svojoj majci na diku i ponos i ona je zadovoljna sa mnom.

Ovako stojimo zagrljeni. Mi se razumijemo. Majka je ljubila sestru ko mene, ja sam ljubio sestru kao majku.

»Paprika« puše u lakat. Zacijelo se ljudski opekla.

Kako mi je ugodno na majčinim grudima. Ja sam zadovoljan sa samim sobom, majkom i »paprikom« i sa mrtvom sestrom...

Tako sam sretan!

Da zaplačem sada, bogzna bi li me on grdio? On mi je toliko puta rekao, da sam tvrdoglav, prokšen, razmažen, da me je majka iskvarila, da plačem za svaku tricu kao dijete i da nisam ni muško. Zato ga ne ljubim. Ja ga se bojim i štujem ga.

Stao je kod postelje. Vidim mu pleća. Zgrbio se. Šešir je bacio na fotelju. Pop nešto šapće i pravi neke znakove. Otac se ne miče. Dokle će stajati tako? Tko je on?

Gle ga! Okrenuo se, zarumenio i uhvatio za kose. Kašalj ga guši. Lice mu je mokro, čini mi se od znoja. Bacio se na fotelju i zgnječio šešir. Novi šešir. Rida.

Ono je — on! Dakle, ipak! I on — plače. A mene je grdio... Meni se rugao. A on, eno, čupa kose i udara se po glavi zgrčenim šakama. Tako! Tako!

Pop ga tješi. Otac nije strašan. Ja ga se ne bojim. On se guši od kašlja i plača. Tako! Tako!

Radi li on tako, jer ga boli ili — »samo tako?« — Da se pokaže? Nije li on uvijek bio ozbiljan »samo tako?« Da se pokaže...

ih nisam dočekao, pa ne znam, kako su se oni držali, a to mi je žao. Najstariji je brat u Zagrebu, brzojavismo mu, da dodje. Njegov dolazak očekujem sa velikim zanimanjem. Kako će se on držati? Gledajući sad pozorno iz prikrajka u braću, sumnjam, da su oni

plakali. Milan ima čudne ideje: on je, veli, bezvjerac, ruga se i svetoj misi i popovima, makar to i ne bili katehete! Josip ima već dragu i odnaša iz našeg vrta najljepše cvijeće. Ja mu to ne zamjeravam, jer ga zato baš poštujem. A želio bih od srca, da me njoj pokaže i da joj reče: Ono je tamo, vidiš, moj najmlađi brat...

Meni i Milan imponira, on se i sa ocem prepire i svejedno, otac ga i voli i štuje više nego mene. Milan je prvi djak u razredu, a ja sam prvo poljće dobio drugi red iz tri predmeta i sada »stojim na petici« iz tri predmeta. Otac mi je rekao, da ću u segrte, a Milan će, veli, biti liječnik. Svakako. Oni su već gotovi ljudi. Zato Milan puši i pred ocem gotove cigarete, a ja sam radi čika dobio već i čušku. Zato me interesira, jesu li oni plakali...

Rekao bih, da nisu. Šute, puše i gledaju u pod. Za Milana se općenito drži, da je neobično volio pokojnu sestru. Tako oni iskazuju svoju žalost, kao ljudi i kao prava braća. Otac je plakao kao malo dijete i kao pravi otac.

Toja, eto, ne razumijem. Zašto je i otac plakao? Ja ga sada manje štujem i manje mi imponira. Čini mi se, da ga više ljubim.

Ušla je majka; ona je, čini mi se, nezadovoljna

5.

Ostao sam sam u sobi. Mrači se. »Paprika« unosi lampu. Braća su i roditelji sašli u salon, jer su došla gospoda i gospodje. Mene ostaviše gore, jer — to je samo za odrasle... Medjutim, ja sam se odlučio svi-ma se osvetiti i pokazati im, da sam već momče. Ja sam, naime, odlučio — ne plakati... »Paprika« veli, da ne ću ni na posreb. Vidjet ćemo. Ja sada mrzim sve, jer me svi preziru. »Paprika« je sjela sučalice i gleda me sućutno, t. j. ona se uopće krasno pretvara, kad to hoće.

— Je li te strah?

Ja se do sada nisam ničesa bojao; na strah nisam ni pomislio. Ona me je na to sjetila. Kako je zlobna! Ona meni govori »ti«, makar ju je zato već i majka gradila. Ona je odgovorila, da to čini zato, jer se priučila i jer me voli! Sada je neobično nježna sa mnom.

— Dodji dole, k meni, mali... Približila mi se i draga mi kose.

— Pustite me. Ja nisam mali; ja se ne bojim.

Uistinu, sada me je bilo strah ostati sam.

Moj je glas zadržao. Ja se bojim, da ću sad na zaplakati. Mene je nježno milovanje ili raznježilo ili rasrdilo. Ne znam. Znam, da me je razdražilo.

Dole, k njoj... Što ću dolje, kod nje? Zašto me sada miluje? Svi su dolje, ostaviše me sama. Oni dolje govore o svakakvim stvarima: o sestri o bolesti, o smrti, o ljubavi... Znam, da je sestra imala »jednosta«, koje je zvala »nore«, koji je u nju gledao i čest, bar bi bila na prozoru i sa crkvenih vratiju, kad bi oni bila kod glavnog oltara. To zna samo ja... I Milanovi kolege su koketirali s njom, mada im se ona u lice rugala... A profesor Jarić, koji još nikad nije bio u nas i koji sa našima ne govori zapitao me pred mjesec dana: kako je »dole« sestri? Dakle? I ja bih znao svašta pripovijedati. A oni me ostavljaju samoga, preziru i omalovažavaju i drže da nisam »baš ništa!«... Nemam nikoga do li ove ružne, mršave i sruite i zlobne ženske, koja sada jedina sa mnom lijepo, toplo i blago postupa.

Zašto nije ona ljepša?

Dole, k njoj?... Neki dan je bio u nas Milanov kolega. Kad je prošla pokraj nas »paprika«, kolega je zapitao Milana smješeći se: Jesi li ju? I Milan se nasmiješio, ali nije rekao ništa. Samo je upozorio na mene i kolega me je sažalno — porugljivo pogledao.

s braćom. Valjda nisu plakali? Hoće li mi oni kazati sutra, prekosutra, za tjedan dana. Plakao si kao malo dijete. Hoću li moći još plakati? Koga da slušam? Jesam li ja uistinu samo dijete, pa me zato maze žene, a majka me zove: moje miljenče...

Meni su oba brata neugodna i volio bih, da ih tu nema. Oni su tako ozbiljni, tihi i jednostavni. I otac tako. I sva trojica puše — možda zato?

Mene za čik čuškaju. Na Veliki sam petak morao ići s majkom po crkvama, a Milan su i Joso kod kuće krišom pili. Jer ja sam dijete. A Milan smije biti i bezvjerac, pušiti i — ne mora plakati...

Sada sve razumijem. Kod stola pije Josip više i od oca, a meni daju samo nedjeljom, dva prsta vina. Jedan jedini put sam htio malo više, da nitko ne vidi, i majka me je pred gostima istukla. Jer ja sam dijete. A Joso se još na sav glas hvali, kako je lumpao! Kad braća govore »štošta o svakojakim stvarima« šapuću ili mi pred nosom zatvore vrata. A ja znam, šta oni govore, i da Joso ne ljubi svoju dragu samo u usne, nego da je i hvata... Znam ukratko više, no iskazujem i ono što oni misle.

Kad otac pošalje Milana po cigare, Milan tad šalje i mene po cigarete. Mene smiju tući, meni smiju zapovijedati, ja moram šutjeti i slušati, kako moram plakati i kako ne smijem pušiti... » Jer ja sam dijete.

Kao da to nije za mene, kao da ja toga ne razumijem... A znam, da se o poljupcu nije radilo, jer to bi se i predamnom moglo reći. Zašto ona nikada ne gladi kosu, recimo Milanovu? Zašto nije ona ljepša, a ja stariji?... Ja bih se sada svima osvetio. Tako sam — nesretan.

Ulazi jedna gospodja, moja kuma... Sva je soba zamirisala po parfemu. Od nekog doba gospodja stavlja drugi parfem, ugodnijeg i jačeg mirisa od onoga moje majke... Oprava moje kume šuši kad se ona makne. Tako šuši i moja majka, kad polazi u vizite. Ali to je sada posvema drugi šuštaj. Ja sam se zarumenio i zbunio. »Paprika« veli: samoga jadrnika ostaviše. Drugo ne čujem. Oko mene se vrti soba, ja se vrtim oko pokušstva, a ono se vrti oko nas. Na ramenu osjećam nečiju ruku, u kosama nečiju rukavicu, u uhu nečiji šum, u nosu nečiji miris.

Oči mi gore.

Kuma me vodi, držeći svoj crni, široki i tanki rukav oko moga vrata. Ona me tješi, a ja još plućem. I obrazi mi gore... Ja nje ne vidim, ja znam vrlo dobro kakva je ona. Punašna je kao moja majka, oči su joj crnije, kosa posve crna. Lice joj je nešto bljeđe, a korak lak i čvrst na jedamput. Uvijek se smiješi samo jednim okrajkom usana. Tako joj se smiješi i jedno oko. I glavu drži nahereno, poignuto. Ona je uopće slična mojoj majci i svi govore, da su one »kao rodjene sestre«, ali ja sada osjećam, da je ona posve nešto drugo od majke. Ja jecam, ali ne od srditosti. Ona je spomenula sestru i meni rekla »biji jedni moj!« Ja jecam sve jače. I ona me sve više pritište na krilo, tješi sve tiše, gladi sve mekše i ljubi sve toplije. Ja sam crven od plača, stida i sreće. I što više plačem, više se stidim. I što se više stidim, sretniji sam. A ja njoj mogu poljubiti samo ruku, bijelu, meku i — hladnu svojim crvenim i toplim usnama.

Odlazi. Bedra joj se naizmjenice dižu. Zavrnila je suknju. Crna joj se čarape i bijeli vrat jednako kriješe na lampi. Za njom ostaje samo miris... Zašto sada ne mogu usnuti? Zašto me tjeraju na večeru? Kako su mi sada tuđi i nesnosni i braća i otac i — majka!... I kako bih bio sretan, kad bih mogao imati za majku — moju kumu...

6.

Danas nitko ne plače. Braća uopće nisu plakala. Oni vrlo malo govore; Milan nije dapače ni jeo ništa, Joso vrlo malo. Ni ja se nisam usudio jesti, makar sam bio užasno gladan.

Majka me je nutkala, a ja sam samo mahnuo prezirno i turobno glavom, kako je to učinio Milan. Sada mi je Milan uzor, jer se svi (i »paprika« i mljekarica) slažu, da je on silno ljubio sestru i da je vrlo lijep i ozbiljan mladić. Majka su i otac ipak nešto jeli. A oni mogu jesti — (ja to tumačim tako) — jer su plakali. Ja sam od svih plakao najviše i svejedno, ne usudjujem se jesti, dok se nije otac počeo srditi.

Meni je dosta neugodno. Ja ne znam koliko drže do mene sada moji roditelji, braća i susjedi. Jesam li pokazao, da sam neizmjereno volio svoju sestru i da sam radi njezine smrti užasno žalostan? Ja držim, da jesam. Kuma će znati pripovijedati. Ali držim, naprotiv, da nisam ni očima pokazao, da nisam više dijete. Kad bih mogao šutjeti i pušiti kao Milan ili gledati u tanjur i piti kao Joso... Oni se, izgleda, malo brinu za žalost drugih i nije im stalo da vide, kako se žali za njihovom sestrom... Milan će možda ispjevati pjesmu, kao ono pred četiri godine pokojnom stricu i ta pjesma još i danas visi u salonu i svi, koji k nama dolaze, šute, čitaju i najposlije uskliknu: prekrasno! Joso će svake subote na sestrin grob sa cvijećem kako što ide na grob i naše pokojne braće, koja su pomrla, dok još mene nije ni bilo... A ja? Čime ću ja iskazati svoju ljubav i žalost?

7.

Odar napraviše prizemno. Danas, po objedu, vidjeh pokojnicu. Preko lica joj veliki, bijeli veo, čini se, radi muha. Susjedi — same žene — dolaze. Škrope je vodom i šapuću. Mole i govore. Ne mogu razabirati o čemu. Soba miriši, u istinu zaudaraju po vosku. Sestrino je lice čvrsto stisnuto, usnice joj se posve utanjile ili izbljediše, tek ih se ne vidi. Namrštena je. Ne smije se, a to je dobro, jer »paprika« veli: mrtvac, koji se smije, taj zove nekoga da ga slijedi... Mene se sve to nikako ne doima. Sunce je isto onako jako kao juče, isti žamor na ulici, sve isto, samo miris drukčiji. Boli me želulac. Majka nas je poslala, bolje prisilila, da poljubimo sestru. To je valjda najstrašnji momenat u mom životu. Poljubiti ono lice bez krvi, bez mesa, bez topline! Tko je ono? ... Ja sam sada porazno hladan. Jedva se dotakoh usnama, pošto je prije dirnuh nosom. I majka, koja nas je natjerala na to, izgleda sada strašna, nesmiljena i odvratna, kao da ni nije majka. Ni sestra nije sestra. Ja bih je tako mogao gledati (kad bi me prisilili) do sudnjega dana, a da ne bih ni jedne, jedine suze prolio. Ona je tako hladna, da je i meni zima. Ja, dapače, sumnjam, da je ono tamo i bila moja sestra, da sam ikada imao sestru: sumnjam, da je ono tamo uopće bilo živo... Ja bih »ono tamo« gledao možda ljubopitno, da mi ono nije sestra... to jest, da se ne bojim, da će tu ljubopitnost, i samo ljubopitnost, opaziti i drugi...

Ja sam zlovoljan.

Kako sam toplo, kako čuvstveno, kako bratski žalio svoju sestru jučer, dok je uz mene bila moja čista, mirisna i prekrasna kuma, a ne ove prljave, iskrivljene i žute babe, što zaudaraju ko znojne čarape. Sve su mi pokvarile i plač; nemam ni za što više volje — ni za žalost...

I majka je danas ružna, suha i navorana i sva

Plačem ko dijete... Fu! Ja se prezirem... I ja ću ispjevati pjesmu. I ja ću na sestrin grob umjesto u školu...

Ne, nisam ja baš tako djetinjast i plačljiv, kako to moji misle... Ja ne plačem samo od straha, žalosti ili srditosti. Ja sam i prvo poljeće donio drugi red sav zaplakan otac mi nije rekao ni jedne žestoke riječi. Inače bi me bio možda i istukao. I u školi ako ne znam lekcije, plačem i profesor samo kaže: »sjednite!« — i ništa ne bilježi u notes. On misli, da plačem od straha i da od straha ne znam. Ja tako plačem i prije no će me kateheta povući za uši. Drugi se naprotiv smiju i dobivaju još i čuške, a mene odmah ostavi i niti me ne dodirne. Tako isto, kad me hoće koji profesor, da me upiše u razrednu knjigu. I ja se smijem, ali u sebi. Ja sam pametniji od svih vas! Eto, kad baš hoćete znati kakvo sam ja dijete!... Bože! Bože! Meni, dakle, sestre nije žao — ja sam veliki griješnik... Bože! Bože! Što da radim.

»Paprika« veli, da ja ne ću za lijesom. Ovo je međjutim treći dan, što me nema u školi. Još sutra, a možda i prekosutra. A kad podjem, ne ću morati još tjedan dana odgovarati — jer me iz obzira profesori ne će pitati. Jarić pogotovo. Tako je bilo i s Jerkom kad mu je otac umro, tamo, prvo poljeće, dok su još stanovali u gradu... Ja, međjutim, kroz cijelo vrijeme niti onako »tobože« ne zavirim u knjigu i to suda ne može i ne smije ocu smetati. Ja ne ću još nekoliko dana trebati uzimati knjigu u ruke. Meni je umrla sestra, pa tko bi još na školu mislio!

I — najposlije, šta je to jedan, pa i deset drugih redova — pokraj jedne jedine smrti!

Je pomodrijela. Baš kao i one babe... Kako je bio drukčiji onaj cjelov jučer I sad još vidim svoju kumu — kao sinoć... Ja ljubim nju, nju i samo nju. I nikoga više.

Jer sestre — nemam više.

Došuljao sam se u salon. Mračan, vlažan, tih. Na divanu se nešto pomaklo. Joso! Turio je žurno rubas u džep i izašao.

Ah!

On je plakao da ga nitko ne vidi! I on. Meni se dakle ne će moći rugati; ja nisam dijete. I Joso je dakle ljubio sestru više nego li ja. On se usiljavao, da ne zaplače pred drugima, da se ne pokaže. Ja sam se usiljavao plakati, da se pokažem.

Bože! Bože!

Jesam li ja baš jedini griješnik? Ni jedne suze ne prosum baš poradi sestre. Svi su je ljubili i ljube je i sad više od mene. Jer ja tu, na osami, gdje me nitko ne vidi, ne mogu plakati. Ne mogu!

Bože! Bože!

Dozivam u pamet njezino lice, ali zaludu! Glupa glavo! Nisu mi zabadava govorili, da nemam memorije. Zaludu turam lice u šake, u fotelj, na divan, zatvaram oči rukama, laktima... Ništa. Ja sam zaboravio na lice svoje sestre... A ona me je nosala, češljala, presvlačila. Kad sam bio bolestan, ona mi je čitala... Kad sam bio malen, ona mi je pripovijedala. Bila je lijepa i rumena. Oči joj se nikada ne smijahu i uopće se rijetko smiješila. Kad bih je pratio u grad, muškarci se ozirahu za njom. Svi su je ljubili i ja sam se ponosio s njom. Svi su govorili da je vrlo lijepa i ja sam je ljubio...

Zaludu! Ne mogu, da je sada zamislim onakvu. Ono tamo na odru, ono je sve poremetilo. One babe, one su sve pokvarile. Onaj cjelov, onaj je sve uništio. Tamo su na zidu fotografije. I ona je tamo. Ovo

je posljednja, ali na ovoj nije dobro pogodjena i fotografija je loše ispala (To je fotografirao brat). Na ovoj tu je naprotiv onakova, kakvu je ja, istina, ne vidjeh, ali na njoj je toliko nalik na onu, koju sam ja poznavao: tu je u kratkim suknjama, djevojčica. Tu je baš onakva, kakvu sam ljubio i koja je mene ljubila. To je ona. Ovu i sada ljubim, za ovom i sada plačem — plačem od srca, toplo, bratski i — nitko me ne vidi i nitko ne će to nikada saznati...

Moja mala, moja dobra, moja lijepa sestrice. Ja ljubim tvoje prosute kose, tvoje velike oči, tvoje ozbiljno lice... I tvoje gole nožice i kratku suknjicu. I tvoje male ručice i sitne jamice... Moja mala, moja dobra, moja lijepa sestrice..

8.

Večeras je došao najstariji brat Matija. Ne vidjeh ga punu godinu dana. Mi ga rijetko vidimo; on je veletrgovac vinom u Zagrebu, pozna se sa svim našim vidjenijim ličnostima, katkad nam pošalje po koju petokrunku, na Božić, Novoljeto i imendan. Uopće, svi ga cijenimo i štujemo. Ako ćemo pravo, taj mi je Matija uzor, jer Milan, kako da kažem, Milan je samo djak, kao i ja. I Josu, iako samo zaslužuje novac, zaslužuje ga ne daleko od nas, nego kod našeg oca. Najposlije, i Milanu i Josi rekoš nejedamput »majarac« i štošta još. A Josi, kad me vija, pokazujem sa vrha kojeg stabla rogove i jezik i kad bi se tobože htio popeti (a znam, da ne može, jer je debeo i nespretan), ja mu pljujem na glavu i kad ga pogodim, onda mi on zaprijeti pesnicom, a meni je baš tako, kao da mi je dobio smokvu. (Smokve, naime, osobito volim). Ja ga se ne bojim, jer mi se tad i majka smije, a kod ovakovih je zgoda i »paprika« sa mnom. Ona mrzi Josu, otkad je našao dragu.

Tako, eto, potpunoma štujem samo Matiju. Za mene je, dakle, najodlučnije njegovo držanje... Eno ga, ide. Mi smo mu svi istrčali u susret osim Milana i oca. Ali on se s nama samo rukuje i ništa ne govori. Josu je odgrnuo glavu, majka ga je zagrlila, a ja sam uhvatio njegovu ruku. Čini mi se, da će i on plakati. Opet se mračni. Nebo je vedro. Susjedi su svi po prozorima. Vidim svakoga pojedinog. Kolega Ferko, dapače, pokazuje nešto prtom. On je još deran. Majka ga je udarila po licu. Dobro je učinila: on ne zna ponašanja. Ko je to vidio: pokazivati prtom! Na drugim su prozorima njegove sestre, sve jedna ljepša od druge... To je već danas. A što će tek da bude sutra? Sve će kuće biti pune svijeta. A ja da ne idem? Vidjet ćemo. Kako to dugo traje! Čini mi se, da već idemo jedan debeli sat, a cesta je skoro

9.

Milan je sada postao antipatičan. Njegovo držanje — što nije htio plakati ni kad smo svi zaplakali — vrijedja i napunja tjeskobom. On je mlađi od Matije, djak je kao i ja i svejedno — Matija mi je sada mnogo bliži. Plač je, čini mi se, jedini ili bar glavni razlog. Milan postaje nama tako tuđ, dakle nepojmljiv: on se ne ponaša i ne drži onako kao mi kod zgode, koja bi se njega isto tako dojmiti mogla i koja za njega znači isto što i za nas. On je nešto ekstra ili bar to hoće da bude, on je tako i bezvjerac i on ne vjeruje radi istih razloga, radi kojih i ne plače. On samo misli, da je »bog zna šta« i — hoće, da se pokaže.

Ja mu ništa ne govorim; čini mi se, da mu svi u sebi zamjeraju i nitko na glas ništa ne prigovara. A da nije došao Matija, ne znam, bi li tako gledao na Milana. Zato se bojim za svoga brata, da možda ne će htjeti ni na pogreb, ili da ne će htjeti nositi crnine.

Gledaj, gledaj! Sami smo i svejedno plačem onako od srca kao jučer, kad mi je kuma ovijala oko vrata svoj crni i široki i laki rukav... (ona te je tako ljubila) i nitko ne će zato saznati, i nitko ne smije zato znati. Bog vidi i ti čuješ, jer si ti sada gore, kod dobrog boga, dobra moja sestrice...

Sve. Sve. I tvoje koljence, i tvoji prstići, i tvoje cipelice... Sve. Sve... I tvoj medaljon, što ti leži na tvojim svetim i toplim grudima. Nikoga nisam tako ljubio i nitko te nije tako ljubio!

Ja plačem. Svu ću te okupati u suzama, svu ću te utopiti u plaču. Moja je žalost velika, moja ljubav još veća...

Bog vidi — ti znaš — i drugi nitko. Nitko.

blizu kućnih vratiju. Znam, da Josu može sa prozora pljunuti na cestu i za to smo ga pred nekoliko godina osobito cijenili. Ali danas! Ta nismo više djeca!

Matija će, po svoj prilici, plakati. Hoće li? Na vratima su one iste babe. Matija gleda nice i drži jednom rukom podbradak. On će zacijelo plakati.

Ušao je. On jeca. Ne može više. On rida. Babe šapuću: to je onaj najstariji brat. On je nju najviše ljubio. — On je prekrasan čovjek. Milan stoji postrance. Gledam ga, ali on se boji mene — vidjeti. I Josu je odvrnuo ponovno svoje lice. Oni se boje pogledati u njega, u Matiju. A moj pogled hoće da kaže: I on eto, plače, a on nije dijete. On je čovjek, veći, stariji od nas... On puši cigare najfinije vrsti... pije, bože moj, što ni jedan od nas nije vidio još... Jednu je već zaručnicu imao i ostavio... On je već sposoban, da bude i muž i otac sposobniji od Jose i... učeniji od Milana. Pa eto, on ne skriva svoga plača! On se tako krasno drži: svi to osjećamo, svi to vide i svi će to pripovijedati. I mi smo s njim zaplakali. Ja se ponosim svojim bratom Matijom i svi se možemo s njime dičiti. To je čovjek! To je brat! Taj zna — da se drži! Uistinu, to je prekrasno — »držanje«.

Vidjeli to Milan i Josu, i nestali. Oni su pobjegli pred mojim pogledom. Jer ja, ako plačem, nisam još dijete; ni oni, ako ne plaču, nisu još »bogi« zna što. Ta valjda će mi više imponirati Matija, koji naprimjer, piše članke u novine i koji je »per tu« s mnogim piscima, nego li Milan, kome je pred tri godina štampao jednu jedinu pjesmicu — »Pobratim«.

Najzad, Matija živi u Zagrebu, bio je u Beču. Pešti i bogzna kuda, a Milan je vidio samo to, što i ja. Ni više ni manje. Zato može Matija znati bolje kako treba da se drži ozbiljan čovjek u takovim momentima. Dakako, ako je taj svoju sestru uistinu i — ljubio.

Bojim se, jer ga ipak volim i bilo bi mi neizrecivo žao, kad bi drugi držali za istinito ono, što se na njemu vidi i što se od njega čuje.

Ja već držim boga i plač u sebi i kako se on toga može stidjeti... Možda onako, kako ja svojih suza i cjelova u vlažnom i tamnom salonu, kraj malene sestre, kad pomislim na kumu...

Tad sam žalio sestru, radi sestre, inače radi drugih... inače sam htio pokazati, a onoga puta — sakriti...

Zašto se stidim svoje iskrene žalosti? I zašto se ponosim svojim hinjenim suzama?

Ja ne razumijem nikoga i sve mi je nejasno. I Milan je sve pokvario. On me rasrdio i zamislio. Njegovo ekstra — ponašanje i ekstra — mišljenje uznemiruje me i zanima. Njega već probiše brci; mršav je, glas mu okrupnio: lice izgubilo boju, ostao je na

strani, kao da se među nama osjeća tuđim i osamljenim, meni ga je žao. Rekao bih mu od srca rado koju utješljivu riječ. On me uznemiruje, zamišljava i zanima.

On je uistinu nešto ekstra!

Radi njega — čudnovato! — mogao bih sumnjati u svoju žalost i ljubav. Ali jedno znam: sada ne bih mogao plakati, ni cjelivati. Meni je sada sve tijesno, odurno, nesnosno. Prisiljen cjelov na ledenom licu mrtvaca — eto, to smo mi svi i to je ona. — To je naša žalost i to je naša ljubav!

Milan ne plače i ne vjeruje, Milan je nešto »ekstra«.

No, ja sada ne mogu plakati, ni mirovati.

Milan je sve, baš sve pokvario.

Eno ga, u hodniku. Sam je. Zašto osjetih potrebu da mu kažem jednu utješljivu riječ, da ga udobrovoljim, razgovorim, da se pokažem prama njemu — kolegijalnim?

Zatražih ga cigaretu. On mi ju je odmah dao. Dim mi je udario u oči, kašljem, plačem, gušim se... na silu, da njega raspoložim. Ali on se ne smije, i ne ruga.

Okrenuo mi je žurno pleća i još žurnije pobjegao.

10.

Mislio sam, da je »božna kakvi kunst« ići za lijesom i bilo mi je teže ići na sprovod, ma da sam imao posve novo crno odijelo, no nepripravan ići u školu, kad sam se nadao biti pitan. Kad tamo! To je bilo tako jednostavno i zašto da tajim, nimalo zabavno. Cipele su me užasno tištale i ja sam mislio samo na to kako ćemo se vratiti kočijom, i to me je ponešto veselilo.

Nisam plakao dok ne dodjismo na groblje. Tad zajecah, jer je zajecao i Matija, i jer me došla moja kuma — tješiti... Čudnovato. Prije osjetih njezin miris, no što vidjeh njezinu crnu, laku i tanku opravu. Uostalom, rekao bih, da se na sprovodu redovito ne plače, zato, valjda, za lijesom i ne idu žena i djeca. A to, što su mene propustili, znači, da me ne drže više za onog, za kog su me držali. I ja se osjećam nekud starijim, jačim, iskusnijim. Ja sam nešto osobitog doživio i o nečem ću neobična moći pripovijedati.

Ja više nemam sestre, dakle —

Strašno zvuče sada te riječi, možda za to što sam sam i što oko mene sve šuti. Prošle sam dvije noći spavao u istoj sobi s najkom i s ocem. Ova smo dva — tri dana bili svi skupa, i danju i noću, i kuća je bila puna gostiju, susjeda i rođjaka... Ali sutra! Preksutra, kad ode Matija, kad ostanemo sami, daleki od grada, kad Joso podje svojoj zaručnici, Milan kolegama, otac u čitaonicu, majka u vizite, a ja ostanem sam u velikoj i mrkoj kući, gdje je svirala na glasoviru nekada zdrava i ozbiljna sestra, koja se nije nikoga bojala, koja je u ponoći mogla sama šetati po bašti i šumi i koja se je rugala »paprčki«, kad bi ova stala pričati o duhovima... Sam u tim tihim sobama,

gdje je još prošli tjedan i noću bilo svijetlo, a majka je bdila, nadvirući se kadšto i nad moj krevet... Kako ću sada dokazati ono, što ću drugima pripovijedati, da je, naime, moja sestra, s kojom sam govorio, šetao, pjevao, jeo, čitao — mrtva... Mrtva! To već znaju svi, o tom su već i novine pisale, i o tome će me svatko ispitivati... — ali sebi, što ću sebi reći i za sebe napisati i kako ću sebe uvjeriti?!

To je strašno. Ja mogu o njoj vrlo lako govoriti, ali užasno ja teško na nju misliti. Mene je jednom riječju strah. Meni, tu na osami, dolazi svašta na pamet. Snivati... o mrtvome, koji ti se smije i zove te, kao da bi bio živ, znači, kako tvrdi »paprika«, da ćeš i ti brzo za njim... Ne ću li ja mnoge i mnoge noći želiti usnuti, da se riješim svakakvih misli i bojati se usnuti, da ne usnem onakav san. Strašno. Sestra je mrtva. Ja ne smijem misliti na ono što je bilo. Ono umiranje, smrt, odar, zadnji cjelov, cvijeće; pa na to, kako je brzo mršavila, kako joj je kosa opadala i kako je dugo gledala u ispljuvane komade. Ja ne smijem uopće misliti, dok sam sam, na sestru, koju sam poznavao, koju sam vidio — živjeti i umirati.

Ja mogu misliti, kad sam sam samo na onu sestru, u kratkim suknjama, koju nisam vidio ni živu ni mrtvu... koju sam cjelivao i oplakivao u malom salonu; o njoj mogu sada na osami misliti; da, o njoj bih mogao i želio snivati. Tek jedino... o njoj ne bih mogao govoriti...

Sve. Sve je ostalo strašno i makar je sunce vrlo visoko, ja se bojim samoće... Kad je se ne bojim, onda me je stid.

11.

Kod objeda je majka upitala nekoliko puta: »Kako je bilo? Ko se sve priključio sprovodu?« Ali je Matija rekao: »Ne znam, tko bi na to još gledao i pazio u ovakovim zgodama?« Ja sam vidio vrlo dobro tko je sve bio, ali i ja odgovarah kao i Matija. Tako odgovara i Joso i Milan. Ja sada sumnjam u svoju braću... odgovaraju li oni kao Matija ili kao ja?«

Jesu li oni ili nisu li vidjeli?

Joso nije plakao na sprovodu. On je plakao samo dva puta (i to tiho i bez jecanja).

Kad je ono ridao Matija (i taj put je pobjegao u salon). I kad je bio sam u onom istom salonu (i taj put pobjegao iz njega). Joso ima dvadesettri godine. I on mi je sada sumnjiv; jedna me naime čudna misao mori... Bih li plakao ovako od srca, da mi umre recimo brat i da nemam kume? I kako bi bilo, da mi umre otac i bi li to bilo onako isto, kao da mi umre majka?

Ja ne smijem misliti. Svaka me misao uznemiruje i razbudjuje. Ja sam bez volje.

Sutra ću u školu. To je jedna crna misao. I Matija će otići. I to je jedna crna misao. Nastavit ćemo živjeti kako smo živjeli. Ocu će smetati ako ne budem imao u ruci školske knjige. (Ta sada barem nije žalost u kući!). Kuma me ne će milovati. (Ta sada bar nema zašto da me tješiti!) i susjedi ne će upozoravati na mene. (Ta sada sam bar isto što i Ferko i svi drugi!).

Au!

Ni Milan mi ne će davati cigareta! (Ta sada je sve, kao što je i bilo, kad nisam pušio!)

Au!

Ako sam pravo čuo, ne ćemo smjeti neko vrijeme ni pjevati (a valjda ni smijati se, i šaliti i tući), koo jučer, dok je bio mrtvac u kući... samo što sada nema mrtvaca u kući....

Au!

12.

Danas sam nakon toliko dana bio opet u školi. Drugovi su mi postavili nekoliko pitanja, koja su me manje zbunila, nego što me sada zbunjuju moji odgovori.

Jedan me kolega zapitao: Da li je tvoja sestra imala zaručnika?

Ja sam rekao: Jest! — makar nije imala.

Drugi me zapitao: Od koje je bolesti umrla tvoja sestra?

Ja sam dugo i dugo pleo i nisam nikako mogao reći: »Od jektike«.

I ja ovoga ne razumijem. Meni se čini, da bi moja sestra bila medju mojim kolegama manje cijenjena i ja bih se morao stidjeti radi nje. Ako bi oni doznali da nema zaručnika Jer djevojka, koja nema zaručnika, ili je ružna ili je glupa... A jektika je sramotna bolest. kao što je i riječ »jektičar« pogrda. Tako mi zovemo jednog profesora, koji je ružan, koji se uvijek srđi i dijeli treće redove i za koga je jednom rekla pokojna sestra, da bi mogla prije poljubiti njegovog psa — buldoga, nego njegovog gospodara.

Sve me uopće zbunjuje i ništa ne razumijem. Ja sam mislio, da će mi neobično laskati, kad će mi drugovi reći: »Kako si plakao« (na pogrebu je bio Ferko i toliki drugi) i »kako ste ju vi (braća) ljubili!« A meni laska daleko više, kad mi drugovi kažu, da su za njom ludovali mnogi Milanovi kolege, a profesor Jurić da je naprosto poludio za njom.

Da, meni sada laska više, kad mi se kaže, da je sestra bila lijepa, no da mi se kaže, da je bila — dobra.

Ne. Ništa ne razumijem. Danas sam dolazio s Ferkom kući i on mi je pripovijedao, kako je to bilo, kad mu je ono umro otac. On je tome davao osobitu važnost i gledao nekako prezirno na mene, kao da sam ja neiskusniji i djetinjastiji od njega.

Htio sam mu reći, a nisam mu rekao, da on — koji pokazuje prstom... nije zaslužio, da mu umre otac kao ni prvi red. Za njega obično ide profesore moljakati njegova majka i to ga spašava. Jer njegova je majka vrlo lijepa. Ferko mi je još rekao: »Alaj si plakao!« — i mene to sada zastidjuje. On mi se zacijelo ruga i on me omalovažava. Hoće da kaže: »Šta je to, molim te sestra... naprema ocu!«

Uostalom, na njemu se sada ništa ne vidi od žalosti, makar ima tome samo pola godine. A hoće li se to na meni vidjeti? Vidi li se to još na meni?

Nisam danas bio u školi pitan. Profesori imaju prema meni obzira. Ne će ni sutra. Ali za koji dan... Ja moram sada sve nadoknaditi, učiti, buhati... Iz tri predmeta moram ispraviti drugi red. Poljeće se pri miče kraju... A da ne dobijem ni popravka?

Zašto ne bi išla za mene moliti moja majka? Ili — moja kuma? Ona je ljepša. Moja majka — uopće — nije lijepa.

Noćas sam snivao o svojoj kumi i o svojoj sestri. Kuma je bila onakova, kakva je i danas, a sestra onakova, kakva je bila odavna, kad je ja nisam poznavao.

Danas je o objedu pripovijedala majka, da je snivala o sestri I Joso. Ja sam šutio. Majku je zapitala mene i Milana: Zar niste vas dva baš ništa snivali o njoj?

Milan je slegnuo ramenima. Zašto je to pitanje mene smelo i zbunilo i zašto sam slagao gledajući u tanjur rekavši kratko: Ne!

Čini mi se da svoju majku volim sada daleko manje no što sam je volio i da ona na mene gleda onako, kako je gledala na braću, kad nisu mogla ili htjela plakati. Ja više nisam njezino mezimče. Sada mi je, čini mi se, mnogo bliži — Milan...

Danas je majka opet rekla i meni i Milanu: »I vi niste baš ništa snivali o njoj?«

Ja sam naprotiv vidio pokojnu sestru još dva puta u snu i uvijek je bila onakova, kakvu sam oplakivao i cjelivao u salonu.

Zašto o tome ne mogu da pripovijedam?

Zašto ne osjećam potrebe i neman volje da makar što slažem i da tako utješim svoju majku?

Ja više ne bih mogao plakati na njezinim grudima.

Ja sam zlovoljan.

Sutra moram odgovarati iz tri predmeta, a ne učim ništa. To jest učim, ali ne razumijevam onoga, što čitam. A ne mogu više zamoliti svoju majku, da ide moliti za mene.

Profesori mi rekoše, da ću dobiti drugi red. Ja sam žalostan. To je danas i majka primijetila i sućutno rekla: »Šta ti je? Ti si se nakon sestrine smrti posvema promijenio...« I poljubila me u kosu.

Kako to ona tumači? Hoće li me ona bar braniti pred ocem, ako donesem svjedodžbu drugoga reda?

Ja mislim, da hoće... Ona je toliko ljubila pokojnu sestru i — mene.

I — ja...

Punat, u travnju 1909.

JANKO POLIČ - KAMOV

PJESME NIKOLE POLIĆA

ZNAMENJE VELIKE RIJEČI

Riječ ta ne cvate na transparentu
zvučnih parola i ulične vike —
ne veliča ona svečanu slavu,
ni sjajne, laskave spomenike.

Riječ je ta plamen što pali vidike
i diže potrese mora —
i ruje opasne utrenike
i spaja duh šume sa ponosom gora.

Riječ ta je začeta u zanosu patnje
onih što lome sudbinu lanaca
i ruše kaskade i gudure ropstva
i traže izlaz iz klanaca.

Jer samo su klanci bili blizina
u noćima bezdanih dana,

kad otac je pao pokopavši sina
bez pomena lovor-grana.

A zemlja je čula zov te Riječi:
Ustanak! kamen slobode!
I nije dala da ukaz zapriječi
svevolju onih što zublju vode.

I ona sve raste i opaja grla
u krateru burnih vulkana —
Oluja ta kida koprenu stida
južnih i istočnih strana.

Tu veliku Riječ svi maleni koče
u ime Svelaži humaniteta —
Iz ponora gdje se bjesovi roče
Ona je planula na vidik svijeta!

NA GROBLJU KULA

VELJKU SMOKVINI

Na groblju smo stali. Al mrtvi još nismo.
I gledaj: Gasnu radosne zvijezde.
Tako — kod posljednje kuće kraj groblja —
i naši dani kroz oblake jezde.

Stvarnost nas daruje sramotom i bijedom.
Zar čekamo smrt okrenuti k zidu?
Koraci iz mraka drum kaljavi gaze:
Do Golgote zadnji Mohikanci idu.

I oni su mahali barjacima neba
i suncu su vjerne pozdrave slali.

Al danas u dronjcima jada, bez hljeba,
kraj groba su umorno stali.

Pa slušaju pozive mrtvih vidika:
— Vaj, Uskrsa nema o zori! —
Pustinja duše, ples mrtvačkih slika
kroz pogane dane govori.

U ove bih dane htio biti prozor
na kući samoće kraj ukletog drumu,
dalek od vremena u kome se cere
čuda od podlosti, savjesti i uma.

Sami da budemo ko rosa na dlanu,
bez neba i krvavog boga!
Ko pseta da skapamo, bijesni od žedje
u garištu sažganog loga.

Da budemo gluhi pored svih stvarnosti,
pored svih suza i bičeva roblja!
Htio bih biti vrč rujne radosti
u posljednjoj krčmi kraj groblja!

Gdje vjekuju mrtvi žreci i proroci
kraj skrhanе zavjetne ploče
i gdje se u noći plavog ludila
dusi romantike roče!

Pa neka zatrube krvave trube
diktatora novih života —
— Razvijte, dusi, barjak Utopije,
— posljednje zvijezde brata Don Kihota!

Sušak, 1943.

U GROBNICI NESPAVANJA

I.

Na stočiću noćnom ostaci cigareta:
kosturnica pepela ispušenih snova.
Po zidovima sobe budni pogled šeta.
Kad obidje prozore, vraća se iznova.

Koluti se dima dižu, talasaju,
rastvaraju lagana i tanana vela.
Mrtve stvari ove goli život daju.
Grobnici je slična ova soba cijela.

Tiho — ko u samici, kad se čuje crva
kako ruje propast kuće čovjekove.
U zadahu vlažnog, rastočenog drva
valovi pokreću mrtve plamenove.

Obasjani dahom skrite mjesečine
zamrli portreti žive u okviru.
Ta lica govore. Il se tako čine?
Tek usne su stisnute i čute u miru.

U pepeoniku brda cigareta.
Žeravice — iskre tinjaju i rube
staklo modre vaze, gdje cvijet noći cvjeta,
a plava se prediva u bunilu gube.

Kad se oči sviknu na duboku tamu
svi obrisi skruti postali su vidni.
Ispruženog, bez kretnja, na tvrdom talamu
hvataju me srsi hladni, neprekidni.

To ormari škripe i muklo se kreću.
Zar se neke tajne za vratima kriju?
Netko je pogasio dogorjelu svijeću
što jc dosad umirala za odmor nas sviju.

Sad je soba — bez svijetla — ko java zaplavila
a mjesec se nagnuo iza gore kose.
Na prozoru se sjena oblaka pojavila.
— Kakve me to povorke u ponore nose?

II

Grobница je ovo čekanje svanuća
kad vlakovi noći nikako ne prestaju.
U disanju nekog teškog odahnuća
i želje za spavanjem u dimu tu nestaju.

Čekanje je mirno i bez uzrujavanja.
(Tako teče voda kad nema oluje).
Daleki su otoci odmora i spavanja,
na umornoj pruzi pozdrav se ne čuje.

Okružuje me mir. I cio život tako.
Visim kao portret na zidu od nespavanja.
Moj kažiprst se desni nije ni pomako.
Snivam, sve bez sna, na dušecima sanjanja.

I divno je biti mučen u kotaču zlobe
kad te svlada miso samoubojice,

kad ti dobri susjedi litanije drobe
na nekoj čudnoj lutnji i još čudnije žice . .

Eto, tu me duši kosturnica noći,
a staze su puste i konaci dalji;
valjda će i slučaj još do mene doći
sa krvničkom kapom u svečanoj halji.

Bezimena noći. Putuj do svanuća,
na putokazu bdičenja stani ko raspelo.
Pokloni se sotoni i Madoni, što mruća
daje meni nemir i spokojstvo bijelo.

Na pepeoniku, na pepela hrpi
gomila se čudo izgaranja i snova.
To putuje srce jedno, koje trpi.
Kad umre bez bola, rodi se iznova.

Rijeka, 1952.

SAN LJETNE NOĆI 1944.

TRAGIKOMEDIJA U 3 ČINA

Prvi čin

Kap po kap. Na umoru sat.
Ne šume noćas harfe voda.
U polju zgažena krvava vlat.
Duh uništenja tuda hoda.

Na smokvi šturak. Stih po stih
reže on modru tamu.
Raznesen krov i prozori prazni
gutaju pustoš i čamu.

Tu su i neke sputane ploče
života pognutog sivog.
Slušamo Radio. Toscanini
tumači Verdija živog.

A gladni dani i noći čekaju
avione od viskija pjane.

I teški smo od nespavanja
ko oči neoprane.

Dani i noći. Noći i dani
prolaze pored mističnog kruga.
Bolne, umobolne godine padaju
u ponore opasnih kuga.

Čovječe! Ne budi lud!
ne žudi bijele tišine.
Tvoja je ponoć na rubu škrinje
pod udarom giljotine!

Ne čuješ kako radosna zvonca
udaraju staccato strave
pod posljednjim stijegom brodolomca
na granici iznad jave?

Drugi čin

Sobe samoće primaju život
pod zaštitom kamuflaže.
Ledeni mjesec još uvijek i noćas
beskrajnu putanju slaže.

A iza tog plašta skriveni vire
u mirnoj, usnuloj crti
portreti dalekih, neznanih strana:
voštane maske u muzeju smrti.

Pa kad se ta bezdušna noć
na jutarnjoj pruži probudi,
sve teža i bez svitanja
glavinja, hroma, i bludi.

Hoće li kliknuti ozaren dan
sa zidnog kalendara?
On visi sam u ludjačkoj ćeliji,
alarme u snovima stvara.

Jedna je ruka uzalud potražila
gnijezdo vrabaca i utjehu krovišta.

(Umorna srca i sakate duše
ne trebaju sigurnost skloništa).

— Čovječe, ne budi lud.
— Treći se čin daje bez svijesti!
Tako govori gospodar duša
i sluša Radio-vijesti.

Na kratkom i dugačkom valu
nestaju ljudi i gradovi,
kopna i okeani
ruše se kao slapovi.

Samo je kupola ostala
kupola Svetog Duha.
A preko prazne kupole jašu
četiri jahača Apokalipse
i jezde kroz otrovan vrt.
Ne samo četvrti, sva četiri nose
Miso i Djelo:
S M R T.

Treći čin

Gdje si, o zvijezdo sumorne radosti?
 Avioni zakriliše i nebo tvoje.
 A zemlja cvate u bombama cvijeća
 sive i krvave boje.

Dinamit ruši mostove zračne
 što vode na obale plave
 u divan, zvučan planinski kraj,
 daleko od sažgane trave.

Umorna ruka na umornom čelu
 i umorna cigareta —
 posljednja nada sna i veronala
 — ko ptica tužna od leta.

A vani šumi šum smrti i straha
 i posljednji čovjek bez daha
 pasju kućicu traži,

jer sve su ostale nestale s dlana:
 konak mu, konak pokaži!
 I jedno pjegavo, gladno pseto
 — pognute glave ko hijena —
 vuče svoj korak, nekada vučji,
 a danas ni koljena nema.

Ne nalazi nigdje korice hljeba
 ni oglodan skelet rebàra.
 Po djubrištu traži — a vjernog njuha —
 lješinu gospodara.

Kap po kap. Na umoru sat.
 Šturak i opet na smokvi reže.
 A tamo, gdje je zgažena vlat
 harfe voda u panici bježe.

Sušak, 1944.

Anton Žunić: Motiv iz starog dijela grada Rijeke

SVJEDOČANSTVA PROŠLOSTI

BISKUP DOBRILA O VATIKANU

Sa Vatikanskog koncila 1870. godine, na kome je proglašena dogma o papinoj nepogrešivosti, uputio je biskup Dobrila pismo Anti Karabaiću, župniku u Lovcu, u okolici Trsta. To je pismo objavljeno u cijelosti prvi put u Cirilo-metodskom kalendaru od 1907. godine. Pismo doslovce glasi:

»Častni gospodine! Evo me opet kod Vas, da Vam što rečem o žudjenom listu. Ako on ikada vidjelo ugleda, to neće nigdje biti do u Trstu: drugdje su mu zapreke nepredobive. Ali i u Trstu je taj posal vele mučan; je li i nemoguće to ćete Vi bolje prosuditi. Vi imate dosta službenog rada; uz to ste i podaleko od grada. Neznam ni toga, je li ste voljan preuzeti odgovornost urednika. Urednik »Zarje« je istina spravan biti urednikom »po imenu«; nu bi li te se vi mogao složiti s njim za teški posal uredjivanja i pod kojimi uvjeti; to je drugo pitanje. Ako toga nemožete, ima li ko drugi valjan i razboran muž koji je volje latit se toga djela? Kada sve razberete i prosudite izvolite mi prijaviti, da li i kako bi se mogao zamišljeni list na junačke noge postaviti.

Sabor često saboruje i dosta se muči, ali s malom častju a još manjim uspjehom. Rimljanji su kako i Rovinjci, koji ne vide izvana svoga starića u kom bivaju. Njim je stalo do većega razprostranjenja i povećanja papinskih prava, a ne do izcjeljenja mnogih ljutih rana, s kojih uzdišu narodi katolički. Vrieme se trati u malenkostih, a velika i odlučna pitanja ostavljaju se na strani. Za velike stvari hoće se velikih i premudrih glava, ali takve nema Rim nijedne, — barem ne za velika crkovna pitanja. Ima ih u saboru, i to uprav u dovoljnom broju; ali i prem junačka vojna neopravi ništa bez vrstna zapovjednika? Žalostno sam se ovamo uputio, a još žalostnije ću se kući povratit, ako mi Bog tu milost udieli. — Jedno sam samo veselje ovdje doživio, i to je, da vas sabor pripoznava, da je nuš mili Hrvat najizvrstniji govornik; to je izrekao i kardinalski »collegium« po svojem govorniku stožarniku Pietro. Ali to nam je malena utjeha prema tolikim žrtvam, koje do 750 biskupa doprinosi neplodnoj nam nadi, koju svi dobri stavljaju u sabor«. (Mi podvukli).

Čuje se nešto o novoj sablazni počinjenoj u Trstu po nekom italijanskom popu, ako Vam se rači, obavijestite me potanje o toj žalostnoj nezdgi.

Primate sada srdačni moj pozdrav, s kim sam iskreno Vaš

25. I. 870.
Rim

Ljubeći

U prvom dijelu svog pisma Dobrila govori o »žudjenom listu«, u drugom o »saboru«, dakle o koncilu. »Žudjeni list«, o kome govori s toliko topline, je »Naša sloga«, koja je stvarno počela izlaziti 1. juna 1870. i čiji je prvi urednik bio baš Antun Karabaić.

Medjutim, nas ovdje daleko više zanima drugi dio pisma, u kome Dobrila daje kratku, ali zajedljivu i oštru karakteristiku Vatikana. Rimljanji su, kaže on, a očigledno je da pod Rimljanima misli Vatikan, kao i Rovinjci — ne vide dalje od svoga »starića«, t. j. od svojih vlastitih interesa. Stalo im je samo do »razprostranjenja i povećanja papinskih prava, a ne i do izcjeljenja mnogih ljutih rana, s kojih uzdišu narodi katolički«. A sve to zbog toga, jer se za velike stvari hoće »premudrih glava«, ali takove nema nijedne u Rimu, t. j. u Vatikanu. Na kraju aludira i na samog papu, kad kaže, da u »saboru« doduše ima tih »premudrih glava«, ali kakve koristi i od dobre vojske ako joj zapovjednik ne valja. I zbog toga ovaj je pošten ištarski čovjek duboko razočaran i nesretan. Žalostan je otišao u Rim, žalostniji će se povratiti sada, kad se je sam i na licu mjesta uvjerio, da je Vatikanu više stalo do njegovih vlastitih interesa, nego do problema koji muče čovječanstvo. A o tome da je i Dobrili bilo jasno, da se interesi Vatikana poklapaju s interesima Kvirinala, naročito kad se radi o nama, nema nikakve sumnje.

Na kraju svog pisma Dobrila kaže, da je samo jednu radost doživio na koncilu, a to, da je »naš mili Hrvat« priznat za najboljeg govornika. Misli, naravno, na Strossmayera.

Ovo Dobrilino pismo dokazuje nam, da ni on, kao ni Strossmayer, nije imao nikakvih iluzija u pogledu Vatikana, da je mišljenje ovih dvaju hrvatskih biskupa o Vatikanu bilo jednako, t. j. negativno. Medjutim, ima jedna razlika izmedju ove dvojice bisku-

II.

Sabor nešto saborejši i dosta se me-
 ši, ali s malom istije i još manjom
 uspjehom. Primljeni su kako i
 Provinciji, koji nevide u vana svoj
 ga stariša, u kom živjaju. Njima je
 stalo da vade put za prošlost i po-
 vrate se na pravi put, a ne da
 ih u ljepoti mnogih lutih rana, s ko-
 jih u velikom narodu katolički. Akci-
 ma se vrte u malenosti, a velika
 i obilna pitanja ostavljaju se na
 strani. Za velike stvari koje se valja
 i pramisliti glava, ali takva nema
 nijedna, — barom ne za veliku crkvu
 i pitanja. Smisli u saboru, ista
 pravu dovoljnom brzo, ali i pram-
 jinačka vojna neoprači ništa bez
 vrstna zapovjednika? Zalostac sam
 da osamo uputio i još žalostniji, da
 se kući povrati, ako mi čini se mi-
 lost i doli. Sabor sam i u sebi,
 ga odpušta i to pr. i u sabor
 puzava, da je na s. mil. i svet

III.

najvredniji govornik, to je nekada i
 kardinalski „collegium“ po svojem govoru
 bio starišniku Pietro. Ali to nam je mo-
 lona utjeha jerama talihim životom, ko-
 jao do 788. biskupa doživio naplatoj
 nam crkvi, koji svi dobri stavljaju
 u sabor —

Čuje se nešto o novoj sablatni, počinj-
 naj u Istri po nekome italijanskom
 piopu; ako nam se radi, obavijestite me
 potonje o toj žalostnoj neopodi,
 Primite skrišćavni moj pozdrav,
 s him sam nitkano

Dobri
 25/3/70.
 Gervais

Faksimil pisma biskupa Dobrile

pa: dok je Strossmayer svoje mišljenje o Vatikanu izricao odvažno i bez straha, čestiti ali oprezni Dobrila ne potpisuje ga ni u privatnom pismu, već se sakriva iza jednog »Ljubeći«.

Toliki je strah utjerala »ecclesia militans« u kosti svojih odnosno »božjih« slugu, da se ni u privatnim pismima svojim povjerljivim prijateljima nisu usudjivali potpisati svoje mišljenje o njoj. A da li su se, i prije i poslije ovoga pisma, ti disciplinirani sveće-

nici pitali koliko su ovim svojim oportunističkim sprječili »izlječenje mnogih lutih rana s kojih uzdišu narodi« i o kojima govori Dobrila, a pridonijeli rimskim apetitima »za razprostranjenje i povećanje papinskih prava«, da se i opet izrazimo Dobrilinim riječnikom?

A ovo je pitanje aktuelno i danas!

DRAGO GERVAIS

PUTOPISAC JOHANN GEORG KOHL O ISTRI

Putopisac i svjetski putnik Johann Georg Kohl rodio se u Bremenu 28. IV. 1808., gdje je i umro kao gradski bibliotekar 28. X. 1878. Studirao je pravo, učio strane jezike i proučavao život i običaje drugih naroda. Proputovao je gotovo čitav svijet, a najdulje se zadržao u Sjevernoj Americi. Sva je putovanja opisao, a među tim putopisima za nas je od važnosti njegov opis puta po Istri, Dalmaciji i Crnoj Gori.¹⁾

Kohl je bio u našim krajevima pedesetih godina XIX. stoljeća. Najprije se zadržao u Piranu, u kome je u njegovo vrijeme bio razmjerno velik promet. Tu je uočio lijepu katedralu, a mještani su mu pripovijedali, da je nekog u gradskoj vijećnici visjela jedna

Tintorettova slika, koja da je početkom XIX. stoljeća odnijeta u Beč. Međutim, u Beču tu sliku nije nikada nitko vidio, te Kohl sumnja da je slika otpremljena u Veneciju. Sliku je po nalogu venecijanskog senata izradio Tintoretto, a prikazivala je pobjedu venecijanske flote nad flotom Fridriha Barbarose pred piranskom lukom.

Iz Pirana je krenuo u Poreč, gdje je na obali primjetio grupu napuljskih kotlara, koji su iz Napulja došli u Istru popravljati kotlove. Kohlu su ovdje rekli, da se ne usudjuju poći u unutrašnjost Istre zbog navodnih razbojničkih bandi. Za porečku katedralu Kohl kaže: »... porečka katedrala je toliko lijepa i skladna,

te vjerujem, kada bi ona stajala u kome drugom mjestu, poimence u Augsburgu ili Nürnbergu, bila bi već davno ovjekovječena od mnogih bakrorezaca i slika; ovdje, međutim, u tome zabitnom zemaljskom kutiću, gotovo je svima nepoznata i nepristupačna. Naučenjaci su sahlasni, da je crkva sagradjena početkom VI. st. n. e. Dr. Kandler²⁾, vrstan poznavalac istarskih starina, datira je sa 543. g. n. e., i drži da je sve do danas zadržala svoj prvobitni oblik. Nekoć je i prednja crkvena fasada bila ukrašena mozaicima koji su već potpunoma nestali, te se tek mjestimično naziru neke konture ljudskoga tijela. Za napoleonskih ratova, Englezi su jednom prilikom bombardirali Poreč, te je jedno tane pogodilo i porečku crkvu, ne nanijevši joj na svu sreću nikakvu veću štetu. Katolički svećenici su tane ugradili u crkvene zidove i stavili slijedeći natpis: »Quod sancto templo Angli obtulerunt« (To su svetome hramu napravili Englezi.). Crkveni pod je svojevremeno bio sav ukrašen mozaicima koji su sada prekriti kamenjem, mjestimice su to kamenje podigli, da se uzmožnemo diviti toj krasoti. Uz porečku katedralu spomena je vrijedan i Neptunov hram, kao i Marsov. Oba ta hrama nalaze se izvan gradskih zidova. Neptunov hram je gotovo sasvim uništen, a raznijeli su ga, po pričanju, sami porečki stanovnici, odnijevši kući neke vrijednije dijelove, Marsov hram bio je bolje sreće, i dosta je dobro usčuvan.

Iz Poreča krenuo je Kohl u Rovinj, u kome se nije zadržao, jer mu se žurilo u Pulu, ali se u njega vratio kasnije. Do sada je putovao morem, dok je iz Rovinja u Pulu pošao kopnenim putem, te nam zabilježio niz podataka o našem življu u Istri. Kohl kaže: »Najprije smo prokazili kraj vinograda i bogatih maslinovih gajeva. Ti vinogradi i maslinovi gajevi, su u velikom broju zasadjeni i okolo ostalih istarskih gradova. Taj krajolik produživao se kroz tri milje; naročito su mi se u dražesnom Rovinjskom Polju svijdjali vanredno lijepo obradjeni vrtovi. Putem sam sretao veliki broj seljaka, koji su se vraćali sa posla iz svojih vinograda i polja. Svi su nas srdačno pozdravljali i to slavenskim pozdravom »Poh«³⁾, te sam zaključio da tim jezikom i govore. Primjetio sam naime, da je potalijančivanje življa uspijevalo jedino u

gradovima, te se je na gradove i ograničilo — svo ostalo stanovništvo izvan gradskih zidina bilo je slavensko. Južni Istrani, koliko sam primijetio, istoga su porijekla kao i Dalmatinci; oni nisu Kranjci, već Hrvato-Srbi. Međutim, ipak sam primjetio velike razlike u njihovoj naravi, običajima i nošnji. Istrani su gotovo svi nenaoružani, te je to na mene povoljno djelovalo. Jedan Rovinjanin mi je rekao, mi Istrani nismo toliko ratoborni kao Dalmatinci. Na mene su međutim Istrani napravili kulturniji utisak od Dalmatinaca. To moje zapažanje potvrdili su mi u Puli i neki austrijski mornarički oficiri, hvaleći na veliko istarske mornare zbog njihova kulturna i lijepa vladanja. Rekao sam da Istrani nisu bili naoružani, a odjeća im je bila u bojama mnogo skromnija od dalmatinske, koja me je svojim prekrasnim šarenim bojama oduševila. U Dalmaciji sam sretao također veliki broj muškaraca koji su nosili perčine, što u Istri nisam zapazio. Istarski seljak je uglavnom jednostavno obučen, nosi uske hlače i prsluk uz tijelo, preko svega prebacuje kaput: čitavo to odijelo je gotovo uvijek smeđe boje. Svi seljaci koje smo sretali bili su na konjima, a poneki i na mađarčićima; moram reći da gotovo nijedan čovjek nije išao pješice. Primjetio sam čak i to, da su na konjima pokatkada jašila i dvojica. Čini se da Istrani veoma vole svoju udobnost, poznati su po svojoj flepmatičnosti, te su se Austrijanci, a prije toga Talijani, na njih često i tužili.

Stigavši u Pulu, Kohl je razgledao arenu i letimično pregledao grad, koji je u njegovo vrijeme bio slabo naseljen. Mještani su mu objasnili da je kraj nezdrav, da često vladaju groznice, te da je iz straha pred groznicama pučanstvo napustilo grad. Za arenu mu je rečeno, da je Slaveni zovu »Pole Divič«, što bi značilo »puljsko čudo«, odnosno samo »Divič«. Kohl zatim dosta opširno govori o spomenicima Pule, a zatim priča da se je vratio u Rovinj. Za Rovinj kaže, da je najnapučeniji istarski grad sa preko 12.000 stanovnika. U samom gradu se većinom govorilo talijanski, dok je sav okolni narod govorio slavenskim narječjem, a talijanski samo natucao.

Iz Rovinja krenuo je Kohl u Trst, gdje je i završio svoje putovanje po Istri.

MIROSLAVA DESPOT

NEOSTVAREN PLAN JEDNOG RIJEČKOG TRGOVAČKOG DRUŠTVA

Radi se o projektu trgovačkog društva, koje je trebalo biti osnovano na Rijeci 1825. g. Dokumentat, koji nam je ostao sačuvan nosi naslov »Planum stabilendae Societatis Commercialis Hungaricae«. Tekst je pisan latinski, mađjarski i njemački, a potpisali su ga Antun Mihanović i Andrija Ludovik Adamić.

Adamić se upoznao s Mihanovićem na Rijeci, gdje je Mihanović bio gubernijski tajnik, i kao takav — predložen zajedno s Adamićem da zastupa interese grada Rijeke na požunskom saboru. Adamić kaže za Mihanovića, da je Hrvat perfektna vladanja i velikoga znanja i naziva ga svojim dragim prijateljem. Adamić, supotpisnik plana za osnivanje spomenutog trgovačkoga društva, nije doživio njegovo ostvarenje, pa mislimo da je upravo njegova smrt bila jedan od razloga da društvo nije osnovano.

Dokumentat koji sadrži pravila društva sastoji se od 53. paragrafa. Naslov društva bi bio: »Privilegovano Društvo za ugarsku trgovinu«. Društvena »slavnica predvidjena je sa 1.000.000 forinti, podijeljenih na

1.000 akcija po 1.000 forinti, odnosno 2.000 akcija po 500 forinti. Svrha društva je izvoz artikala u Englesku, Italiju, Ameriku i ostale zemlje, te uvoz onih artikala koji su potrebni Ugarskoj. Društvo traži privilegij na 20 godina, a ukoliko poslije toga dokaže da je sposobno da i dalje živi i napreduje, treba privilegij produžiti. U paragrafu 14. je točno formulirano koje produkte treba izvoziti. Poimence: plemenita vina u Englesku i Ameriku, drvo za konstrukciju brodova u Francusku, Englesku i Egipat, žito u Italiju, vunu u Ameriku i Englesku, duhan u Italiju.

Što se tiče uvoza, u paragrafu 17. ističe se, da Ugarska treba veliki broj inozemnih produkata, koje uz vrlo teške i skupe uvjete mora nabavljati. Osnivanjem društva stvorit će se mogućnost kupovanja tih artikala, kao kave, čokolade, papra, cimeta, ukoliko kolonijalne robe, uz mnogo povoljnije uvjete nego dosada. Središte društva bilo bi u Rijeci, a njegova jedinica podružnica u Pešti. Ukoliko bi se u toku razvoja društvene djelatnosti pokazala potreba otvaranja no-

vih podružnica, one bi se osnovala i u ostalim većim trgovačkim centrima. Društvo će nastojati da nabavi i vlastito brodovlje. Zamoljen je palatin Ugarske da preuzme protektorat nad društvom, te da čim prije prikupi dovoljan broj dioničara. Potrebno je 12 članova i svaki bi morao imati najmanje 5 dionica. Ako uzmemo u obzir da je svaka dionica vrijedila 1.000 forinti, znači da je morao biti uplaćen kapital od 60.000 forinti. Direktor društva dužan je da o svom

radu izvještava riječkog guvernera. Direkcija mora bar jedamput mjesečno održavati sjednice kojima po mogućnosti prisustvuje riječki guverner odnosno njegov zamjenik. Kako je rečeno, ovo trgovačko društvo nije nikada osnovano.

Dokumenat se nalazi u Metropolitanskoj knjižnici, koja se čuva u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici pod signaturom M. 21.004.

MIROSLAVA DESPOT

RIJEKA GODINE 1788. PREMA PUTNIČKOM DNEVNIKU DUBROVČANINA MIHA SORKOČEVIĆA¹

Dubrovački Državni arhiv nabavio je nedavno arhiv porodice Bizzaro. Najvažniji dio arhive, zbirku privatne korespondencije, uredio je Baldovin Bizzaro (1823. - 1848.), sin književnika Ivana (1782 - 1833.). U toj velikoj kolekciji nalaze se brojna pisma upravljena članovima obitelji Bizzarro, a ima i pisama upućenih drugim osobama.

Uz mnoga pisma Miha Sorkočevića (Sorgo) nalazi se i zasebni omot, na kome stoji pri vrhu: Ragusa 1789 per Venezia N. 3, a u sredini ispisano je krasopisom: Michele di Sorgo a Rocco Bonfiol N. 4 con altri scritti autografi. Pisama nema, ostao je samo mali putnički dnevnik, iz njega donosimo izvadak, koji se odnosi na grad Rijeku. Spis nema adrese, ni pregiba značajnih za pisma, iz čega zaključujemo, da je njegova prvobitna namjena bila samo želja autora, da zapiše, što je na putu vidio i čuo. To je svežnjic od 11 araka papira, veličine 23 x 18,5 cm, nepovezanih medju sobom. Na omotnom listu stoji naslov: Viaggio da Venezia a Chiozza, Pirano, Capo d'Istria, Trieste, e Fiume. Primo luglio 1788. (Put iz Mletaka u Chiozzu, Piran, Kopar, Trst i Rijeku. Prvi srpnja 1788.). Nešto niže napisana je napomena o snagama austrijske, ruske i turske vojske, koje su baš onda vodile rat. Na zadnjem listu omota su drugom rukom zapisani podaci o slikama po crkvama nekog nepoznatog grada. Putopis, koji odgovara naslovu, zaprema četiri numerirana arka. Ostalih šest araka je bez naslova. Miho Sorkočević opisuje u tom nastavku svoje putovanje iz Venecije brodom do Ankone, a odatle kolima do lječilišta Nocera u brdima Umbrije.

Pošto je opisao put od Venecije do Trsta, sa zadržavanjima u San Niccolò di Lido, Chiozzi i Piranu, i umjetnine u crkvama i palačama tih mjesta, naš putnik je 5. srpnja 1788 stigao u Trst. Dva dana kasnije putuje za Rijeku kolima preko Materije i Lipe. Usput ovaj štedljivi vlastelin bilježi razne sitne troškove i govori o veleposjedu i reformama cara Josipa II. U Rijeci se zadržao pet dana. Donosi mnogo podataka o upravi, školstvu, privredi, znamenitostima i strancima koji su se doselili u Rijeku iz raznih krajeva. Na kraju, opisuje austrijsku vojno-diplomatsku akciju na Balkanu te završava s podacima o dvojici doseljenih francuza.

Tekst je pisan talijanskim jezikom. Pisac je umetao često čitave pasuse izmedju redaka, a s druge strane je opet zaboravio napisati neke riječi, potrebne za razumijevanje.

Prevodeći ovaj putnički dnevnik upotrebio sam neke stare nazive, da bi tekst imao što vjerniji pečat vremena, u kome je nastao.

Tekst glasi:

Cesta izmedju Trsta i Rijeke ne pruža promatraču nikakvih zanimljivosti, jer je strašna, a zemljište, koje ju okružuje, najvećim je dijelom neobrađivo. Po njoj je neugodno putovati zbog stalnih uspona i nizbrdica, potrebnih, da se svladaju planine, koje dijele Istru od Kranjske i Tršćanski zaljev od Kvarnera. Izmedju Materije i Lipe, baš na najvišoj točki ceste, vidi se Podgrad, gospoština markiza Montecuccoli, koji na osnovu najnovijih dvorskih naredaba mora boraviti barem šest mjeseci godišnje na zemljama austrijske kraljevske kuće, da bi mogao uživati prihode svojih feuda. On posjeduje još jedan feud u Istri, u pazinskoj grofoviji, Savesimo (?), gradić iznad Trsta i t. d. Izabrao je za stanovanje Trst, i tu je isto tako vrijedan gost, kao što je nekoć bio valjan muž kćeri gospodje Mariete Corner, koja se pred nekoliko godina od njega rastavila ex titulo impotentiae. Zemlje ovog vlastelina se sada premjeravaju. (2) Isto se je već uradilo ili se radi i na svim

1) Miho Sorkočević (Sorgo) rodio se u Dubrovniku 25. prosinca 1739. u moćnoj vlasteoskoj obitelji. Učio je kod kuće u isusovaca i u Bolonji. Na povratku u domovinu vršio je skoro sve dužnosti u aparatu aristokratske Dubrovačke republike, ali je više volio nauku, osobito arheologiju, i lijepu književnost. Često putuje u Italiju. Krug frankofila i racionalista u Padovi i Vicenzi (Cesarotti, Fortis, Toaldo i dr.), u kom se kreće, djeluje na nj idejno. Otuda ispadi protiv dubrovačkih »tirana« u nekim pismima, otuda njegove veze s francuskim konzulom u Dubrovniku René Brùere-Desriveaux, kome daje podatke o dubrovačkoj kulturi, i put u Pariz, koji je, i poslije pada Konventa, i dalje glavni grad Revolucije u očima stranaca. U Parizu umire od kapi u noći 23. studenoga 1796. Tiskao je 1785. u Dubrovniku svoj talijanski prijevod Katulove »Ad se ipsum« i prijevod jedne engleske idile, a 1790. tri glave djela L. Tuberoni Cerve pod naslovom »De origine et incremento urbis Rhacusanae« skupa s kraćim komentarom i sastavcima Nikole Bunića, Stjepana Gradića, Didaka Pira, M. Tarcaniote, A. Fortisa i Julija Bajamontija. U kratkotrajnoj »Akademiji«, koja je održavala sjednice jedamput sedmično u njegovoj kući, čitao je mnoge sastavke nevelike vrijednosti. 1793. tiskao je u čast pokojnog F. Staya jedan »Elogio...«, a 1795. u čast R. Kunića također jedan govor. Na hrvatskom jeziku napisao je, što znamo, samo dvije pjesme i to prijevode dviju Fortisovih pjesama. Slutnje nekih učenjaka, da bi on bio autor »Pokrinokta«, prerade francuske komedije »Avocat Patelin«, ne mogu se zasad dokazati, ali svakako stoji, da se zanimao kazalištem i imao udjela u pripremanju nekih predstava.

2) Aludira na poznatu naredbu cara Josipa II., da se izmjeri sva zemlja u svrhu porezne reforme.

drugim posjedima, jer car hoće da dozna ne samo koliko zemlje imaju posjednici, već i kakve su kategorije: dobre, srednje ili loše. Ogromni su troškovi potrebni u tu svrhu. Ne zna se točno, ali se pretpostavlja, da će svi pasti na ledja posjednika, koji će, po novoj zemljišnoj knjizi, snositi i srazmjerne terete za potrebe države. Taj katastar će se svakih deset godina dotjerivati i ispravljati.

Postaje od Trsta do Rijeke slijede ovim redom: do Materije dvije, od Materije do Lipe takodjer dvije, a odatle do Rijeke ima jedna postaja i pol (puta, koji je uobičajeni razmak između dviju postaja. Ž. M.). Za svakog konja se plaća po forintu od jedne postaje do druge, dakle, oko 5,5 lira,, a kočijašu se daje za napojnicu 34 karantana, t. j. 3 lire.

K tome treba platiti za prvo pojište, nazvano »staro pojište« 2 karantana; na drugom, zvanom Bazovica, plaća se 3 karantana, a na trećem pojištu »Sveti Martin«, ako se ne varam, 15 karantana.

Rijeka (grad broji pet, a s okolinom petnaest tisuća duša) ima gubernatora i civilnog i političkog poglavara za unutrašnje i vanjske poslove. Tu dužnost vrši sad grof Szapary³⁾; uza nj su savjetnici konte Barcozzi, de Orlando e de Benzoni, riječki plemići, koji imaju dva tajnika. Jedan od njih je Madžar i zove se Stayer, a drugi je Riječanin Antonio Mordax. Odsutnog Stayera zamjenjuje vladin pripravnik grof Palfi, nećak predsjednika Ugarske komore. Registrator i ekspeditor gubernatorove kancelarije je g. Antonio Monaldi, riječki plemić.

Gradjanske i krivične stvari vodi kraljevski sudac Aleksandar Jurasović sa dva porotna suca⁴⁾ (?): Celebrinijem za političke, a Troyerom za ekonomske poslove, dva sudska prisjednika (zovu se Gaus i Sorz), predstavnikom Vinodola Marocchinijem i predstavnikom Rijeke Petracionom, dva tajnika (to su barun Benzoni i Marocchini), zamjenikom poglavara Steinbergom, pregledačem računa Poretijem i blagajnikom Paravićem, četiri pisara i t. d.

Prvostepeni odjel za trgovačke i mjembene poslove sačinjavaju predsjednik (Vaccat) i četiri prisjednika: dva stalna pravnik (Zanchi i Fragaull) i dva nestalna člana izabrana iz trgovačkog staleža (Tomašić i Ziterle). Postoji i Odjel za zdravstvo gubernijalne blagajne (kapetan Syr i nadzornik Barčić) i blagajne Kapetanije (kapetan Barčić i nadzornik Kralih). Zdravstvom upravlja lučki kapetan Josip Grlčić skupa sa potkapetanom Paykelom, nadzornikom bludilišta⁵⁾ Vernedom i pristavom g. Fortunatom Barčićem. Postoji i banka, koja daje novac (metalni Ž. M.) za novčanice i obratno. Te su banknote isplative u svim austrijskim zemljama. Glase na svote od pet do tisuću forinti.

Što se prosvjete tiče, malo šta se predaje osim osnovnih znanja. U pet godina redovi-

tož školovanja vrlo aktivnim načinom nauče djaci u normalama solidno pisati i čitati talijanski i njemački, a k tome još i aritmetiku i vjeronauk. Postoje i t. zv. latinske škole, koje daju prve osnove iz gramatike i retorike. Grad troši preko tisuću forinti za plaćanje učitelja zaposlenih u gore spomenutim školama prema sistemu bivšeg isusovca Prayera, koji se svidio Mariji Tereziji, a car ga je potvrdio.

Lijepa je riječka obala, uz koju se dižu svuda vile i lijepe kuće (najljepša je kapetana Tomašića), uporedo sa starim dijelom grada, a lijep je i novi put na more, na kome je krasna zgrada Rafinerije šećera⁶⁾. Sagradio ju je Minnini iz Trevisa, mnogo je viša i elegantnija nego prvašnja, koja je izgorjela. Ona uzdržava polovinu riječkog stanovništva, koje joj duguje skoro sve svoje slatko. Od proizvodnje šećera i trgovine ugarskim žitom rečena kompanija, u kojoj je zainteresiran car, ima tri milijuna forinti u zgradama, alatu, preradjevinama i sirovinama.

Znamenit je kameni luk na oko četvrt milje od obale. Po tradiciji je služio u staro doba kao gradska vrata. Do njega je dopiralo more, što je lako moguće, jer su vode, koje silaze s brda i odbojna snaga morskih valova nanijeli po svoj prilici mnogo zemlje i pijeska, i na taj način se proširilo kopno. Po izgledu luk je rimska gradjevina jonskih proporcija iz doba propadanja. Četvrtasto istarsko kamenje od dvije stope nije vezano cementom. Po mome mišljenju, to je prije ostatak nekog vodovoda, nego stara vrata uskočkog grada podložnog Frankopanima. Luk je visok otprilike 21 rimsku stopu, a širok 9. U okolici ima dva majdana mramora. U prvom se vadi crni mramor, a u drugom boje bijelog vina. Ovaj su otkrili isusovci u svom vinogradu i upotrebili su ga za oblaganje predvorja i oltara crkve svetog Vida. Blizu Rijeke postoji i rudnik željeza, koje se, izgleda, vadilo već u doba starih feudalaca austrijskog primorja. Bogat je prvoklasnom rudom, a čini se, da će mu vrijednost porasti pod upravom monsignora Roué, koji ga je kupio od općine malo poslije nego što je kupio rudnik grofa Battianyja u mjestu Marska vodiča u Kranjskoj, na šest sati hoda od Rijeke.

Počela su ovdje vrlo čista, osobito voda, od koje bolje nisam okusio, tako je svježja, bistra, lagana i bez mirisa, a to su, po mom mišljenju, osobine savršene vode. Doista, stanovnici su svi rumeni i dobro razvijeni te ne trpe od bolesti mjechura. (umetnuto bez prave veze: Barunica Benzoni, barunica Orlandi i njena kći, tri cure Susanni i t. d., od kojih najstarija vodi vrlo razgranjenu trgovinu svoga oca i posjeduje sva svojstva, koja bi se mogla poželjeti u najspretnijeg trgovca).

Zaposleni stranci na čast su gradu. Tu su generalica Foktern, rođjena Bono, Flammanka madame Witendel, žena direktora tvornice šećera, barunica Zanchi, rođjena barunica Ricci, kći savjetnika, koji živi u Trstu, potpukovnik Stentzdel iz regimente Latterwan, bivši adjutant maršala Laudo-

3) O ustrojstvu riječkog Gubernija vidi djelo F. Rački: Fiume gegenüber von Croatien, Zagreb 1869.

4) U originalu: giudici comunicativi sigurno griješkom mjesto giudici commutativi t. j. birani za jedan period vremena.

5) U originalu: ministro del casino.

6) U originalu: palazzo de Zucheri (kasnije tvornica duhana).

na⁽⁷⁾, učeni razvratnik barun Bonzel, trgovac Massari iz Ferrare, kapetan Brambleu i g. Rupčić iz Senja, koga bi u Mlecima zvali Zbrega, ali koji naprotiv dobro pozna pravila bontona i vrlo je nadaren. Za nj se može reći, da je po karakteru dvojniki svog rodjaka baruna Susannija, čudaka, koji u sebi udružuje dobrotu i nadarenost sa vrlo ciničnim slobodnjaštvom u djelovanju i govoru. On je dobavljač živeža za (vojsku) Njegova Veličanstva u Hrvatskoj. Ona broji, kako se čuje, 60 tisuća momaka, sakupljenih u blizini Dubice pod zapovjedništvom princa Karla Lichtenstein, Almasi⁽⁸⁾,

nasljednik gubernatora Maylanda⁽⁹⁾, promijenio je sustav riječkog gubernija; nije ni čudo, pošto je on bio pobožan i tvrdoglav. Ostali dio putopisa, kako je rečeno, odnosi se na austrijsku akciju na Balkanu.

7) Laudon Gideon Ernst (1717.—1790.), austrijski vojskovođa. Od 1788. ratuje protiv Turaka u našim zemljama (Bosanska Gradiška, Beograd).

8) Paul Almási de Zladány, gubernator Rijeke (1789.—1786.). Rački op. cit. 75.

9) Griješkom mjesto: Joseph Majláth de Szekhely, gubernator Rijeke (1776.—1783.).

ŽARKO MULJAČIĆ

NARODNA RIJEČ U RIJEČKOJ NAUTICI

Kao središte intenzivne i svestrane radinosti na obali Jadrana, bila je Rijeka oduvijek povezana sa svim morima i narodima tako, da su se u Rijeci nužno služili svim važnijim jezicima susjednih i dalekih zemalja. Tako su potreba trgovine s jedne, a postepeno nastanjivanje stranih elemenata e druge strane, prividno potisnuli autohtono stanovništvo grada, koji je ležao na hrvatskoj obali i živio od izmjene dobara sa slavenskom pozadinom.

Tudjinske političke uprave tokom vremena name-tale su strane jezike kao službene, pogotovo u pomorstvu i pomorskoj upravi, ali se ipak nije mogla ugušiti riječ naroda, koji je gradio brodove, i koji je te brodove vodio preko dalekih mora.

Medjutim se i ovdje, naročito, poslije Francuske revolucije javlja težnja za oslobodjenjem od stranog utjecaja a za sve veću upotrebu domaćeg jezika, koji time postaje nosiocem i vjesnikom novoga vremena.

Malo je nažalost dokumenata o prvim počecima ovog pokreta, pogotovo u pomorstvu, koje je uslijed svojih internacionalnih veza mnogo jače stajalo pod utjecajem stranih kultura i stranih jezika nego ostale grane riječke radinosti. Stoga su naročito važni oni spisi, koji dokazuju, da su se zarana u našem pomorstvu i našim pomorskim školama javljale težnje za nacionalnim osamostaljenjem i potpunim oslobodjenjem od stranog utjecaja.

Medju ove dokaze iz arhiva bivše Nautičke škole spada svakako spis iz god. 1850.

Ovim spisom dostavlja Inspektorat Centralne pomorske uprave u Rijeci prepis jedne okružnice admiralata u Gjenovi (Avviso ai Naviganti). U noti se stavlja ravnateljstva Nautičke škole na Rijeci do znanja, da je na ulazu u luku Gjenovu postavljeno novo svijetlo na produženom lukobranu, uz točne podatke o položaju, nadmorskoj visini i dometu, t. j. vidljivosti novoga svijetla.

Sam spis sastavljen je na talijanskom jeziku, te nosi datum 12. IX. 1850.

Na poledjini spisa nalaze se rukom pisane ove bilješke i odredbe ravnateljstva škole na hrvatskom jeziku:

»Primio dne 22. rujna 850.«

»Neka vide gg. naučitelji
dne 23. rujna 1850

D. Medanić
Ravnatelj«

»Vidio J. A. Mikoć
Pravi Naučitelj Mornarskog«

Iz ovih se kratkih bilježaka vidi, da su se tajnik, ravnatelj i nastavnik »Mornarskog«, služili u službenom saobraćaju hrvatskim jezikom i da su, bar za neke predmete, postojali hrvatski nazivi. Jednako proi-zlazi, da su takvi nazivi postojali i za pojedine činove nastavničkog osoblja.

Koji je predmet bio »Mornarski«, i kojem je činu odnosno kvalifikaciji odgovarala oznaka »Pravi Naučitelj«, moći će se ustanoviti tek na temelju drugih dokumenata iz onog vremena, ukoliko se isti pronađu.

Kako je Dr. M. Korlević iz Državnog arhiva u Rijeci ustanovio, nije spomenuti ravnatelj D. Medanić identičan s članom »Upravljajućeg Odbora Grada Rijeke« istog imena, koji se spominje u djelu F. Hauptmann-a: Rijeka (Matica Hrvatska, Zagreb 1951. str. 125). Ovaj »Upravljajući Odbor« od 22 člana postavio je banski povjerenik J. Bunjevac na mjesto ranijeg gradskog poglavarstva, koje se je opiralo banskoj vlasti. Član spomenutog vijeća Dr. V. I. Medanić bio je gremijalni savjetnik, te se prvi put spominje u zapisniku od 21. X. 1850.

Ako se uzme u obzir, da je carska odluka o priznanju hrvatskog jezika kao službenog jezika izdana tek nekoliko mjeseci ranije, i to 7. IV. 1850. (F. Hauptmann str. 131.), proizlazi, da se u konkretnom slučaju radi o jednom od najranijih dokaza upotrebe hrvatskog službenog jezika u pomorskom školstvu u Rijeci.

Prof. VLADIMIR GLUMAC

OSVRTI

NEKE NAPOMENE UZ „ZAPISE O GROHOVCU“

U prvom broju »Riječke revije« objavljen je (str 19—22) rad »Zapisi o Grohovcu«. To je, u stvari, sažet izvod iz predavanja s naslovom »Zapisi o Grohovcu i Rijeci njegovog doba«, koje je Z. Tomić održao nešto prije u riječkom Narodnom sveučilištu. Kako, pak, materijal iznijet u predavanju ostaje, neobjelodanjen, na neki način »između četiri zida«, nedostupan javnosti, dosta će biti ovdje osvrnuti se samo na izvod iz predavanja objavljen u reviji. To je, uostalom, i potrebno, jer bi ono što je netočno, a ostavljeno bez odgovora i bez ispravka, moglo, možda, poslužiti kao materijal za daljnje pogrešno prikazivanje i samog Grohovca i ljudi i prilika u Rijeci onog doba uopće, pa — što bi bilo najgore — i kao podloga, kao dokumentacija i opravdanje (uzeti iz »Riječke revije« pokrenute sa sasvim suprotnim zadacima!) neprijateljskih tendencija prema Rijeci, koje još uvijek postoje i postojat će i dalje.

Polazeći u ovom osvrtu sa tog, jedino pravilnog, gledišta nije za nas, danas, od bitne važnosti lik čovjeka, Ivana Grohovca Riječanina, i njegovo značenje, njegova veća ili manja vrijednost, u odredjenom razdoblju života Rijeke, neko baš prikaz života Rijeke, njenih ljudi i prilika u njoj u ono doba kako su oni dati u zapisima, a kakvi su, nasuprot tome, ustvari, bili.

I u samim zapisima, kad se pomnije pročitaju i analiziraju, ostat će, osim bujice golih riječi, od lika Ivana Grohovca, kako je u njima dat, vrlo malo od onoga, što bi njegovu pojavu u riječkoj historiji »uzdiglo u njenu nadvremenost«. Pogotovo kad se Grohovac uspoređi, kao što je to u zapisima učinjeno, bezrazložno i neumjesno, a na štetu samoga Grohovca, sa zaista velikim likom Frana Supila.

Podjimo redom: »Zbog borbe koju je vodio na velikom planu — kaže se u zapisima — u Supilovom radu u Rijeci bila bi se osjetila i jedna praznina, da je nije upravo sretno popunio Ivo Grohovac«. A samo par redaka dalje nastavlja se: »Boreći se u Rijeci, prvi na širokom, drugi na lokalnom planu, Supilo i Grohovac borili su se jedno vrijeme odvojeno i zasebno, dopunjujući se bez štete po opće interese«. U prvoj od ovih rečenica se sasvim neosnovano, proizvoljno, tvrdi, da je u Supilovom radu u Rijeci postojala praznina, i to na lokalnom, riječkom, planu. Drušim riječima, Supilo, zauzet radom na velikom planu, nije lokalnim riječkim prilikama i pitanjima obraćao pažnju i brigu. To nipošto ne stoji. Supilo je, i uz taj svoj rad »na velikom planu«, našao i volje i vremena da se bavi i riječkim pitanjima i prilikama. O tome

svjedoče svi brojevi, iz dana u dan, njegova »Riječkog Novog lista« kroz punih petnaest godina njegova izlaženja. Pisac zapisa se mogao u to uvjeriti listajući makar i površno kompleks »Riječkog Novog lista« u Naučnoj biblioteci u Rijeci. Osim toga, nama, starijoj generaciji, poznato je i iz užeg Supilova kruga i po tvrdjenjima riječkih autonomaša oko Zanelle, da je Supilo nakon Riječke rezolucije i politike novog kursa u Hrvatskoj nudio riječkim autonomašima sporazum i suradnju u ime riječkih Hrvata protiv Talijana i Mađara i da je taj sporazum i suradnju vođa autonomaša Zanelle bio i prihvatio, ali su ga njegovi ljudi odbili. Drugo nešto na tom planu u ono doba, uslijed izvjesne razroznosti u našim redovima — koju je, uz ostale, i Grohovac još i povećao — nije se ni dalo učiniti. U nacionalnoj borbi u Rijeci onog doba, koja je iz godinu u godinu postajala sve oštrija, ali i sve uspješnija, prednjačili su i Supilo i njegov list i njegov širi i uži krug u svakom pitanju.

Gdje je u to doba bio i što je radio i učinio Grohovac, u zapisima se pobliže, konkretnije, ne govori. On je, prema zapisima, »napadao«, »udarao smjelo po neprijateljima, ali i po svojima, ako su služili samo sebi ili neprijatelju«, »kritikovao i ljude i ustanove«, suradnjivao u kapucinskim »Riječkim novinama«, zatim kratko vrijeme bio vanjski suradnik u Supilovu »Riječkom Novom listu«, gdje mu, prema neobrazložnom tvrdjenju ili, bolje, domišljanju, pisca zapisa, »sve izgleda previsoko i preširko, a o Rijeci i njenim nevoljama sve premalo«, a onda, »u svom«, kako se kaže u zapisima, »Riječkom glasniku«, i, napokon, poslije svega, ponovo, kao interni suradnik, u Supilovu »Riječkom Novom listu«. Osim suradnje u novinama Grohovac se, prema zapisima, bavio i pisanjem pjesama, kojih je izdao tri knjige. Pisac zapisa, međutim, i sam negativno ocjenjuje te pjesme i kaže, da Grohovac »uopće nije imao ambiciju književnika«, »nekog naročitog književnog znanja« i »rutine« i sve su mu pjesme »samo improvizacija«.

To bi, eto, bilo sve što se stvarno navodi iz rada, kojim je Grohovac, prema zapisima, »sretno popunio prazninu u Supilovu radu u Rijeci« i čime se »naročito visoko uzdigao« kao jedan od »dvojice lucidnih samouka. Frana i Jovanina«, kako se u zapisima neozbiljno i neumjesno naziva Supila odnosno Grohovca. Da bi se, pak, pravilno ocijenilo, koliko je Grohovčeva riječ »davala masama podstreka da ustraju u borbi protiv odnarodjivanja i otimanja« i da »spriječava i spriječi odnarodjivanje našeg življa u Rijeci,

koje je već bilo poprimilo skoro katastrofalne srazmjere, dosta će biti napomenuti, da se je tjednika »Riječkog glasnika«, u kojem je Grohovac suradnjivao i koji je glavni njegov rad na tom polju, u vrijeme, kada je Rijeka (prema popisu od 1910. g.) imala 43.000 stanovnika, prodavalo u Rijeci svega 1.000 primjeraka, ma da se je prodavao po dva filira, i da je brzo i prestao izlaziti.

U drugoj od naprijed citiranih rečenica zapisa kaže se, da su se »Supilo i Grohovac borili jedno vrijeme odvojeno i zasebno dopunjujući se bez štete po opće interese«. Na drugom opet mjestu tvrdi se, da »to nije bilo samo pusto cijepanje snaga« nego »neophodna pučka potreba« da bi se spriječilo odnarođivanje naših ljudi u Rijeci. Kako je to bilo ustvari? Evo:

U periodu od 1900. do 1914. g., koji se prikazuje u zapisima prilično pobrkano, nejasno i nesigurno, te se je teško u tome pravo snaći, novinarski rad Grohovčev obuhvata razdoblje od njegova povratka u Rijeku pa do smrti, to jest od 1908. do 1914. Grohovac, kaže se u zapisima, »radi bez predaha, piše i bori se«. Ne čini to, kako bi se očekivalo, u Supilovu »Riječkom Novom listu«, koji tu izlezi već od 1901. g. i koji je u doba Grohovčeva povratka glavna naša novina ne samo u Rijeci nego i za čitavu Hrvatsku i još i dalje. On, prema zapisima, ulazi u kapucinske »Riječke novine«, organ riječkih klerikalaca, koji su, združeni sa frankovcima, pokušavali »da usklade hrvatsvo sa rimskom crkvom«. Taj rad, međutim, »ovaj mil i bistri narodnjak« nakon nekog vremena napušta »spoznavši, da se na toj liniji sipa samo iz šuplje u prazno«. Tek tada suradjuje, prema zapisima, kao vanjski suradnik u Supilovu listu, ali, budući da mu tu »izgleda sve previsoko i preširoko, a o Rijeci i njenim nevoljama sve premalo«, prestaje i s tim. »Tada okuplja oko sebe — kaže se u zapisima — nekoliko čestitih narodnjaka« radi pokretanja »svoje« »Riječkog glasnika«. Ti »čestiti narodnjaci« i osnivači »Riječkog glasnika« su, prema zapisima, osim Grohovca, August Bujan, Ivan Petrić, Ante Kalanj i još neki. Ne znam, da li je piscu zapisa poznato, da su, osim Grohovca, pop Bujan, koji je u toj grupi bio najaktivniji, Kalanj, a kasnije i Petrić, bili frankovci i to upravo najzadrtiji frankovci. U Rijeci su to tada svi znali. Oni su kao takvi protiv tada zaista naprednih hrvatskih gradjanskih ljudi na Hrvatskom Primorju, uključujući tu i Rijeku, oko Supila i Barčića, istupali i u tada važnim saborskim izborima u Bakarskom kotaru. A da su upravo oni, a ne Grohovac, bili pokretači »Riječkog glasnika« i da su oni privukli u svoje kolo Grohovca a ne on njih »okupio oko sebe«, tvrde i danas još živi učesnici iz te grupe hrvatskih pravaša u Rijeci. To dokazuje još i to, što Grohovac nije imao sredstava za pokretanje i izdržavanje lista i što je u tom listu imao sasvim sporednu ulogu suradnika. A zatim i ovo:

U zapisima (u predavanju) navodi se, pored ostalog, da su tada u Rijeku često dolazili iz Zagreba i sa Grohovcem se dopisivali, osim Matoša, Milan Ogrizović i Zvonimir Vukelić, a ovi su, što se u zapisima ne spominje, bili tada tajnici Frankova krila Hrvatske stranke prava. Kada se zna, da su baš hrvatski klerikalci i frankovci, kao i bečka kamarila, Supila smatrali svojim najvećim i najopasnijim protivnikom, što je on, ustvari, i bio još od vremena kada je dra. Antu Starčevića nastojao odvojiti od dra. Josipa Franka, a i kasnije sve do njegove smrti, kada se, dalje, zna, da su riječki frankovci i klerikalci vodili bijesnu hajku na Supila i njegov »Novi list« i stalno ga napadali i u »Riječkim novinama« i u »Riječkom glasniku«, i kada se također zna, da se tom krusu jedno vrijeme bio nametnuo i Ivan Andrović-Veljača, a da je upravo iz Rijeke (Pjerotić) potekao najinferniji napad na Supila u »Hrvatskom pravu«, a da su protiv Supila upravo u to doba priredjene žestoke demonstracije i gotovo i tvorni napad frankovaca u

Zagrebu prigodom prvoga njegova posjeta Zagrebu nakon Riječke rezolucije i afirmacije politike novog kursa i Hrvatsko-srpske koalicije, kojima je ona začetak, ne će biti teško otkriti, kakav je bio pravi cilj čestog dolaženja u Rijeku spomenutih tajnika Frankove stranke, a ni osporiti svaki njihov utjecaj preko čistih frankovaca (papa Bujana, Kalanja, Grohovca i Petrića) na grupu pravaša oko »Riječkog glasnika«. Poblži i pouzdano utvrditi, kakav je i kolik, da li svijesno ili nesvijesno, udio u tome imao Grohovac, danas je teško zbog nepostojanja kompleta »Riječkog glasnika«. Ali zato se ipak ne mogu stvarati i prihvatiti samovoljne i neosnovane konstrukcije kakvih ima u ovim zapisima. A pored očuvanih podataka u štampi onog vremena o svemu navedenom ima još i živih svjedoka suvremenika i ovdje u Rijeci i u Zagrebu (u Zagrebu, osim drugih, još živi bivši stalni suradnici »Riječkog Novog lista« i »Riječkih novina«, a ima o tom podataka i u raznim knjigama (J. Horvata, J. Iblera, dra. M. Radoševića, Supilovi članci sakupljeni i izdani u zasebnoj knjizi »Politika u Hrvatskoj« i dr.) o političkim prilikama i ljudima onog doba.

Sve to, međutim, taj prikaz lika Ivana Grohovca u zapisima kao i njegov, ovakav ili onakav, stvarni udio u riječkom zbivanju onog doba, za nas danas i nije od tolike važnosti. Za nas, i za »Riječku reviju«, mnogo je važnije ono, što se u zapisima, u mnogome pogrešno, iznosi kao historijski materijal o ljudima i prilikama u Rijeci u ono doba uopće i zbog čega najviše i treba osvrnuti se na to i to baš u »Riječkoj reviji«.

»Hrvatsko gradjansko društvo u gradu — kaže se na prvim stranama zapisa — nije bilo doraslo da se hvata u koštac sa nadilućim jatima političkih gavrana. Narod je bio goloruk. On se branio kako je znao i umio. Iz svojih njedara, kao iz vrela, neprestano je isticao borce, među kojima se za vrijeme tih teških godina naročito visoko uzdiglo dvojica lucidnih samouka, Frane i Jovanin«. Već kad se samo površno zagleda u ovo mjesto i kad se zna, da jedan od ove dvojice lucidnih samouka, Supilo, nije ni izišao »iz njedara« ni »golorukog riječkog naroda« ni »hrvatskog gradjanskog društva u Rijeci«, jer nije ni bio iz ovog grada i kraja, nego iz Dalmacije, iz dubrovačkih Konavala, a ni inače se, prema zapisima, za Rijeku, za riječko pitanje i riječki narod nije osobito brinuo, pa bi, prema tome, i od ove dvojice boraca »iz njedara riječkog naroda« ostao samo jedan, Grohovac, a i on, jadan, kako se nešto dalje u zapisima kaže, lično nije bio svijestan, koliko je u to gluho vrijeme bio značajan, uočit će se sva šupljina ovih golih riječi, prema kojima »u to gluho vrijeme« nije u Rijeci ni bilo nekog pravog narodnog borca ni u »hrvatskom gradjanskom društvu« ni u »golorukom narodu«. A svi mi stariji ovdje znamo, da nije bilo tako.

Nešto dalje kaže se u zapisima, da je »u ovo gluho vrijeme« »odnarođivanje našeg življa u Rijeci već bilo poprimilo skoro katastrofalne razmjere«, a onda se, pri kraju, daje ovakva završna i oštro ocitana slika o tadanjim ljudima i prilikama u, i tada našem, gradu Rijeci: »Čestiti narodnjak Ivo Grohovac Riječanin, upoznavši osim niskosti neprijatelja dobro i temeljito i niskost vlastitih gradjanskih krugova u Rijeci, njihovu rpsku zavisnost od razvijenijih klasnih uzora, upoznavši skroz naskroz sva ta lakoma lica, prozreo i prezreo ih je i došao konačno do zaključka, do koga je neminovno i morao doći, da o nekom bratstvu i jedinstvu (!) naroda u Rijeci, o uklanjanju ili ublažavanju eksploatacije čovjeka po čovjeku, u čitavom tom trulom društvu i trulom porretku uopće nije moglo biti ni govora«. I, pošto je naveo takvo »lice i naličje stvarnosti« oko Grohovca u Rijeci onog doba, pisac zapisa završava, da je »u tom mučnom vremenskom periodu u Rijeci zaista sve bilo skrenulo s glavnih putova historijskog progresa«.

A tako nije bilo. Pisac »Zapisa o Grohovcu« mogao se, da je htio, u to uvjeriti prelistavajući samo

malo pažljivije komplet Supilova »Riječkog Novog lista« (da o drugim vrelima i ne govorim), koji je kroz čitav taj period od petnaest godina iz dana u dan donosio stvarnu sliku života Rijeke.

U doista teškom, pa i mučnom i žalosnom, životu Rijeke upravo razdoblje od 1900. do 1914. g. obuhvaćeno zapisima o Grohovcu, i, naročito, drugi njegov dio od 1908. do 1914., to jest do početka Prvog svjetskog rata, mnogo je vedrije i borbenije i, po nesumnjivim uspjesima i tadašnjim perspektivama u toj borbi, svjetlije od dotadanjeg. Nešto slično bilo je u to doba i u susjednoj Istri. Nema sumnje, da je i tamo i tu to, dobrim dijelom, odraz (da drugo ovdje ne navodim) i općih tadašnjih prilika u Hrvatskoj nastalih znamenitom 1903. godinom, novim vidicima otvorenim snažnim narodnim pokretom te odlučnim zbacivanjem pogubne madjaronštine i zaustavljanjem madjarizacije, snažnim suzbijanjem sterilne frankovštine i otrovnog pritiska klerikalizma. Novi život, koji je te i kasnijih godina počeo snažnije pulzirati u svim hrvatskim krajevima i na političkom i na ekonomskom i na kulturno-prosvjetnom području, nova snaga i probudjeno samopouzdanje naroda, blagotvorno su se odrazili i na prilikama i u životu Rijeke. Dolazak i rad nove, naprednije, dalekovidnije i borbenije, generacije osjetio se i u Rijeci, ma da to još, i ovdje kao i drugdje, ni izdaleka nije bilo ono, što je neposredno prethodilo i zatim i elementarnom snagom izbilo u Narodnooslobodilačkoj borbi i njenim tekovinama, a što se često, pa i u ovim zapisima, sa sadašnjih tekovina i vidika, traži već u prvom i početkom drugog decenija 20. stoljeća i drugdje i u Rijeci. Ovo današnje bilo je u ono vrijeme i u Rijeci još nedođedno. Ali je iz temelja pogrešno golo tvrdjenje u ovim zapisima, da se u Rijeci tada nije išlo naprijed prema ovom današnjem, da »se je zaista bilo skrenulo s glavnih putova historijskog progresas«. Naprijed se išlo, jer je bilo težnje za napretkom, jer je bilo borbenosti i borbe i uspjeha u toj borbi. Da poticaj napretku u tom pravcu u Rijeci nije mogao doći i da nije ni došao, u prvom redu i uglavnom, iz franko-klerikalskog kruga, kojemu su pripadali i Grohovac i štampa u kojoj je on sudjelovao, to ne treba tek dokazivati, ma da se ne može reći, da nastojanja u tom pravcu u izvjesnoj mjeri nije bilo i s te strane. Napredovanje, do kojeg je na svim područjima došlo, poticalo je i ostvarilo se u prvom redu nastojanjem tom krugu protivnih ljudi i tendencija.

Dokazivati, danas, da su u centru tog napredovanja u Rijeci ostvarenog, kako je spomenuto, uglavnom, pod utjecajem promjena općeg stanja u Hrvatskoj, bili i jednu od glavnih uloga odigrali Frano Supilo, njegov list, njegov uži i širi krug i, osobito, mlada generacija, omladina, na koju je on najviše apelirao i najjače utjecao, bilo bi izlišno. A upravo je smiješno pokušavati to poricati i silom tražiti pokretanje napretka ondje, gdje ga nije moglo biti i nije ni bilo.

Nije ovdje mjesto da se pobliže iznose pojedinosti tog rada u Rijeci. Bit će dosta navesti neke rezultate tog nastojanja, neke vidljive, i danas već dosta poznate, uspjehe te borbe.

U velikom narodnom pokretu u Hrvatskoj, koji je izbio 1903. i koji je završen protjerivanjem zločasnog bana Khuena Hedervarya i zaustavljanjem madjarizacije, snažno je sudjelovao i narod uokolo Rijeke, osobito narod Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara. To je moralo odjeknuti, i odjeknulo je, i u Rijeci. Rijeci je čak pripala u tom narodnom pokretu i posebna, u ono doba vrlo važna, uloga: ona je postala centar, iz kojeg se, pod vodstvom Frana Supila, Milana Marjanovića i drugih, obavještavala Evropa o događajima u Hrvatskoj. U njoj su se sastajali, prolazeći kroz nju iz Dalmacije i Istre u Zagreb i Beč, najistaknutiji narodni ljudi i dogovarali se o zajedničkim akcijama. Razumljivo je, dakle, da je sve to moralo pozitivno djelovati i na riječke Hrvate, sve

od reda, i inteligenciju, i »građansko društvo« i »gorlorki narod«, trgnuli ih iz dotadanje letargije, iz mrtvila, i potaknuti na akciju, na borbu. Odjeci i plodovi tog impulsa osjećali su se kroz čitav taj period.

Na novi duh u Rijeci utjecala je takodjer snažno i Riječka rezolucija donijeta u Narodnoj čitaonici riječkoj 1905. g. i nova politička akcija otpočeta njom u Hrvatskoj. Probudjena borbenost naroda pojačana je kasnije, 1907. i 1908., borbom, koja je planula s Madjarima ponovo uprežnutim u politička kola dualističke bečke kamarile, i upravo iz Rijeke, preko Supila i njegova »Riječkog Novog lista«, davan je neprekidno novi poticaj u toj borbi. Sve se to protegnulo i u kasnije vrijeme i snažno manifestiralo iz godine u godinu kroz razne akcije.

Naše ekonomske pozicije u Rijeci vanredno su ojačale upravo u tom periodu, što je takodjer povoljno utjecalo na budjenje i jačanje nacionalne svijesti i samopouzdanja. Znatno je pojačan društveni rad i život osobito pridolaskom nove, naprednije i borbenije, generacije, omladine, one zadoljene nacionalno-revolucionarnim duhom, koja se okupljala oko Supila i njegova lista i ušla u rad i u širokim narodnim redovima. Ma da se društvu, koje se okupljalo u Narodnoj čitaonici, i s pravom, prigovara oportunistizam i odvajanje od širokih narodnih redova, tom društvu se ne može poricati nacionalna svijest i patriotizam i pomaganje u narodnom radu ma da i ne javno i ne bučno. Dobrim dijelom baš iz tog društva potekao je poziv Supilu da dodje na Sušak i u Rijeku, nabavljena mu je tiskara, kupljena je zgrada za Narodnu čitaonicu, u kojoj se odvija u znatnoj mjeri tadašnji društveni život. Iz tog »hrvatskog građanskog društva« u Rijeci, kako se ono s očitim omalovažavanjem naziva u ovim zapisima, formirala se i »Akademija« povezana tijesno sa Supilom sa šezdesetak intelektualaca i privrednika, koji nisu »vodili akademske rasprave«, kako tvrdi pisac ovih zapisa, nego su živo, mekar i izolirano i nevidljivo, sudjelovali u narodnom radu i osiguravali za to potrebna financijska sredstva. Iz tih redova došao je i poticaj za osnivanje društva »Ljudevit Gaj« za izgradnju hrvatske škole u Rijeci, a kad od toga nije moglo doći, upravo otud su, u najvećoj mjeri, dolazila sredstva za pomaganje roditelja djece koja su polazila hrvatske škole, osnovne i srednje, na Sušaku. To je društvo poslalo i izdržavalo u Srbiji i Crnoj Gori dva liječnika (dra. Frana Bakarčića i pok. dr. Huga Fabijanića) u Balkanskom ratu za oslobođenje 1912. g. A ne smije se gubiti iz vida, da su, pored tih, postojala i druga društva (»Mladost«, »Sloga« i nekoliko društava i organizacija omladinskih) dok su mnogi riječki Hrvati (i Srbi i Slovenci) sudjelovali i u društvenom životu Sušaka i Trsat.

Taj novi duh manifestirao se u raznim akcijama: u snažnoj akciji u izborima za Okružnu blagajnu riječku 1912. i 1913. g., koja je tako presenetila i zaprepastila i riječke iredentiste i njihove madjarske saveznike, da su morali izbore poništiti: u uspješnoj akciji 1913. g. protiv odcjepljenja, iz političkih, iredentističkih, razloga, Rijeke od Senjske biskupije, koja akcija se je proširila i u čitavoj Hrvatskoj, tako da je Vatikan morao ustuknuti i odgoditi već donijetu odluku dogovorenu sa vladama u Beču i Pešti; u snažnim protestima protiv madjarskog zakona o eksproprijaciji morske obale; u velikom manifestacionom izletu omladine u Zagreb na sam dan atentata u Sarajevu 1914. g., i t. d.

Sve je to na jačanje narodne svijesti toliko utjecalo, da je upravo »u to gluho vrijeme«, kako se to razdoblje naziva u ovim zapisima, ako i ne još posve obustavljeno, a ono snažno zakočeno odnarodjivanje, koje je doista bilo »poprimilo katastrofalne razmjere«, ali ne u ovom periodu, kako se tvrdi u zapisima, nego u posljednjem deceniju 19. i prvih nekoliko godina 20. stoljeća. To, pored ostalog, dokazuje i to, što je sušačku gimnaziju 1909./10. i 1910./11. g. od nešto pre-

ko 300 djaka polazilo 60 do 70 djaka kojih roditelji su živjeli u Rijeci, a da je 1910./11. g. od 25 maturanata te gimnazije 6 bilo iz Rijeke.

Samo ovih nekoliko podataka dovoljno je da se utvrdi, da su ljudi i prilike u Rijeci onog doba bili iz temelja drukčiji od onoga kako su ocrtani u završnim pasusima zapisa o Grohovcu, koji su naprijed citirani, i da u tom, iako još uvijek »mučnom vremenskom periodu u Rijeci« »sve nije bilo skrenulo s glavnih putova historijskog progresa«, kako se to u njima tvrdi.

Da li je, pak, to ostvareno sa ili bez i mimo Gro-

hovca i njegova kruga i da li su i koliko i on i oni u tom sudjelovali, to, danas, zaista nije od bitne važnosti. Zato i nije bilo nikakve potrebe dirati u Grob na Drenovi i lik Ivana Grohovca Riječanina, doista čestitog čovjeka, dobrog, poletnog i zaslužnog narodnjaka (bez obzira na njegovu užu okolinu i političke posljedice i akcije), stavljati u toku riječke historije u sredinu tako iskonstruiranu, da bi on u njoj izgledao onim što nije bio, iz nje visoko stršio i »uzdizao se u njenu nadvremenost«.

KAZIMIR VIDAS

INTERVJU S KOPISTIMA U DRAGUĆU

Draguč, 10. X. 1952.

Pješke smo se morali popeti na ta istarska brda (9 km od najbliže željezničke stanice) da posjetimo kopiste u Draguču, u onoj gluhoj i beskrajno slikovitoj osami, koju zaobilaze automobili i ne uznemiruju turistički pohodi — u tom zatvorenom i nepristupačnom istarskom Tibetu.

»Ovdje smo već mjesec dana odcijepljeni od grada, od svijeta. Živimo dane kao u nekom malom srednjevjekovnom kaštelu. Ni vijesti od kuće ne stižu k nama brže nego u doba dilažanse. Ali treba se uživjeti u jedan ritam života koji je gradskom čovjeku u prvi čas stran. Ipak zadovoljni smo: ovaj simpatičan i gostoljubiv istarski svijet učinio nam je boravak vrlo prijatnim«.

— Niste poznavali Istru od prije?

»Ne. Ni jedan od nas trojice nije nikada prije bio u Istri. Stoga su i naši dojmovi potpuno novi i svježiji: sjajni dojmovi i o pejzažu i o historijskoj fizionomiji zemlje i o ljudima. O ljudima nadasve! Zanimiva je to i nepoznata zemlja. I nije nam žao što nas je posao vezao ovako dugo u njoj. Upoznati, doživjeti sve to najednom, isto je što i zavoljeti je patriotski«.

Oči, zablještene svjetlom u velikom, rastvorenom pejzažu dragučke okolice, moraju se najprije priviknuti na hladovinu i gotovo polumrak male kapele sv. Roka u kojoj rade po vas dan tri hrvatska slikara. U miniaturnom crkvenom prostoru, koji je manji od gradjanske sobe, manji od teretnog vagona, stisla se njih trojica uz nekoliko velikih napetih platna, uz palete, kistove, boce, stolice i jedan beskraj posuda s bojama u prahu.

— Kako uopće tu možete raditi?

»Teški su tu tehnički uvjeti rada. Vidite i sami: uski prostor, oskudni izvor svjetla s ovim minimalnim otvorima prozorčića, a uz to smo vezani i uz atmosferske prilike. Radimo samo po suncu. Kad su kiše i južovine s naoblačenim nebom, ovaj se prostor toliko zamračuje da je onemoćućen svaki posao. To su gotovo uvijek neizostavne muke terenskog rada kopiste«.

Najstarijem od trojice, prof. Željku Hegedušiću nije prvi puta da ulazi u posao ove vrsti. Kopirao je mnogo, naročito prilikom priprema za veliku Izložbu srednjevjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije u Parizu i Zagrebu. Njegova dosadašnja iskustva koriste i mlađoj dvojici, akademskim slikarima Hajrudinu Kujundžiću i Ivi Kalini koji kopiraju prvi put. Oni specijaliziraju u majstorskoj radionici akademika, majstora Krste Hegedušića te se žele posvetiti fresko-slikarstvu, pa im i ovaj rad u Draguču služi kao praksa i studij.

»Dakako — veli prof. Željko Hegedušić — potrebno je da svaki kopista u neke tehničke savjete, prođe sam porodjajne muke«.

Iz polumraka male kapele, iza ledja trojice slikara, iznad platna i pribora sa svih stijena uokolo i iznad nas vibriraju boje i oblici, koje je prije četiri stoljeća izveo kist starog istarskog slikara, *meštra Antona s Padova*.

— Recite nam na koji način kopirate ove slikarije sa zida na vaša platna?

»Osnovne obrise, zbog točnosti dimenzija, prenosimo prozirnim papirom sa originala na preparirano platno. To je mehanički posao. No sve detalje i konačni crtež dovršava promatranje i slobodna ruka. Ali reći ćemo vam radije, na koji način *ne kopiramo*. Gledali smo iskusne francuske kopiste kad su radili za našu Srednjevjekovnu izložbu. To su rutineri, radili su izvanredno brzo, jednim spretno organiziranim radom. Na istoj kopiji jedan je prenosio crtež, drugi odmah iza njega slikao, treći se specijalizirao samo za dovršavanje nekih detalja, četvrti je markirao pukotine i oštećenja. Bila je to jedna prava produkcija »na vrpce«, no jedan način koji ne bismo mogli prihvatiti zbog njegova posve hladnog odnosa prema umjetnini«.

— Da li je po vašem mišljenju kopija u stvari faksimile originala?

»Nije, jer se faksimile može postići samo mehaničkim putem. Kopija je reprodukcija likovnog doživljaja i rezultat opservacija onog umjetnika koji kopira. Ako jedan te isti original kopiraju dvojica, uvijek ćete moći raspoznati kopiju jednog od kopije drugog. Umjetnik i kada kopira nije i ne može biti mašina. Pogledajte konačno i naše nedovršene kopije na kojima su prozirnim papirom preneseni obrisi likova, a zatim im je slobodnom rukom izvučen crtež. I u tom crtežu — gdje se je svatko od nas maksimalno trudio da bude što vjerniji originalu — vi ćete lako razlučiti tri individualne ruke. Nema toga na svijetu tko bi mogao doslovce »kopirati« tj. ponoviti original. Taj bi morao postati onim, koji je izradio sam original. U stvari kad kopiramo mi bilježimo svoje dojmove. Ono što se je odrazilo kroz mašinu naše individualne svijesti. Uzmite za primjer samo ovo: odnos između nekoliko boja ja ću pročitati sasvim drugačije nego moj kolega X ili moj kolega Y. Kopija vam nije ništa drugo nego likovna interpretacija originala. U svakom slučaju smatramo da je kopiranje stvaralački rad«.

— Što mislite da je za dobrog kopistu osnovno potrebno?

»Iako je jedna stara umjetnina, na kojoj leže stoljeća, produkt stvaralačkog rada starog majstora i stvaralačkog djelovanja vremena, kopista mora najprije da, apstrahirajući od vremenskih oštećenja, osjeti i

Željko Hegedušić: Draguč

doživi crtež i boju originala. On se mora saživjeti s ličnošću autorovom. On to nikada ne će postići ako kopira mehanički i izolirano malu partiju po partiju. ako zarez po zarez prenosi neku liniju, koja je nekada slobodno potekla kao logična i živa cjelina. On mora poput grafologa da udje u sam umjetnički rukopis starog majstora. I upravo taj slobodni rukopis treba da živi i na kopiji».

— Kopiranje, prema tome, nameće priličnu disciplinu i subordiniranje vaše umjetničke ličnosti intencijama originala?

»Sigurno je, da kopiranje postavlja svoje granice i uvjete. Već je osnovno to, da kopista mora zauzeti strogo naturalistički stav, da točno opservira i da se podređuje».

— Sva trojica ste kreativni slikari. Kako vas intimno može kroz punih mjesec dana zadovoljavati rad u kojem nemate potpuno slobodne ruke?

»Vjerovatno to čovjek ne bi mogao izvesti da slikarije nisu na nj učinile vanredan dojam. Taj dojam osposobljuje umjetnika da se tudjem djelu podredi. Osim toga svi imamo afinitet prema zidnom slikarstvu kao vrsti. Kanimo se baviti freskama. Neposredno poslije ovog rada čeka nas put u Italiju, pa će nam sva dnevna iskustva, zapažanja i zaključci s ovog rada u Draguču služiti kao komparacije za ono što ćemo vidjeti i naučiti u Italiji».

— Što vas kao slikare najviše privlači na ovim djelima meštra Antona s Padove?

»Teško se je izraziti, jer je taj doživljaj kompleksan. Sigurno je da nas tu dira i osjećaj vremena, stoljeća, koja su na ove slikarije navukla patinu. Ali evo — veli prof. Hegedušić — uzmimo ovo Poklonstvo kraljeva. Mene privlači vanredno bogati kolorit, upravo pijanstvo boja duž ove scene».

»Mene takodjer — veli akad. slikar Kujundžić — rafinirana kompozicija tih boja i tonova. Upravo je čudesno što je taj stari provincijalni majstor uspio postići i s ograničenom paletom, s ovih par okera i pečenih zemlja i s ljubičastom, a uz odsustvo moćne boje, umjesto koje se služio crnom i bijelom».

»Meštra Antona — veli akad. slikar Kalina — može se svrstati u red provincijalnih primitivaca. To je točno. Ali nitko tako kao onaj tko dan na dan ima prilike da stoji pred njegovim djelom neće osjetiti kako na svakom detalju taj majstor neprestano iznena-

djuje. Što vam znači izraz primitivac, ako osjetite da se taj poluškolovani obrtnik, koji doduše ne zna raditi po akademskoj šabloni, upušta u tako slobodne kompozicije, koje vas svojom svježinom i invencijom oduševljavaju i koji u svom slobodnom crtežu znade kreirati nevjerovatnom elegancijom i ljepotom. Pogledajte samo neke detalje: pojedine ruke na njegovim figurama ili — evo tamo na Poklonstvu kraljeva — onu sjajnu igru linija na nogama mladih dvorjanika. Točnije bi bilo da ga nazovemo naivnim nego primitivnim. On likovno priča svoju priču prostodušno kao dijete, on se igra spontano, neopterećen nekom problematikom. Njega ne muče pitanja perspektive: njegova kuliserija arhitekture neira prostor u dubinu, njegovi likovi lebde kao marionete iznad tla, a onaj konj na Poklonstvu kraljeva igra u zraku. Ali taj konj — iako u nevještom skraćanju — taj konj je živ i tu je: on je potreban meštru Antonu da bi ova dječja priča bila do kraja ispričovijedana».

»Drag nam je i bliz taj majstor — veli prof. Hegedušić — po svojoj dekorativnosti, po svojoj plošnoj koncepciji. Sve se njegove slikarije pričinjaju kao gobleni. Ni gdje te slike — ni iluzijom perspektivne dubine niti kompozicijom boja — optički ne buše zid nego respektiraju njegovu plošninu».

»Iznenadjuje nas na tim slikarijama — nastavlja akad. slikar Kujundžić — ovaj intenzivni sjaj boja. Gledajte i u ovom polumraku te boje zrače, one isijavaju. Taj sjaj može se postići samo u tehnici zidnog slikarstva pa vjerujte, da nam je i kod kopiranja jednom drugom tehnikom (tj. temperom na platnu) bilo najteže postići upravo taj sjaj što ga ima boja na zidu».

— Što mislite, kad se ove kopije jednog dana pojave na Istarskoj izložbi, kako će na njih publika reagirati?

»Dozvolite: publika, to je jako širok pojam. No za umjetničku publiku bit će to otkriće. Po boji, po kompoziciji, po stilu Budite uvjereni da će ove stvari promijeniti sasvim sudove i pojmove o blatu naše umjetničke prošlosti što leži sakriveno u zabitama naših provincija. Drugačije će se početi vrednovati ono što je naše. Bit će to neobično, vrlo neobično. Bit će to otkrivenje jednog malog nepoznatog svijeta. Sudi-mo to već po nama samima, koji — konačno — u ovoj kapeli u Draguču svaki dan stojimo — i kao publika...».

PET GODINA KULTURNO-PROSVJETNE DJELATNOSTI DRUŠTVA PRIMORACA I ISTRANA U ZAGREBU

Društvo Primoraca i Istrana u Zagrebu postoji već preko pet godina. Osnovano u proljeću godine 1947. fuzijom bivšeg Društva hrvatskih Primoraca (koje je postojalo još od godine 1931.) i Narodne fronte Istrana (započela djelovati — ilegalno — u proljeću 1943.) novo pokrenuto društvo razvilo je, naročito na kulturno-prosvjetnom području, znatnu djelatnost.

Predavanja su bila i ostala glavna forma aktivnosti Društva Primoraca i Istrana u svih ovih pet godina, premda je ono nastojalo, a povremeno mu je i uspjelo da razvije i druge oblike rada, kao što su i organizacije iz kojih je nastalo razvijale svaka za sebe različitu djelatnost, već prema potrebama poslijeratnoga vremena i u skladu sa zadacima, koji su se pred njih postavljali. Ti su zadaci ukratko bili: poduprijeti borbu, koja se poslije oružane pobjede vodila za Istru na političkom i diplomatskom polju, te pomoći djelo obnove i izgradnje Hrvatskog Primorja i Istre.

Mirovnim ugovorom bila je dokrajčena borba za Istru, pa je to dovelo i do likvidacije NF Istrana u Zagrebu, ali se i u novim prilikama pokazala želja a i potreba daljnega djelovanja i Primoraca i Istrana, to više što je tadašnja teritorijalna podjela povezivala Istru i Hrvatsko Primorje — i u prošlosti povezane i upućene jedne na druge — u administrativnu i političku cjelinu. Zbog toga nije bilo teško pronaći i utvrditi osnovu i program zajedničkoga rada u okviru nove organizacije: Društva Primoraca i Istrana, za koju su se i Primorci i Istrani jednako zalagali.

Jedna od prvih manifestacija novoga društva (kome je prvim predsjednikom bio tadašnji savezni ministar Ante Vrkljan) bila je proslava 4-godišnjice narodnoga ustanka u Istri i 40-godišnjice velike izborne pobjede istarskih Hrvata godine 1907. U Domu kulture »Vladimir Nazor« (negdašnje »Kolo«) održana je 13. IX. 1947. svečana akademija, na kojoj su evocirana oba historijska događaja, a zatim izveden kulturno-umjetnički program.

Za ilustraciju, pored masovno-političke djelatnosti orijentirane u pravcu borbe za Istru, spominjemo na pr. golemu sabirnu akciju u knjigama, kada je u Zagrebu, putem NF Istrana, bilo sakupljeno i otpremljeno u Istru preko 40.000 primjeraka, kao i neke manje akcije, kada je bivše Društvo hrvatskih Primoraca sudjelovalo u sabiranju i otpremi hrane za Hrvatsko Primorje.

Prije toga su bila održana i dva predavanja, od kojih je jedno održao ing. Nikola Brozina: Petogodišnji plan u vezi s morem, i Petar Perić, tada školski inspektor u Bujama: O Bujštini. Od ostalih predavanja, kojih je u sezoni 1947. - 1948. (do glavne skupštine u ožujku 1948.) održano ukupno deset, spominjemo ova:

Ivo Malinar: Ekonomska važnost Istre (11. X. 1947.)

Sveuč. prof. Ivo Milić: Izbori u Istri nekada i danas (29. XI.)

Josip Demarin: Istrani i Primorci u Rusiji za vrijeme Oktobarske revolucije (povodom 30-godišnjice Revolucije)

Ivo Malinar: Rijeka i Istra u okviru Petogodišnjeg plana (31. I. 1948.)

Sveuč. prof. Vladislav Brajković: Važnost mora kao saobraćajnoga puta (18. III.)

Sveuč. prof. Adam Armanda: O podizanju iz mora motornog broda »Ramb« — s projekcijama (20. III.), i t. d.

Školskoj djeci u Bujama društvo je poslalo knjiga i školskoga pribora u vrijednosti od Din. 5.000, a za školsku djecu u Puli (tada pod angloameričkom okupacijom) u vrijednosti od Din. 10.000.

U drugoj godini (do ožujka 1949.) održana su i ova predavanja:

Akademik ing. Jerko Alačević: Pitanje željezničkoga spoja Istre s Hrvatskom (17. IV. 1948.)

Josip Gabrijević: O Puli i o Pazinu — u vezi s velikim društvenim izletom (24. IV.)

Prof. Mate Demarin: Don Luka Kirac, narodni i kulturni radnik Istre (22. V.)

Sveuč. prof. Ante Barac: Silvije Strahimir Kranjčević — prigodom 40-godišnjice pjesnikove smrti (16. X.)

Ernest Radetić: Istarski književnik Josip Ante Kraljić — komemorativno veče (27. XI.)

Josip Demarin: O Davorinu Trstenjaku — povodom 100-godišnjice rođenja pionira hrvatske pedagogije (18. XII.)

Pom. kap. Josip Šikić: Iz ratnih doživljaja jednoga pomorca (8. I. 1949.)

Prof. Ive Jelenović: O Krku — uz prikazivanje filma o Krku (29. I.)

Prof. Mate Demarin: O Rikardu Kataliniću Jeretovu — povodom 80-godišnjice pjesnikova rođenja. Uz recitacije djaka Zermaljske glumačke škole (26. II.)

Ing. Zorko Domačinović: Istarski vodovodi i problem pitke vode u Istri — s projekcijama (19. III.)

Kako se vidi prevladavaju predavanja iz istarsko-primorske problematike, što će ostati glavna ali ne i isključiva značajka i u toku daljnega rada. Predavanja su dobro posjećivana, a predavanje Mate Demarina o Kataliniću — imalo je karakter male, intimne akademije. Većem posjetu predavanja pridonio je — pored ostaloga — širi izbor tema, kao i okolnost. da su predavanja bila ponekad upotpunjena recitacijama ili popraćena projekcijama.

Od ostale aktivnosti ističemo veliki izlet, što ga je Društvo Primoraca i Istrana posebnim vlakom organiziralo u Pulu i Pazin 1. i 2. svibnja 1948. Pored velikog broja članova u izletu je sudjelovalo i nekoliko stotina zagrebačkih frontovaca, koji su tako masovno po prvi put u historiji posjetili Istru odnosno dva njezina glavna centra.

U trećoj godini rada — u sezoni 1949. — 1950. predavanja su održana ovim redom:

Pom. kap. Josip Šikić: Ratni doživljaji jednoga pomorca, II. dio (26. III. 1949.)

Novinar Ladislav Grakalić: Borba naroda Kine za slobodu (9. IV.)

Ing. Adam Armanda: O podmornicama — s projekcijama (23. IV.)

Prof. Milan Kaman: Život u Jadranskom moru (14. V.)

Ernest Radetić: Doseljivanje Hrvata u Istru (4. VI.)

Akademija u počast Vladimira Nazora — s predavanjem književnika Gustava Krkleca i recitacijama Nazorovih pjesama. Recitirali su Božena Kraljeva i Mato Grković, članovi Hrvatskoga narodnoga kazališta, i prof. Ive Jelenović (29. VI.)

Dr. Vjekoslav Gortan: O Vladimiru Gortanu, povodom 20-godišnjice smrti (15. X.)

Prof. Otokar Lahman: Naš Jadran u riječi i slici — s dijapozitivima (26. XI.)

Prof. Ive Jelenović: Presjek kroz književnost Istre — s recitacijama Vlaste Balen (28. I. 1950.)

Vice Zaninović: O Evgeniju Kumičiću — povodom 100-godišnjice rođenja. Uz sudjelovanje Vladimira Kovačića (čitanje odlomka iz Kumičićeve proze) i pjevačkog okteta »Sloboda« (11. II.)

Karakteristika je toga razdoblja, da pored kulturno-historijskih i literarnih tema, koje su bile najčešće, sadrži i nekoliko predavanja s temama iz ostalih područja. Najuspjelije i najposjećenije priredbe bile su akademije u počast Vladimira Nazora i Evgenija Kumičića, ali je odaziv i na ostalim predavanjima bio vrlo dobar.

Od ostale djelatnosti treba spomenuti akciju Društva u vezi s proslavom 50-godišnjice pazinske gimnazije. Društvo je dalo inicijativu i populariziralo ideju proslave i aktivno sudjelovalo u njenim pripremama. Na samoj svečanosti u Pazinu, 9. i 10. IX. 1949. prigodom otvorenja nove zgrade hrvatske gimnazije, sudjelovalo je tridesetak članova Društva, a 21. IX. u Centralnom narodnom sveučilištu u Zagrebu održano predavanje o ulozi i značenju Pazinske gimnazije (Ante Rojnić). Knjižnici te gimnazije Društvo je poklonilo izvjestan broj starijih i novijih knjiga iz svoje knjižnice.

U četvrtoj godini, 1950. — 1951., kulturno-prosvjetna sekcija nastojala je da teme svojih predavanja i dalje proširi, pored politike, još i na tehniku, u čemu je djelomično i uspjelo. Jedna od najuspjelijih priredaba bilo je Književno veče, na kojemu su pjesnici Gustav Krklec, Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović, Vladimir Kovačić i Miko Bonifačić Rožin čitali svoje pjesme s primorskim motivima odnosno inspirirane morem

Evo i ostalih priredaba i predavanja:

Ing. K. Jelušić: O Vinodolskoj hidrocentrali — s projekcijama (18. III. 1950.)

Ive Mihovilović: Trst i današnji međunarodni položaj (8. IV.)

Prof. Aleksandar Perc (Rijeka): Kulturno-umjetnički spomenici u Istri — s dijapozitivima (22. IV.)

Prof. Aleksandar Perc: Senj — grad Uskoka (20. V.)

Dr. M. Florschütz: O planinarstvu, specijalno u vezi s planinarstvom u Istri i Hrvatskom Primorju (27. V.)

Dr. Marijan Dumić: Šahovska olimpijada u Dubrovniku (23. IX.)

Prof. Vjekoslav Stefanić: O Marku Maruliću — povodom 500-godišnjice rođenja (30. IX.)

Ante Rojnić: Dva hrvatska putopisca o Istri: Matko Laginja i Franjo Horvat Kiš (28. X.)

Prof. Vice Zaninović: O Viktoru Caru Eminu — povodom 80-godišnjice života. Uz sudjelovanje Vlaste Balen (11. XI.)

Akademik Milan Marjanović: Jugoslavensko-talijanski odnosi u svijetlu Rapalla — povodom 30-godišnjice Rapalskoga ugovora (25. XI.)

Najveći svoj uspjeh bilježi Društvo Primoraca i Istrana te godine s proslavom 70-godišnjice kompozitora Ivana Matetića Ronjgova, 22. XII. 1950. Toga dana održano je u Hrvatskom glazbenom zavodu potpuno rasprodano »Veče kompozitora Ivana Matetića Ronjgova«. O slavniku je govorio Slavko Zlatić, a ostali program izveli su: Zbor Radiostanice (dirigent Slavko Zlatić) i zbor »Bratstvo-jedinstvo« (dirigent Božo Antonić). Sudjelovali su solisti Lav Vrbanić, Jelka Brajša i Š. Šćukanec. Prvi dio programa prenosile su Radiostanice Zagreb i Rijeka.

I u petoj godini - 1951. — 1952. — glavno obilježje rada daju predavanja. Jedno od prvih održao je 25. II. 1951. prof. Aleksandar Perc iz Rijeke o temi: Društvo za povijest i kulturna pitanja Istre. Na to predavanje (s diskusijom) došli su i mnogi kulturni radnici izvan društva. Kao rezultat predavanja i diskusije bilo je zaključeno stupiti u užu vezu s novim društvom u Puli, ali je sve ostalo, samo kod prvog pokušaja.

Rad na predavanjima nastavljen je ovako:

Gustav Krklec: O Nikoli Poliću — povodom pjesnikove 60-godišnjice. Uz sudjelovanje glumice Marije Borske (10. III.)

Sveuč. prof. Ferdo Čulinović: Labinska republika (14. IV.)

Dr. Aleksandar Manzoni: O 25-godišnjici sanatorija u Kraljevici — s projekcijama (21. IV.)

Stanko Turk: O radaru — s projekcijama (19. V.)

Akad. Milan Marjanović: O Erazmu Barčiću (26. V.)

Veče čakavske pjesme. Uz sudjelovanje Jelke Brajša i Drage Kundić. Recitacije Ivo Jelenović (2. VI.)

Muzičko veče u čast Ivana Zajca — povodom 120-godišnjice rođenja — prvo u Zagrebu, odmah poslije proslave na Rijeci. Predavač Slavko Zlatić. Sudjelovao komorni sastav Radio zbora (12. I. 1952.)

Književno veče u spomen Ante Dukića. Predavao Milan Marjanović. Pjesme i odlomke iz proze recitirali istarski studenti. (26. I.)

Sveuč. prof. Mijo Mirković: Život istarskih i primorskih radnika u New Yorku (16. II.)

Ive Mihovilović: Pitanje Trsta u svijetlu najnovijih događaja. (8. III)

Predavanja su, gotovo bez izuzetka, bila vrlo dobro posjećena. Nadalje je u okviru Društva bila organizirana — uglavnom zaslugom Milana Marjanovića — u počast 10-godišnjice Narodnoga ustanka izložba »Borba za Jadran 1914. — 1945.« Izložba je sadržavala grafičko-dokumentarni prikaz (knjige, geografske karte, grafikoni, fotografije, novinski i ostali dokumentarni materijal) borbe protiv talijanskog presizanja na naše obale. Organizaciju izložbe, koja je iziskivala velike napore, materijalno je potpomogao Zemački odbor NF. Izložba je bila otvorena od 28. XI. do polovice prosinca 1951., a razgledalo ju je do tisuću posjetnika.

Ovaj kronološki prikaz, sveden uglavnom na goleme podatke, premda ne obuhvaća čitavu društvenu djelatnost, ipak u biti obilježuje nastojanja i rezulta-

te, što ih je Društvo postiglo u minulih pet godina. Bez pretenzije da dademo ocjenu toga rada, ipak je nesumnjivo, da ti rezultati opravdavaju postojanje Društva Primoraca i Istrana u Zagrebu, koga njegov regionalizam ne priječi u izvršavanju i širih nacionalnih zadataka. Radi potpunosti pregleda trebali bismo ovamo dodati i nekoliko manjih izleta, od kojih su oni u pojedina mjesta Istre i Hrvatskoga Primorja na različite proslave, značili neposredno povezivanje Društva s rodnim krajem. Trebalo bi nadalje spomenuti i nekoliko priredaba s primorsko — istarskom djecom, kao i niz manjih povremenih akcija, koje ne ulaze u ovaj pregled kulturno-prosvjetnoga rada, kao na pr. dočeci različitih školskih i drugih ekurzija, kojima je Društvo bilo pri ruci. A ne bismo smjeli zaboraviti ni velik broj društvenih zabavnih večeri (ponekad povezanih s kulturno-umjetničkim programom), kojima je cilj ne samo zblizavanje članova, nego i namicanje potrebnih materijalnih sredstava za egzistenciju Društva, koje nema — osim članarine — nikakvih drugih financijskih izvora.

Promatran s te točke gledišta rad Društva Primoraca i Istrana u minulih pet godina pokazuje se, po našem mišljenju, još značajnijim i hvalevrednijim. Pored tih očitih uspjeha, naročito na kulturno-prosvjetnom području, Društvo je zabilježilo znatan napredak i u broju članstva, koje se posljednje godine gotovo podvostručilo. Ipak u tom pogledu treba obaviti još mnogo posla, da bi Društvo dobilo još masovniji karakter. Osjetljivu prinovu predstavljaju deseci studenata iz Istre i Hrvatskog Primorja, za koje je potrebno da se jače međusobno povežu, pa će tada i njihova uloga doći jače do izražaja. Osim toga ja-

sno je, da je potrebno poraditi na jačem povezivanju s aktivnim snagama rodnoga kraja i djelotvornije pomoći njihove napore.

U toku je šesta godina rada, u kojoj Društvo nastavlja svojim već utrtim putem. To pokazuje dosada održana predavanja i ostali rezultati.

Dr. Branko Kojić: Razvoj brodarstva na Lošinj (29. III.)

Ivo Jardas: Naša Bujština prije Prvog svjetskoga rata (5. IV.)

Sveuč. prof. ing. Andrija Mohorovičić i Branko Fučić: Osor-Kvarnerski Solin — s projekcijama (19. IV.)

Prof. Ivo Frangeš: O creskom filozofu i humanistu Patriciusu (7. VI.)

Pored toga održano je 17. svibnja glazbeno veče posvećeno Matku Brajši Rašanu s predavanjem Slavka Zlatića i uz sudjelovanje Jelke Brajša i komornoga sastava Radiozbor. Tjedan dana kasnije (24. V.) organizirano je »Bujsko veče« s predavanjem prof. Tone Peruška i nastupom mješovitoga zbora bujskih djaka — preparandista u Zagrebu, a 31. svibnja održano je veče vedre muzike uz sudjelovanje Deše Ražem, Franje Paulika i Rikarda Šimačeka.

U ovogodišnju aktivnu ulazi još i jedan protestni miting (29. III.), jedan od prvih ne samo u Zagrebu nego i u zemlji, povodom Londonske konferencije i njenih poznatih zaključaka u vezi s Trstom. Ovome treba pribrojiti i proslavu Matka Laginje u Zagrebu povodom 100-godišnjice njegova rođenja, kao i ostala nastojanja u vezi s Laginjinom proslavom uopće, o čemu se međutim posebno govori na drugom mjestu.

ANTE ROJNIĆ

PRIKAZI I BILJEŠKE

INKUNABULE U NR HRVATSKOJ ZNAČAJNO DJELO AKADEMIKA JOSIPA BADALIĆA

Kao 45. knjigu svojih »Djela« izdala je Jugoslavenska akademija u Zagrebu u reprezentativnoj grafičkoj opremi jedno od najznačajnijih djela naše znanosti »Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj« od akademika Josipa Badalića. (Uredili akademici N. Majnarić i P. Skok, 1952. str. 258 leksikonskog formata sa 47 slikovnih priloga).

Ta je knjiga prvi naš cjeloviti, sintetički rad, koji nam daje točan i autentičan (a možda i potpun, ako se ne nadje nigdje više njeđna inkunabula u Hrvatskoj) prikaz broja i kakvoće svih štamparskih proizvoda XV. vijeka, koji se čuvaju u knjižnicama naše republike. Riječ inkunabula je latinska, a znači »kolijevku«; pod tim se pojmom razumijevaju sve knjige štampane do 25. III. 1501., (taj je datum bio početni dan 1501. g.) Misli se, da je sačuvano iz toga vremena oko 40.000 djela u po prilici 450.000 primjeraka.

Naši su se domaći i strani učenjaci u posljednjih 150 godina trudili, da prikupe i identificiraju sav znanstveni instrumentarij XV. vijeka, ostvaren u inkunabulama.

Pioniri inkunabulistikе bili su njemački učenjaci G. W. Panzer i L. Hain. Njima su se kasnije pridružili Coppinger, Burger i Reichling. Najbogatije nalazište inkunabula je Bavorska državna biblioteka u Münchenu. I stručnjaci ostalih zemalja počeli su katalogizirati inkunabule u svojim zemljama. Holandija, Belgija, USA inventarizirali su sve svoje inkunabule, a naskoro će i Italija izvršiti taj posao. Prema prof. Badaliću djelomično su izvršile tu zadaću Engleska, Danska, Švedska, Poljska i Mađarska. Međutim mislim, da se može reći, da je i Poljska izvršila tu zadaću zahvaljujući Panu Ptašniku (»Cracovia impressorum«, 1922) i Kazmierzu Fiekarskom (Inventar inkunabula poljskih biblioteka, 1925. i 1930.), te kolektivnom radu, objavljenom u zborniku »Poljska kultura« (1932. u monografiji »Knjiga u Poljskoj u XV. i XVI. vijeku). Badalićevu informativnom prikazu o

inkunabulama u stranom svijetu valja dodati da je novc izdanje Hain-Coppingerova Repertorija izašlo u Berlinu 1926. g. kao i to, da je Konrad Burger izdao Dodatak Hainovu i Panzerovu djelu 1908. g. u Leipzigu

Nijemci su izmedju dva rata pokrenuli veliki, opći katalog inkunabula (Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Leipzig 1925-1939), koji je izradjivala komisija specijalista iz cijeloga svijeta.

Kod nas su pisali o inkunabulama i registrirali ta dje a osnivač hrvatske bibliografije i prvi svijesni sabirač inkunabula Ivan Kukuljević, zatim K. Vojnović, V. Deželić, K. Stošić, N. Žic, J. Božtković, V. Bogišić i S. Kastropil. Akademik Badalić je prvi, koji je poslije dugogodišnjeg rada na temelju sačuvanih primjeraka inkunabula utvrdio stanje te kulturne baštine na našem teritoriju, dok su spomenuti autori obradili samo pojedina poglavlja, odnosno, oni su se samo osvrta i na pojedine zbirke.

Ovo Badalićevo značajno djelo dat će poticaja, da bibliolozi iz ostalih naših republika poduzmu analogan posao na svom teritoriju, kako bi u tom pravcu bilo obradjeno područje svih naših naroda. Osim toga Badalićevo djelo potaknut će naše ljude, da potraže mjesta i da nadju još koju inkunabulu u kakvom bibliotečnom skrovištu i zakutku, koju akad. Badalić bez svoje krivnje nije mogao registrirati. Djelo će služiti bibliografima cijeloga svijeta, da upoznaju stanje inkunabula na našem području i da nastave dalje komparativne studije. Prof. Badalić je registrirao 1124 inkunabule, koje je našao u bibliotekama i samostanima ovih gradova i mjesta:

Zagreb, Dubrovnik, Cavtat, Rijeka, Pula, Zadar, Cres, Glavotok, Hvar, Kampo, Košun, Kraj, Osijek, Koprivnica, Našice, Sinj, Kopar, Split, Šibenik, Trogir, Trsat, Varaždin, Visovac, Vukovar, Zaostrog. Najveća biblioteka u Hrvatskoj, Sveučilišna biblioteka u Zagrebu, ima 147 inkunabula.

Osim same inventarizacije inkunabula prof. Badalić je izvršio u ovom djelu još jednu vrijednu zadaću, napisao je stručan predgovor, u kojem je prikazao inkunabule kao kulturnu baštinu, opisao nalažišta inkunabula u Hrvatskoj, osvijetlio strukturu i štamparsko porijeklo naše zbirke inkunabula i na kraju istakao značenje te zbirke za nas i za svjetsku kulturu. Badalićeva knjiga, kojoj je bio glavni cilj, da što potpunije registrira sve sačuvane spomenike tiskarskog umijeća XV. vijeka, dat će poticaja, da se provedu meritorna istraživanja o tehnici izrade i širenju same knjige, o povijesti štampara i njihovih radionica, o djelatnosti izdavača i knjižara, o financijskim temeljima te produkcije, o pravnim prilikama, o recepciji knjige u tadašnjem društvu i t. d.

Naše inkunabule vezane su za Veneciju. Pronalazak štampe najjače je odjeknuo u Italiji, i to upravo u Veneciji, koja je bila tiskarski centar cijelog svijeta. Neke inkunabule su talijanskog tiskarskoga porijekla. Od 270 tiskara u kojima su štampane inkunabule u našim knjižnicama, otpada na talijanske oficine najviše (74%) t. j. dvije stotine štampara, dok ostalih sedamdeset štampara otpada na Nijemce (10%), Francuze (9%), Švicarce (2%), Španjolce (1.5%), Hrvate, Crnogorce i ostale.

Od tridesetak registriranih tiskarskih radova našega zemljaka Paltašića sačuvano je na našem republičkom području sedamnaest izdanja. Od 43 knjige, što ih je izdao Dobričević u Italiji (Veroni i Brescii), sačuva o se u našoj zbirci 18 knjiga. Najviše Paltašićevih i Dobričevićevih izdanja čuva se u Naučnoj biblioteci u Cavtatu (Bogišićeva).

Valja se osvrnuti na inkunabule u Rijeci i okolici.

Na Cresu (Franjevački samostan) ima 16 inkunabula (sve su na latinskom jeziku: od Alfonsa Toletana, Antonija Firentinca, Duns Scota, Petra Lombarda, djela Vergilija iz 1480. i t. d.), na Glavotoku (otok Krk) čuvaju svega dvije inkunabule, ali su one najvrednije. Ima naime ve ikih naših biblioteka sa preko 100 inkunabula, a nemaju baš nijedne inkunabule na našem jeziku (ni glagoljskim ni latiničkim pismenima). Stoga valja istaći neobogatu knjižnicu franjevaca trećoredaca (Glavotok-Zagreb), kojoj je uspelo sačuvati dragocjene spomenike glagoljske hrvatske štampe i to: Misal po zakonu rimskog dvora (croatice-glagoljice, Venecija 1483.), te hrvatski prijevod dje a Michalela Carchana »Spovid općenu« (sa latinskog preveo Jakov Blažiolić, Senj 1496; sada je djelo pohranjeno u Zagrebu). Na našem narodnom teritoriju to je jedini sačuvani primjerak senjske glagoljske štamparije iz XV. vijeka. Knjižnica na Trsatu kao i Isusovačka rezidencija u Dubrovniku čuvaju rijetke, makar i oštećene primjerke prve pučkim hrvatskim jezikom štampane knjige: Evangelistar (Lekcionar) Bernardina Splićanina (Venecija 1495). Naša štampana riječ relativno je oskudno zastupana medju inkunabulama u našoj zemlji. Kampo na Rabu (Franjevački samostan) čuva 34 inkunabule, Košljun na Krku 91 inkunabulu, Krk (Samostan franjevaca trećoredaca) jednu (i to od Angelusa de Clavasio: Summa de casibus conscientiae Venecija 1492.). Naučna knjižnica u Puli ima svega jednu inkunabulu i to Bibliju (Venecija 1487). Naučna knjižnica u Rijeci ima 17, a Franjevački samostan na Trsatu devet inkunabula. Naučna biblioteka u Rijeci ima inkunabule ovih autora: Aristotela Kornelija Nepota, Bibliju, Kvinta R. Kurcija, Diodora, Gregorija I., Gregorija IX., Izidora Hispalensa, Johanna de Sacrobusto, Makrobija, Maja Junijana, Francisca Petrarke (De remediis utriusque fortunae), Pija II. (Epistolae familiares) Tartareja, Maksima Marka Valerija, i Wernherusa (Liber deflorationum Basel 1494).

S potpunim pravom je sastavljač donio iscrpnije identifikacijske podatke u opisima pojedinih inkunabula naše zbirke, koje su uže povezane s našom kulturnom prošlošću i stvarnošću: to su u prvom redu one, koje su štampane na našem narodnom jeziku, a zatim i one, kojima su naši ljudi autori ili štampari. Jednaku je pažnju posvetio i onim rjedjim primjercima strane kulturne sfere, koji su, prema našim naučnim pomagalima, manje ili nikako poznati u međunarodnoj inkunabulistici, a sačuvani su u našoj zbirci inkunabula.

Samo izdanje je popraćeno savjesno sastavljenim kazalima i preglednim prikazima tako da ono omogućuje svakom interesentu brzo, temeljito i sumarno upoznavanje obradjene materije. Kako se sastavljač služio nazivima i kraticama iz standardne međunarodne literature, to će se ovim Badalićevim katalogom bez teškoća moći služiti i stručnjaci, koji ne znaju našega jezika. O minucioznoj dotjeranosti ovoga izdanja, koje služi na čast ne samo sastavljaču nego i radnom grafičkom kolektivu Akademijina Izdavačkog zavoda na čelu s tehničkim urednikom Radoslavom N. Horvatom, svjedoči i činjenica, da je pisac dodao i geografsku kartu naše zemlje s oznakom mjesta, gdje se čuvaju inkunabule. Brojne bilješke i napomene (ima ih 1122) upućuju nas na literaturu o tom predmetu. Ovo remek-djelo nuka nas da čestitamo njegovu autoru na tome, što je dao tako savršeni znanstveni prilog međunarodnoj inkunabulistici.

Dr. IVAN ESIH

POSTHUMNO DJELO FRANE BARBALIĆA

Frane Barbalčić već kao mladi učitelj objavljuje manje i veće članke i rasprave u raznim listovima, časopisima i kalendarima, a zatim i veća djela*. Vrijednost ovih djela za izučavanje prošlosti Istre je neosporna. Ona sadrže dragocjene podatke. Naročito je dragocjeno djelo »Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici« (1931.), u kojem je, iako popularno, iznio veoma mnogo dokaza, koji potvrđuju činjenicu da su fašizam i rimska kurija poslije 1918. progonili u Istri slavenski jezik, slavenske crkvene obrede i slavenske narodne svećenike, sa ciljem da im se zatre i uništi svaki trag.

Posthumno djelo Frana Barbalčića »Narodna borba u Istri« od 1870. do 1915. godine (izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu) izrađeno je prema bilješkama »Naše sloge«, sedmičnog lista, koji je izlazio u Trstu i u Pulj od 1. VI. 1870. do 25. VI. 1915.! Knjiga obuhvaća 204 stranice s predgovorom akademika Mije Mirkovića, koji je i urednik ove veoma ukusno opremljene edicije. Predgovor je veoma informativan, jer se u njemu iznose glavne konture političkog i ekonomskog života hrvatskog življa u Istri pod fašizmom (1918—1943.).

Kroz ovu knjigu može se bar donekle sagledati kulturni i politički život u Istri, pa iako je veći dio knjige posvećen izbornim borbama u Istri, nisu bez interesa ni drugi podaci, koji se tiču naše narodne borbe za jezik, borbe protiv lihve, a za gospodarsku samostalnost.

Danas raste interes šire javnosti i naučnih radnika za prošlost Istre, pa je ova knjiga dobro došla pogotovo kad se ima na umu da u cijeloj Jugoslaviji postoje jedan ili dva kompletna primjerka »Naše sloge«. Jugoslavenska akademija s ovom najnovijom edicijom »Gradja za noviju povijest Hrvatske« (knjiga I.) želi podmiriti jednu potrebu, pa se nadamo da će nastaviti štampanjem izvora ne samo novije već i starije istarske povijesti. Tako bi se popunile praznine, nastale propustom prošlih generacija, a ove nisu neznatne što se tiče baš istarske prošlosti. Dovoljno je prolizati Smičiklasov »Codex diplomaticus«, pa da se vidi, kako je i ovo monumentalno djelo mimošlo Istru.

Potrebno je istaknuti nekoliko kritičkih napomena, o kojima govori i sam pisac kad u uvodu veli: »Na žalost, treba priznati, da ovi podaci nisu ni potpuni ni tačni« (str. 10)! Ova je konstatacija točna! Treba dodati, da ima i nepotrebnih ponavljanja (na pr. bilješka 533 i 543), a ni u kronološkom nizanju događaja pisac nije bio dosljedan. Ni indeks nije posve pouzdan, a ni sam metod izlaganja nije najsretniji, jer čitalac ne može razabrati što je piščevo, a što je uzeto iz »Naše sloge«. Prema tome ova knjiga može poslužiti naučnim radnicima samo kao priručnik, a fragmentarni podaci u njoj kao indicij i poticaj za razlaženje izvora.

Ovo nekoliko nedostataka ne može se pripisati piscu, jer ni »Naša sloga«, pored svoje pozitivne i patriotske uloge u političkom i kulturnom životu Istre, nije uspjela da točno i na vrijeme zabilježi svaki događaj u Istri, a da i ne govorimo da se nije upuštala u analizu i utvrđivanje istinitosti pojedinih zbivanja. Uza sve to ne može se odreći vrijednost i korisnost ne samo »Našoj slozi« nego i ovoj knjizi kao izvora za povijest Istre.

IVAN MRCEG

JEDNA MANJE POZNATA KNJIGA O TRSTU

Puni naslov knjige je »Perigrafia dell'origine dei nomi imposti alle androne, contrade e piazze di Trieste che servir può d'aggiunta alla cronica del P. Ireneo della Croce pubblicata nell'anno 1808 da Antonio Cratey, patrizio Triestino, effettivo segretario e direttore dell'offizio di speditura dell'imp. reg. giudizio civile provinciale.«¹

U knjizi se govori o tršćanskim ulicama i trgovinama, objašnjavaju imena pojedinih ulica, njihov historijat. Za nas je zanimljivo da pojedine ulice nose naša, slavenska imena kao Bajnac, Briz, Kovač, Jazbica, a neka čak i ime nekog doseljenog Dalmatinca, Gruculića. Među ovim ulicama navodj se i ulica Tigor, koja i danas postoji u centru Trsta. Pisac objašnjava, da je to slovensko ime, da znači ustvari »tu gore«, ovdje gore. U pogledu ulice »Kovač«, pisac kaže slijedeće: — Kovach e parola cragnolina, ch. significa fabbro, mangan e maniscalco: noi non dobbiamo meravigliarsi se una delle nostre Contrade porta un nome Cragnolino, mentre siamo non solo confinari co' Cragno, ma ezianedio gli stessi nostri contadini non parlano altra lingua che la cragnolina.²

Spominjući neko malo пристаниšte u Trstu koje se zove »portizza«, Cratey kaže da je to u »dialetto nostrano« deminutiv od »porto«, ma da je očigledno da se radi o deminutivu sa našim nastavkom.

U knjizi se navode i prezimena tršćanskih patricijskih porodica, pa se među njima spominju ova naša prezimena: Jellusig (Jelušić, iz godine 1736), Kamnigg (Kamnik, iz godine 1592), Jurco (Jurko, iz XV vijeka), Mikulicz (Mikulić, iz 1777) i Pototchnigg (Potočnik). Sam Cratey kaže da se radi o slovenskim odnosno hrvatskim porodicama (Jurko su Hrvati), koje su u Trstu dobile patricijat u citiranim godinama.

Najinteresantniji je pasus koji govori o tršćanskoj katedrali, crkvi sv. Justa, koja se nalazila u staroj čitačnici, dakle u središtu grada. Cratey kaže:

— Avanti il muro di recinto del cortile della cattedrale vedesi un'albero antichissimo, di sproorzionata grandezza e grossezza detto vulgarmente Lippa, il quale viene da tutti ammirato...³ —dg—

1) Perografija o postanku tršćanskih slijepih ulica i trgova koja može da posluži kao dodatak kronici P. Irenea della Croce objavljena 808. godine od Antonia Cratey, tršćanskog patricija, stalnog tajnika i direktora ekspedita c. kr. pokrajinskog gradjanskog suda.

2) Kovač je Kranjsko (slovensko) ime i označuje kovača potkivača; ne treba se čuditi da jedna od naših ulica nosi kranjsko ime jer ne samo da graničimo s Kranjskom, nego i danas još i sami naši seljaci ne govore drugi jezik nego kranjski.

3) Pred zidom koji ograđuje predvorje katedrale vidi se jedno prastaro stablo neobične (sproorzionata) veličine i debljine nazvano vulgarno lipa kome se svi dive...

DVA PRIMORSKA DRAMSKA AUTORA

Posljednji decenij prošloga i prvi sadašnjega stoljeća spadaju neosporno u značajne periode hrvatskog kulturnog, političkog, ekonomskog i socijalnog razvika. U ta dva decenija najjače se ispoljuje prelom s romantikom, patrihalnošću i diletantizmom, koji su pratili budjenje i preporod malih slavenskih naroda pa i nas Hrvata. A tko bude pisao historiju ovog perioda, naći će u »Dramaturškim zapisima« Stjepana Miletića veliki broj dragocjenih podataka i izvora. I ne samo za našu pozorišnu umjetnost i književnost, nego i za naš tadašnji društveni i politički život, u koji su, baš književnici, umjetnici, političari i ekonomisti

Primorci, započeli da unose neki za ono doba revolucionarni realizam. Među tim Primorcima iskrače kao najmarkantnija ličnost Dr. Marijan Derenčin, koji je svoja književna i dramska djela ponajviše potpisivao pseudonimom M. Primorac. Stjepan Miletić (intendant i modernizator zagrebačkoga kazališta od 1894. do 1898.) pišući o hrvatskoj socijalnoj drami veli da je ona istom u povelju, jer: »Naši pisci kao da se boje naših sličnih odnošaja, te izbjegavaju naše lokalne prilike, a čin njihovih drama zbiva se u nekom fiktivnom »milieu-u«, koji nigdje ne postoji. Tek jedan među njima imao je dovoljno kuraže zabosti prst u ovo osinje gnijezdo, a sjajni vanjski uspjeh i prekomjerna indignantija protivnika mogli su ga odmah uvjeriti da je dobro pogodio. *Mislim ovdje na Marijana Derenčina, čovjeka u svakom pogledu genijalna, čuvenog političara, okretnog parlamentarca, Nestora naših pravnikâ, vještog pozorišnog upravitelja, zabavnoj causeura i satirika puna snage.*

Ovu konstataciju napisao je Miletić povodom premijere Derenčinove komedije u tri čina »Ladanjska opozicija« (8. XI. 1896.) Zagrebačko kazalište je rijetko doživljelo tako bučnu premijeru. Derenčin je već u svojim prvim dramama, »Tri braka« i »Primadona«, pokazao dramski talenat i oštro oko za sitničarstvo, poroke i smiješnost tadašnjeg hrvatskog društva, ali je »Ladanjskom opozicijom« štono riječ pogodio čavao u glavu. Kod mase kazališnih gledalaca doživio je Derenčin upravo bučan uspjeh, ne kod vodja tadašnjih opozicionih stranaka, u vladajućim krugovima, među malogradjanskim nazdravičarskim patriotima i kod službouljudne birokracije, pa čak i zagrebačkoga nadrabina, naišao je ovaj uspjeh na žestoku reakciju i stvorio Derenčinu veliki broj nepomirljivih protivnika. Nakon treće reprize bila je kazališna uprava od strane vlade i opozicije prisiljena da »Ladanjsku opoziciju« skine s repertoara. (Desetak godina iza premijere, »Ladanjska opozicija« je ponovno ušla u kazališni repertoar).

»Zamisljivo je, da je ovaj nasrtaj protivnika ozročio Derenčina, ali nije slomio njegovu borbenost i nastojanje, da s pozornice žigoše suvremene hrvatske društvene i političke prilike, pa je iza toga napisao dramu »Zadruga Malović«, koja, kako to Miletić u svojim zapisima veli, predočuje svu tihu tragediju našeg tadašnjeg »zadružnog« živovanja, i koja prikazvana na pozornici, iznijela čitav jedan novi svijet. Miletić je par godina nastojao da tu dramu stavi na repertoar smatrajući je najjačim Derenčinovim pozorišnim djelom, ali su mu nastojanja ostala bez uspjeha. Tadašnja cenzura zabranjivala je prikazivanje te drame, pa je drama ostala nepoznata sve do danas. Poslije ovog iskustva, Derenčin je prestao pisati drame i komedije.

Slična sudbina zadesila je i drugog Primorca, Dra Julija Rorauera, koga po izvršnoj dramskoj tehnici, poznavanju pozornice i majstorstvu pozorišnih efekata Miletić nazivlje hrvatskim Sardouom. Uz to je Roraauer bio vanredan poznavalac ljudi, fin satirik i u dijalozima pun duhovitosti ali se s nekim nepojmljivim strahom uklanjao svakom domaćem milieu. Njegove su drame »Maja«, »Olinta«, »Sivana« i dr.) »bez državljanstva, bez zavlačajnosti, bez geografske pripadnosti«, napisao je jednom kazališni kritičar Janko Ibler, hvaleći inače Roraureva dramska djela. To je Rorauera potaklo, da je konačno napisao dramsku satiru »Naši ljudi«, baš nekako u vrijeme Derenčinovog uspjeha s »Ladanjskom opozicijom«. Medjutim, drama je bila takva, da Miletić u svojim zapisima veli: »... nisam se usmijelio iznijeti je na pozornicu premda je tehnički najbolje djelo njegovo. Iskustvo s »Ladanjskom opozicijom« nametnulo mi je neku rezervu«. Cenzura bi je valjda zabranila ili ne bi došla dalje od premijere. Nakon ovoga se i Roraauer povlači s područja naše dramske literature.

I. M—r

BIBLIOGRAFIJA

»RIJEČKA REVIJA« donosi kronološki popis djela štampanih poslije oslobodjenja na području Istre, Rijeke, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara, a također i djela koja govore o ovim krajevima, a štampana su na ostalom teritoriju FNRJ.

Popis u 3. broju »RIJEČKE REVIJE« obuhvatio je djela štampana 1947. i 1948. godine.

GODINA 1949.

ALMANACCO degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagreb, Izd. i štamp. Nakladnog zavoda Hrvatske, 1949. v 8° 199 str.

BEBLER, Aleš. — Za pravedne granice nove Jugoslavije. Govori i izjave o Trstu, Julijskoj krajini i Slovenačkoj Koruškoj. — Beograd, Štamp. »Kultura«, 1949. 8° 179 str. (Biblioteka »Trideset dana«).

BEBLER, Aleš. — Za pravične meje nove Jugoslavije. Govori in izjave o Trstu, Julijski krajini in Slovenski Koruški. — Ljubljana, Cankarjeva založba, Tiskarna Ljudske pravice, 1949. 8° 113 str.

BEI AVIĆ, Marija. — Istraživanja podzemnih tokova vode u Bakru. — Zagreb, Komitet za zaštitu narodnog zdravlja Vlade FNRJ. Sanitarna inspekcija. Hrvatska seljačka tiskara, 1949. v 8° 15 str. sa 2 zemljop. karte (P. o. iz »Higijena« br. 1-3/1949.)

Piccola BIBLIOTECA di cultura. — Fiume, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, 1949. m 8°

15.1. RUŽIČKA. I. La varietà del mondo.

Piccola BIBLIOTECA politica. — Fiume, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, 1949. m 8°

12. MITIN, M. Crisi della democrazia borghese.

13. PIJADE, M. Sul Trentesimo anniversario del Partito comunista della Jugoslavia.

14. PIJADE, M. Cinque anni di vita dello stato popolare.

15. ZIHERL, B. Il comunismo e la patria.

16. POPOVIĆ, M. I rapporti economici tra stati socialisti.

- CALENDARIO mensile 1950. — Fiume, Ed. »La voce del popolo«, Tipografia del popolo, 1949. 4° 12 l.
- CONTABILITA pratica annessa al piano dei conti abbreviato per l'impresе artigiane di carattere locale. (Praktično računovodstvo kao dodatak planu cena za zanatska poduzeća lokalnog karaktera) — Pula, Izd. GNO, Štamp. Gradska štamparija, 1949. 8° 42 str.
- ČOKELJ, Bogomir. — Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu. — Trst, Slovenska prosvetna matica, Tiskarna Adria, 1949. 8° 16 str. sa sl. (Poljudna znanstvena knjižnica. 1.)
- DABAC, Tošo Fotografije. — Vidi: IZLOŽBA. Hrvatsko kiparstvo XIX i XX stoljeća u umjetničkoj fotografiji. 1949.
- DERŽAVIN, K. N. — Rousseau e il rusoismo. Prev. s ruskog. — Rijeka, Izd. Talijanske unije Istre i Rijeke, Štamp. »Ognjen Prica«, Zagreb 1949. m 8° 78 str.
- FINDERLE, Viktor. — Porodništvo. Udžbenik za primalske škole. I. dio. — Rijeka, Tisak: Narodna štamparija, 1949. 4° 54 str. sa 78 sl. koje fale
- Tržaško demokratsko GIBANJE in KPI (Komunistička partija Italije.) — Trst, Tiskarna založništva tržaškega tiska, 1949. m 8° 54 str.
- IZLOŽBA Hrvatsko kiparstvo XIX i XX stoljeća u umjetničkoj fotografiji. Fotografija Tošo Dabac, Marijan Szabo, Rijeka, Pula, Raša, Labin, Pazin, Rovinj, Poreč, Opatija. Izložbu priređuju Odjel za kulturu i umjetnost ministarstva prosvjete NRH i Galerija likovnih umjetnosti i Podružnica ULUH-a, Tisak Nakladni zavod Hrvatske Zagreb, 1949. 8° 36+4 str., sa sl. Spor nasl. str.: Mostra di fotografie artistiche. La scultura croata dei secoli XIX e XX. Organizacija izložbe Vilim Svečnjak. Hrv. i talij. tekst.
- LEVIN, I. M. — Goya. — Zagreb, Izd. Italijanske unije Istre i Rijeke, Štamp. »Ognjen Prica«, 1949. m 8° 81 str.
- MIKAČIĆ, D. — Krpelji (Ixodidae) Cresa i Lošinja s osvrtom na geografsku proširenost pojedinih vrsta krpelja u Jugoslaviji. — Zagreb, Izd. »Veterinarski arhiv«, Štamp. »Hrvatska seljačka tiskara«, 1949. v 8° 19 str.
- MITIN, M. — Crisi della democrazia borghese. Izv. Krizis buržnaznoj demokratii. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Off. graf. dell'Istituto Editoriale della Croazia, 1949. m 8° 39 str. (Piccola biblioteca politica. 12.)
- PIJADE, Moša. — Cinque anni di vita dello stato popolare. (Pet godina narodne države). — Rijeka, Izd. Saveza Talijana Istre i Rijeke, Štamp. »Narodna štamparija«, 1949. m 8° 31 str.
- PIJADE, M. — Sul trentesimo anniversario del Partito comunista della Jugoslavia. (O tridesetgodišnjici komunističke partije Jugoslavije). — Rijeka, Izd. Saveza Talijana Istre i Rijeke, Štamp. »Narodna štamparija«, 1949. m 8° 46 str.
- POPOVIĆ, Milentije. — I rapporti economici tra stati socialisti. — (Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske), Fiume, Tipografia del Popolo, 1949. m 8° 84 str. (Piccola biblioteca politica. N. 16.)
- PRIJEDLOG budžeta GNO-a Rijeka za 1949. godinu. — Rijeka, Izd. Gradskog NO, Štamp. »Narodna štamparija«, 1949. 4° 27 str.
- PRIRUČNIK ašitatora za izbore mjesnih narodnih odbora. — Rijeka, Izd. Frontovska izborna komisija za oblast Rijeku, Štamp. »Narodna štamparija«, 1949. 16° 13 str.
- RUKAVINA, Walter. — Maltička groznica u Istri. — Zagreb, Izd. »Zbor liječnika Hrvatske«, Štamp. »Tipografija«. 1949. 8° 74 str.
- RUŽIČKA, Ivan. — La varietà del mondo. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Off. graf. Istituto Editoriale della Croazia, 1949., 1948! m 8° 37+2 str., sa sl. (Piccola biblioteca di cultura. 15!)
- TRŽAŠKI SLOVENCИ sodelujejo pri evropskem obnovenem načrtu. — Trieste, La Editoriale libreria S. A., 1949. 8° 16 str. sa sl.
- SORTE, Giordano. — Organizacijsko poročilo (na II. kongresu KPSTO). — Julij Beltram. Ljudska oblast in vloga KPSTO v coni B. Poročilo ravno tam. — Trst, Zadržna tiskarna, 1949. 8° 63 str. — (Mala politička knjižnica 3.)
- SPOMENICA Demokratske fronte Slovencev v Italiji (izročena po odposlancih DFS predsedniku vlade v Rimu dne 9. junija 1949.) — Gorica, Tiskarna Lukežič, 1949. m 8° 56 str. (Prilog Soče. 1949., št. 96.)
- SVEČNJAK, Vilim. — Organizacija izložbe. — Vidi: IZLOŽBA Hrvatsko kiparstvo XIX i XX stoljeća u umjetničkoj fotografiji. 1949.
- SZABO, Marijan. — Fotografije — Vidi: IZLOŽBA Hrvatsko kiparstvo XIX i XX stoljeća u umjetničkoj fotografiji. 1949.
- Istarski ZBORNIK 1949. God. 1. — Zagreb, Izd. i štamp. Nakladnog zavoda Hrvatske, 1949. v 8° 251 str.
- ZIHERL, Boris. — Il comunismo e la patria. Fiume. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Tipografia del popolo, 1949. m 3°

GODINA 1950.

- ADDITAMENTUM pro Dioecesi Senj—Modruš. A. D. 1951. Pro Dioecesi segniensi. — Zagreb, Nadbiskupski duhovni stol, Gradska tiskara 1950. m 8° 4 str.
- ADDITAMENTUM pro Dioecesi Rijeka A. D. 1951. — Zagreb, Nadbiskupski duhovni stol, Gradska tiskara, 1950. m 8° 4 str.
- ALMANACCO 1950 degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagreb, Izd. i štamp. Nakladni zavod Hrvatske, 1950. 158 str. + sl.
- BACE, Makso. — Alcuni problemi della critica e dell'autocritica dell'U. R. S. S. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria Casa ed. »Školska knjiga«, Tipogr. »Ognjen Prica«, 1950. m 8° 96 str. (Piccola biblioteca politica. 21.)
- BALOTA, Mate tj. Mijo Mirković. — Stara pazinska gimnazija. — Zagreb, »Zora« Tiskara Nakladnog zavoda Hrvatske, 1950. 8° 149 str.
- BEBLER, Aleš. — Il principio della sovranità dei popoli nei rapporti internazionali e la classe operaia. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Casa ed. Nakladni zavod Hrvatske Tipogr. Nakladni zavod Hrvatske, 1950. m 8° 51 str. (Piccola biblioteca politica. 19.)
- Piccola BIBLIOTECA politica. — Fiume, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, 1950. m 8°
17. POPOVIĆ, K. — Per una giusta valutazione della guerra di liberazione dei popoli della Jugoslavia.
19. ĐILAS, M. — Lenin e i rapporti fra i paesi socialisti.
19. BEBLER, A. — Il principio della sovranità dei popoli nei rapporti internazionali e la classe operaia.
20. ZIHERL, B. — Contributo al problema della morale comunista.
21. BACE, M. — Alcuni problemi della critica e dell'autocritica nell'U. R. S. S.

- BILTEN festivala Hrvatskih prosvjetnih društava kotara Buje. — Pula, Hrvatska prosvjetna društva, Gradska štamparija, 1950. 4° 20 str., sa sl.
- BOŽIČEVIĆ Juraj. — Compendio di planimetria e stereometria per il ginnasio superiore. 1950. — Vidi: RAJČIĆ, Lav.
- BULAJIĆ, Milan K. — Pitanje Trsta u svjetlosti novih događaja. — Beograd, »Glas«, Štamp. pred. Narodnog fronta Srbije »Glas«, 1950. 3° 46 str. (Tehnička biblioteka Narodnog fronta Srbije 62.)
- CALENDARIO mensile 1950. — Fiume, »La Voce del popolo«, Tipografija del popolo, 1950. 4° 12 l. sa sl.
- DANI muzike u Opatiji. — Ljubljana, Slovenska filharmonija, Tiskarna »Slovenskega poročevalca«, 1950. 8° 24 str.
- Istarska DANICA. Koledar za godinu 1951. — Pazin, Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Gradska štamparija Pula, 1950. 8° 96 str.
- DEVETAK, Zdravko. — Mogućnost uzgoja ljekovitog bilja u Jadranskom Primorju. — Zagreb, Poljoprivredni nakladni zavod, »Tipografija«, 1950. v 8° 11 str. (P. o. iz »Biljne proizvodnje«, br. 1/1951.)
- DIOECESIS Krk Officia propria pro A. D. 1951. — Zagreb, Nadbiskupski duhovni stol, Gradska tiskara, 1950. m 8° 8 str.
- Generalna DIREKCIJA sjevernih brodogradilišta Rijeka. — Zagreb, Uprava Zagrebačkog velesajma, Hrvatska seljačka tiskara, 1950. popr. 16° 32 str., sa sl.
- DILAS, Milovan. — Lenin e i rapporti fra i paesi socialisti. — A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Zagreb, Istituto Editoriale della Croazia, Fiume, Tipografia del Popolo, 1950. m 8° 76 str. (Piccola biblioteca politica 19.)
- FESTIVAL de musique. Opatia—Rieka. Yougoslavie. Musique symphonique. Opera. Ballet. Solistes. Choeurs. Musique de chambre. — Ljubljana, Slovenska filharmonija, Tiskarna »Slovenskega poročevalca«, 1950. 8° 24 str., sa sl.
- FILIPOVIĆ, Franjo. — Aritmetica per la III. classe elementare. A cura di Franjo Filipović, Ivan Guštak i Marijan Koletić. — Zagabria, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Casa ed. »Školska knjiga«, Tipogr. del Nakladni zavod Hrvatske, 1950. 8° 168 str., sa sl.
- FILIPOVIĆ, FRANJO. — Aritmetica per la II. classe elementare. A cura di Franjo Filipović, Ivan Guštak i Marijan Koletić. — Zagabria, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Casa ed. »Školska knjiga«, Tipogr. del Nakladni zavod Hrvatske, 1950. 8° 147 str., sa sl.
- Hrvatska GIMNAZIJA u Pazinu. Pedesetogodišnjici svog osnivanja 1899.—1949. — Pazin, Hrvatska gimnazija, Tiskarna »Toneta Tomšića«, Ljubljana, 1950. v 8° 127 str.
- GUŠTAK, Ivan. — Aritmetica per la II. classe elementare 1950. Vidi: FILIPOVIĆ, Franjo.
- GUŠTAK, Ivan. — Aritmetica per la III. classe elementare 1950. — Vidi: FILIPOVIĆ, Franjo.
- HORVAT, Ivo. — Istraživanje i kartiranje vegetacije planinskog skupa Risnjaka i Snježnika. (Prethodni izvještaj.) Resumé na franc. jez. — Zagreb, Sekcija šumarstva i drvne industrije Društva Inženjera i tehničara Hrvatske, »Tipografija«, 1950. v 8° 22 str. (P. o. iz »Šumarskog lista« god. 74/1950.)
- HORVAT KIŠ, Franjo. — Istarski puti. Putopis Prin. Dragutin Tadijanović. Ante Rojnić: Istra i djelo Franje Horvata Kiša. — Zagreb, »Zora«, Tiskara Nakladnog zavoda Hrvatske, 1950. 8° 216 str. + 8 priloga sa sl. i taks.
- IL'IN, Mihail J. — Come l'uomo diventò gigante. — Zagabria, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Nakladni zavod Hrvatske, Tipogr. »Ognjen Prica«, 1950. 8° 244 str., sa sl.
- INŽINJERIJA. II. deo. — Beograd, Ministarstvo narodne odbrane — Uprava za vanarmisko vaspitanje, Narodna štamparija Rijeka, 1950. v 8° 426 str. sa crtežima i tabelama + 2 priloga. (Skripta predvojničke obuke).
- U čast 1. maja 1950. IZLOŽBA likovnih amatera grada Rijeke. 16. IV. — 4. V. 1950. Izložbene prostorije Rijeke — Korzo Crvene armije 24. — Rijeka, Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske. Podružnica za oblast Rijeku i Savez kulturno-prosvjetnih društava grada Rijeke, Narodna štamparija, 1950. 8° 11 str. Hrv. i talij. tekst.
- ... U čast izbora za Narodnu skupštinu FNRJ. IZLOŽBA likovnih umjetnika oblasti Rijeka 23. III. — 7. IV. 1950. Rijeka, Korzo Crvene armije 26. — Rijeka, Narodna štamparija, 1950. 8° 7 str. Hrv. i talij. tekst.
- KARAMAN, Stanko L. — Prilozi ornitofauni naših primorskih krajeva. Rezimé na engl. jez. — Zagreb, Ornitološki zavod. Hrvatska seljačka tiskara, 1950. 8° 188—195 str. (P. o. iz »Larus« III. 1949.)
- KATALOG izložbe lokalne privrede Oblasti Rijeka. — Rijeka, Priredjivački odbor, Narodna štamparija, 1950. 8° 110 str., sa sl.
- KIDRIČ, Boris. — Problemi economici della RFPJ. — Zagreb, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. »Kultura« 1950. 8° 304 str., sa portr.
- KOJIĆ, Branko. — Ekonomski razvitak Istre 1945.—1950. — Zagreb, Društvo ekonomista Hrvatske, »Školska knjiga«, »Tipografija«, 1950. v 8° 257—290 str. (P. o. iz časopisa »Ekonomski pregled« broj 3—4/1950.)
- KOLETIĆ, Marijan. — Aritmetica per la II. classe elementare 1950. — Vidi: FILIPOVIĆ, Franjo.
- KOLETIĆ, Marijan. — Aritmetica per la III. classe elementare 1950. — Vidi: FILIPOVIĆ, Franjo.
- KONGRES higijeničara u Opatiji Program. — Zagreb, Zbor liječnika Hrvatske, Gradsko tiskarsko preduzeće, 1950. popr. 16° 10 str.
- KOS, Milko. — O starejši slovenski kolonizaciji v Istri. Resumé na franc. — Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Tiskarna »Ljudske pravice«, 1950. v 8° 32 str., sa 3 karte. (P. o. iz »Razprave« Razreda za zgodovino in društvene vede I.)
- KVARNER. Jadransko more. 222. Geografska karta. — Split, Hidrografski institut Jugoslavenske ratne mornarice, Reprod. Hidrografski institut Jugoslavenske ratne mornarice, 1950. Razmera 1:80.000 70x100 cm.
- LIBRO di lettura per la II. classe elementare. — Zagabria, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, asa ed. »Školska knjiga«, Tipografia del Nakladni zavod Hrvatske, 1950. 8° 92 str., sa sl.
- MIRKOVIĆ, Mijo. — Vidi: BALOTA, Mate pseud.
- MODUN, Edmund. — Istraživanja autosterilnosti i autofertinosti kod nekih sorata maslina na otoku Krku. Resumé na tal. jez. — Zagreb, Poljoprivredni nakladni zavod, »Tipografija«, 1950. v 8° 6 str., sa 2 sl. (P. o. iz »Biljne proizvodnje«, broj 3/1950.)
- MODUN, Edmund. — Podizanje i održavanje maslinika na primorskom kršu. — Zagreb, Poljoprivredni nakladni zavod, »Tipografija«, 1950. v 8° 11 str. sa sl. (P. o. iz »Biljne proizvodnje« broj 5/1950.)
- MODUN, Edmund. — Maslinarstvo otoka Krka. — Zagreb, Poljoprivredni nakladni zavod, »Tipografija«, 1950. v 8° 18 str. + tabla. (P. o. iz »Biljne proizvodnje« br. 5/1950.)

- MOROVIC, Dinko. — Morski svijet. Poučni stihovi i proza za djecu i pionire. Ilustr. morskih životinja iz naučnih knjiga — Rijeka, Izd. poduzeće »Pomorstvo« Gradsko štamp. peduzeće »Ante Jonić« Split, 1950. v 8° 30 str., sa sl.
- NAZOR, Vladimir. — Istranke. Prev. Mirko Rupel. Ilustr. Cita Potokar. — Ljubljana, »Mladinska knjiga«, Blasnikova tiskarna, 1950. 8° 98 str., sa sl. (Pionirska knjižnica.)
- NIKLAS, Hans. — Dvogodišnji pokusi gajenja ozimnih krmnih medjuuseva u Istri. — Zagreb, Poljoprivredni nakladni zavod, »Tipografija«, 1950. v 8° 14 str. (P. o. iz »Biljne proizvodnje« br. 6/1950.)
- Od Rijeke do Zadra. Jadransko more. Privremena pomoćna karta za plovidbu. — Split, Hidrografski institut Jugoslavenske ratne mornarice, 1950. Razmera 1:200.000 99x70 cm.
- OD rta Tašlijamto do Opatije. Jadransko more. Privremena pomoćna karta za plovidbu. — Split, Izd. i reprod. Hidrografski institut Jugoslavenske ratne mornarice 1950. Razmjer 1:200.000 100x70 cm.
- ORGANIZACIJA i taktika vojno-veterinarske službe. — Beograd, Ministarstvo narodne odbrane. — Uprava za vanarmijsko vaspitanje, Narodna štamparija, Rijeka, 1950. v 8° 192 str.
- POPOVIĆ, Koča. — Per una giusta valutazione della guera di liberazione dei popoli della Jugoslavia. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Casa ed. Nakladni zavod Hrvatske, Tipogr. »Štamparija novina«, 1950. m 8° 72 str.
- PRODANOVIĆ, Tihomir. — Scienze naturali per la III classe elementare. — Zagabria, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Nakladni zavod Hrvatske, »Školska knjiga«, Tipogr. del Nakladni zavod Hrvatske, 1950. 8° 144 str., sa sl.
- PROGRAM inžinjerije I. deo. Skripta. — Beograd, Ministarstvo narodne odbrane. Uprava za vanarmijsko vaspitanje, Tisak Narodne štamparije, Rijeka, 1950. v 8° 117 str., sa crtežima.
- PULA. Jadransko more. 221. Geografska karta. Hidrografski institut Jugoslavenske ratne mornarice, Reprod. Hidrografski institut Jugoslavenske ratne mornarice, 1950. Razmera 1:60.000 70x100 cm.
- La IV QUARTA Assemblea annuale dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Nakladni zavod Hrvatske, Tipogr. »Ognjen Prica«, 1950. 8° 121 str., sa sl.
- RAJČIĆ, Lav. — Compendio di planimetria e stereometria per il ginnasio superiore. Secondi i testi di L. Rajčić e J. Božičević. — Zagabria, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Casa ed. Nakladni zavod Hrvatske, 1950. 8° 92 str. sa crtežima.
- ROGLIĆ, Josip. — Osobine i važnost novooslobodjenih krajeva. — Zagreb, Geografsko društvo, »Školska knjiga«, »Tipografija«, 1950. v 8° 15—27 str. sa 3 zemljop. karte + 3 table. (P. o. iz »Konres geografa Jugoslavije«, 1.)
- ROGLIĆ, Josip. — Rijeka. — Zagreb, Geografsko društvo, »Školska knjiga«, »Tipografija«, 1950. v 8° 43—56 str. sa 5 crteža i grafikona + 4 tabelle. (P. o. iz »Kongresi geografa Jugoslavije«, 1.)
- RUBIĆ, Ivo. — Zapadna Istra i Pula. — Zagreb, Geografsko društvo, »Školska knjiga«, »Tipografija«, 1950. v 8° 57—67 str. sa sl. — tabla. (P. o. iz »Kongresi geografa Jugoslavije«, 1.)
- RUCNER, Dragutin. — Ptice Gorskog Kotara. (Sa sistematskim bilješkama) Sa bibliografijom i resumom sa engl. jez. — Zagreb, Ornitološki zavod, Hrvatska seljačka tiskara, 1950. 8° 65—187 str. (P. o. iz »Larus« III. 1949.)
- SEGAL, E. — Come l'uomo diventò gigante. 1950. — Vidi: IL'IN, Mihail J.
- SKOK, Petar. — Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja. Knj. 1. — Zagreb, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Štamparski zavod »Ognjen Prica«, 1950. v 8° 272 str. + 18 sl. (Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti).
- SKOK, Petar. — Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja. Knj. 2. Kazala i Karte. — Zagreb, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Tiskara Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije, 1950. v 8° 68 str. + 36 karti. (Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.)
- Ekonomska SLUŽBA. — Beograd, Ministarstvo narodne odbrane — Uprava za vanarmijsko vaspitanje, Gradska štamparija, Rijeka, 1950. v. 8° 363 str. sa 29 sl. (Skripta predvojničke obuke.)
- STANKOVIĆ, Dušan M. — Pouke iz voćarstva. — Beograd, Poljoprivredno izdavačko preduzeće, Narodna štamparija, Rijeka, 1950. 8° 164 str., sa sl. (Poučna poljoprivredna biblioteka.)
- STATUTI modello delle cooperative contadine di lavoro. — Zagabria, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Casa ed. »Školska knjiga«, Tipogr. del Nakladni zavod Hrvatske, 1950. m 8° 132 str.
- ŠKARICA, S. — Esercizi di Geometria per il ginnasio inferiore. — Zagabria, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Casa ed. Nakladni zavod Hrvatske, 1950. 8° 136 str., sa 158 crteža.
- VLAHOVIĆ, Veljko. — O liku komunista. — Rijeka, Agitprop Oblasnog komiteta KPH, Narodna štamparija, 1950. m 8° 15 str. (P. o. iz »Komunista« br. 1/1946.)
- VODOVOZOV, N. — Bielinski. — Zagabria, A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Nakladni zavod Hrvatske. Tipogr. »Ognjen Prica«, 1950. m 8° 124 str.
- ZIHERL, Boris. — Contributo al problema della morale comunista. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Casa ed. »Školska knjiga«, Tipogr. »Ognjen Prica«, 1950. m 8° 47 str. (Piccola biblioteca politica. 20.)

ISPRAVAK

Ispravljamo dvije štamparske pogreške iz 3. broja »Riječke revije« u članku Branka Fučića »Plominski natpis«. Na str. 146., stupac 1., redak 2. umjesto: »našeg prvog doseljenja, u VI. stoljeću« treba da stoji: »našeg prvog doseljenja u VII. stoljeću.« U istom članku na str. 147., stupac 1., redak 27. umjesto: »glagoljskog pitanja« treba da stoji: »glagoljskog pisma.«

»RIJEČKA REVIJA«, glasilo Istre, Rijeke, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara, izlazi dvomjesečno. — Izdavač: Narodno sveučilište Rijeka i Pula. — Uredjuju: Drago Gervais i Vinko Antić. — Odgovorni urednik Vinko Antić. — Uredništvo i uprava: Rijeka, Naučna biblioteka, Dolac 12. — Telefon: 20-09. — Rukopisi se ne vraćaju. — Pretplata za ovu godinu (4 broja) Din 200.—. Pojedini broj Din 50.—. Čekovni račun kod Narodne banke u Rijeci broj 507—T—452.